

რუსუდან საყვარელიძე

ქართული თეატრის ისტორიიდან

(ერეკლე მეორის თეატრიდან გიორგი ერისთავის თეატრამდე)

აპტორისაგან

ქართული თეატრის საწყისები წარმართობის შორეული ეპოქიდან მომდინარეობს. დღემდე მოღწეულ ლიტერატურულ და ისტორიულ ხასიათის ძეგლებში შემონახულია საყურადღებო ცნობები ძველ ქართულ თეატრალურ სანახაობათა შესახებ.

ჩვენამდე მოაღწია არა მარტო ცნობებმა ქართულ სანახაობათა და დრამატულ თხზულებათა შესახებ, არამედ ორიგინალურმა და თარგმნილმა პიესებმაც, როგორც სრული, ისე ფრაგმენტების სახით. კრწანისის 1795 წლის ტრადიციით თავდება ისტორია ძველი ქართული თეატრისა.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევარი—ორიგინალური და თარგმნილი პიესებით, შინაური სპექტაკლებით, მუსიკალური საღამოებით ჰქმნიან ახალი ქართული თეატრის წინაპერიოდს.

წინამდებარე ნარკვევში განხილულია ქართული თეატრალური სანახაობანი ერეკლე მეორის თეატრიდან — გიორგი ერისთავის „გაყრას“ პირველ სპექტაკლამდე, ჩათვლით.

ნარკვევში, ცნობილ წყაროებთან ერთად გამოყენებულია ახლად გამოვლინებული მასალებიც.

თავი პირველი

მრეკლე მემორის ეპოქის თეატრი

სახელოვანი ქართველი მეფის, ერეკლე მეორის (1720—1798) დროის მრავალ კულტურულ წამოწყებათა შორის, ერთ-ერთი საპატიო ადგილი ეჭირა თეატრალურ ხელოვნებას. მე-18 საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ქართული თეატრალური ხელოვნების ყველაზე მასობრივ ფორმას წარმოადგენდა — სანახაობა.

1. ნაღარახანა

სამეფო საზანდრების, ანუ სახელმწიფო ორკესტრის დაწესებულებას — ნაღარახანა ეწოდებოდა.

პლატონ იოსელიანის ცნობით, მეფე ერეკლეს სასახლის სამხრეთით, ყოფილ სინოდალურ კანტორის გადღმა — „მეორე მხარეს, ნაღარახანის სახელწოდებით, ამართული იყო შენობა მეფის სამხედრო მემუსიკეთა გუნდისათვის, სადაც მოიპოვებოდა სამხედრო ორკესტრისათვის საჭირო ყოველგვარი საკრავი“.¹

სასახლესა და ნაღარახანის რეზიდენციის „შორის გადაკიდული იყო თალი კარისათვის, რომელიც ღამ-ღამობით ჰკეტავდა გადასვალს მეფის მოედნიდან ბაზარში, ან სიონის ქუჩაზე“.²

ნაღარახანის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ზედამხედველი, მედაფეები, მებუკენი, მეზურნენი, მექოსენი, მენაღარეები, ტაბლაკი, ჯიმჯიმი და სხვ.

ნაღარახანა მეფის სასახლის შესასვლელი კარის ზემოთ ორკესტრისათვის განკუთვნილ ადგილზე თავსდებოდა, იქ დილა-საღამოს დაუკრავდნენ დაფდაფსა და ქოს-ნაღარასა, როცა საპატიო სტუმრის საზეიმო შეხვედრა ხდებოდა, ან თვით მეფე მიდიოდა ან ბრუნდებოდა სასახლეში. ეს იყო ასე ვთქვათ სასახლის გარე ორკესტრი.

ნალარახანა, რომ სასახლის გარე ორკესტრის ადგილი იყო, ეს ჩანს შემდეგი ცნობებიდან.

საქართველოში რუსეთის სამხედრო წარმომადგენლის, გენერალ სუხოტინის სიტყვით, 1771 წელს, როცა მას ერეკლე მეფე სასახლესთან შეეგება: „Играли азиатская инструментальная музыка поставленная под воротами на балконе.“³

ამასვე წერს ალექსანდრე ორბელიანიც: „სასახლის ასპარეზის დასასრულში იყო მაღალი და განიერი ტრიუმფილის კარები ქვით-კირისა, უწოდებდნენ ნალარ-ხანად, რაზედაც დაუკრამდნენ დილას საღამოსა დაფდაფსა და ქოს-ნალარასა, სადაც შეკრებოდნენ დიდნი და მცირენი“.⁴

პლატონ იოსელიანი მეფე გიორგი მეცამეტის ცხოვრების აღწერაში ჩამოთვლის ნალარახანის შემადგენლობას.

„სამეფოისა ნალარა-ხანისა პირნი:

1. იოსებ ბარათაშვილი, ზედამხედველი, შემდეგ უზბაშად დადგენილი ალავერდისა და აბტალისა მადნებზედ 1809 წელსა. მოკვდა 1811 წელსა.

2. მედაფენი: ივანე კოტეტიშვილი, დავით ოჯალაშვილი, ფილიპე გოცირიძე და 4 სხვანი.

3. მებუკენი: სტეფანე ნორიელი. შიო ბორაშვილი, დიდი ფალავანი და მოკრივე ქრისტესია კავთისხეველი.

4. მეზურნეები: დათია ლოლოლაშვილი, პაატა ამისხაშვილი, არუთინა ტაგრუციშვილი და 3 სხვანი.

5. მექოსენი: * პავლე სოზაშვილი, სოლომონ ... კუკიელი და 2 სხვანი.

6. მენალარე: დავით ირემაშვილი, სესია... როსტომა გელიაშვილი.

7. ტაბლაკი **

8. ჯიმჯიმი

ნალარახანის ანსამბლის „დაკვრით“ იწყებოდა ბრძოლა და ორკესტრი განამხნევებდა სამშობლოს დამცველ ქართველთა რაზმს.

ნალარახანას იყენებდნენ დიდი წვეულებების, ქორწილების აღდგომებისა და ქეობების დროსაც.

ერეკლე მეორის სამეფო კარზე მომსახურე იესე ბარათაშვილი

* ქოსი—ჩხირებით სამღერალი (საბა).

** ტაბლაკი—მცირე ნალარა (საბა).

თავის „ცხოვრება-ანდერძში“ გადმოგვცემს: „იოანე ჩემს ძმას ცო-
ლი მოვგვარე, დავაქორწილე — მერწმუნეთ, დიდებული ქორწილი
გადავიხადე, მეფეს, დედოფალს, ბატონიშვილებს კაცსა და ქალსა,
საქართველოს დიდროანს კაცებს ყოველთავე მოვახსენეთ. ფეინდე-
ზი. კარგათ დახდომა, მართებული ლხინი, სამგალობლოს მიცემა,
ყველა გარდუხადეთ, ნალარახანი იკროდა, ვაჩუქე და გავის-
ტუმრე“.⁶

ნალარახანის რეზიდენცია განადგურებული იქნა 1795 წელს
ალა-მაჰმად ხანის მიერ. ალექსანდრე ორბელიანი წერს: „ნალარახა-
ნა ალა-მაჰმედ ხანის ჯარს დაეწო სულერთიან“.⁷

რამდენადაც ნალარა-ხანა, სასახლის გარე ორკესტრის ადგილ-
სამყოფელია, იმდენად დაუჯერებლად გვეჩვენება დოც. დ. გამე-
ზარდაშვილის განცხადება, ვითომც „ნალარახანში“ „წარმოდგე-
ნებს მართავდნენ ხოლმე“.⁸

იმის შესახებ, თუ სად იმართებოდა ერეკლე მეორის სამეფო
კარის თეატრალური სპექტაკლები ქვემოთ გვექნება საუბარი.

2. მგალობლები

ერეკლე მეორის სასახლის ძირითად რეზიდენციაში იყო საგან-
გებო ადგილი გართობა-სანახაობათათვის, მას „სალხინო დარბაზს“
ეძახდნენ.⁹

აქ ასრულებდნენ სხვადასხვა სახის სასულიერო და საერო საგა-
ლობებსა და სიმღერებს.

გალობა-სიმღერას ყმაწვილთ ბავშვობიდანვე ასწავლიდნენ. აესე
ბარათაშვილი გადმოგვცემს: „წერისა, გალობისა და წიგნის სწავ-
ლის მეტი რა შეძლება მექნებოდა: მხედრული და ხუცური წერა-
ვისწავლე. გალობა იოთამ შატბერაშვილისაგან და ზოგი იოსებ-
მროველისაგან“.¹⁰

ერეკლეს კარზე მგალობელთა მთელი ჯგუფი ყოფილა. იოანე
ბატონიშვილი წერს, რომ მგალობელნი იყვნენ: „ქართლსა შინა-
კირილე მთავარეპისკოპოსი ციციშვილი, იოთამ მგალობელი, დი-
მიტრი გარსევანიშვილი, კოკია და სოლომონ, მელვინეთხუციშვი-
ლი პაატა. ესენი საკუთრად მეფისა ირაკლისა იყვნენ მგალობელ-
მწიგნობარნი და ისწავლესცა მრავალთა, და სხვანიცა მრავალნი,
რომელნიცა ყმაწვილნი კაცნი არიან“.¹¹

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ზაქარია (ამბროსი) მიქაძე (ნეკ-
რესელი) და ისაკ კანდელაკი.

ამბროსი ნეკრესელის გვარი—მიქაძე მხოლოდ 1947 წელს გახდა ცნობილი, მას შემდეგ, რაც დოც. ს. ყუბანეიშვილმა „ლიტერატურული ძიებანის“ მესამე წიგნში გამოაქვეყნა თავისი ნაშრომი—„ამბროსი ნეკრესელი“.

დაბადებულია ამბროსი მიქაძე 1728 წელს.¹²

იოანე ბატონიშვილი თავის „კალმასობაში“ ასე ახასიათებს ამბროსის: „ზაქარია, ზეწოდებით ამბროსი, ძმა იყო ნიკოლოზ დეკანოზისა. იყო მეცნიერი სამღვთო წერილსა შინა გამოცდილი, აკალად უცხო მწერალი ვითარცა ხუცურისა, აგრეთვე მხედრულის ხელისა. მრავალნი სამღვთო წერილნი და ისტორიები გადასწერნა. ესე იყო კარგი პაიტიკოსი, მუსიკოსი და სრული მგალობელი. ამან აღზარდნა რაოდენიმე მოწაფენი და უკანასკნელ მეფემან ირაკლი დაადგინა მწყემს-მთავრად ნეკრესის ეკლესიისა ნეკრესელად, და მუნცა იღვაწა კეთილად“.¹³

ამბროსი ნეკრესელი წერდა ლექსებსაც, მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ იგი გვაინტერესებს, როგორც იშვიათი მგალობელი.

1792 წლის 16 თებერვალს ძველ ქართულ სიმღერა-გალობათა მოყვარულმა ერეკლე მეორემ, განთქმულ მგალობელსა და მუსიკოსს, ამბროსი ნეკრესელს, შეუთვალა: „ცისკრის ალილო ქართლსა და კახეთში აღარავის ახსოვს, ქალაქს ჩამოდი, დაგვასწავლე და იშოვნე რასმეო“.¹⁴

ამბროსიმ ლექსად დაწერილ პასუხში ასე აუწერა ხელმწიფეს თავისი გაკირებუი მღვთმარება:

რა თქვენი ოქმი მებოძა,
აღარ მივეც თავი ძილსა,
უდაბნოში წინამძღვარსა
გამომახეს სიტყვა ტყბილსა,
იქ იკორთა დაუტოვე,
ვერც იქ ვერღე ლეკის კბილსა,
წილყანს უარესი მიუვეს,
ვერც აქ უძლებ გუთნის თხრილსა.

ჯერ წილყანი ხომ არ იყო,
თქვენცა უწყით უმეზ იყო,
მოველ ვაშენე რაც იყო,
ნაღვაწი არავით იყო,

ვერ ვიტყვი ვინც ეს მე მყოფი,
პირი მე ძმით დამიყო,
რომელმაც ეს საქმე მყოფი,
მაბულები სულ დამიყო.

უდაბნოში ღოღო. დამრჩა
 იკორთაში წინამძღვრობა,
 ქალაქს გახლდი, მგალობლობა,
 მწერლობა და მწიგნობრობა,
 წილქანს გუთნის ვერცაწყობა,
 ვერც სადგურამოს ლაშქრობა,
 წერილთ წეობა, კასმათობა
 დამაჟიწყეს ძველი თხრობა.
 ყური მომიპყარ, ხელმწიფევ,
 მე, რაც ძალშიძს, ქებას მოგცემ.
 გებრძანათ იშოვნა რასმე,
 ქალაქს მოდი, შვებას მოგცემ,
 გვაძენებს ბრძანება უფლისა,
 მერწებუნეთო, მცნებას მოგცემ,
 მამცემ რაჟმე. ხელს მოგიშვერ,
 არას მამცემ, ნებას მაგცემ¹⁵.

ერეკლე მეორემ ამბროსის ლექსითვე უპასუხა:

შენ ეგ ალილო გვასწავლე,
 მე ვიცი, რაც რომ გარგო,
 ეგ ენა, პირი და გული,
 ალილე ჩვენთვის ბაგეო,

ოფოფას მალ გამოგაცილი,
 მისი გული დადგეო,
 ერთი კიდეე ზხვა მოგწერე
 და მერვე აიბარგეო.¹⁶

ამის შემდეგ ამბროსი, თბილისში ხლებია მეფე ერეკლეს სალ-
 ხინო დარბაზში და „ციცკრის ალილო“ დაუსწავლებია.

საქართველოს ცენტრარქიეში დაცულ, ერთ-ერთ ხელნაწერში
 ვკითხულობთ: „ქალაქს, ბატონს სალხინოში მრავალნი ახლდენ,
 იახლა, თაყვანისცა და ეს მოახსენა:

კვლავ იამინე ხელმწიფევ,
 აღარ ეპსდები წილქანს მეო
 ვერც უშენოდ გავსძლებ საღმე,
 თუ გინდ კარში გამაგდეო,
 ჩემი გაძლება ჩემ გლახაკს,
 ჩემს სახლს ახლო მიმადდეო.

შვიდ იმავ ღამეს ცხრა საათს გასულს უბრძანა იმისმა მზემა
 იახლა და ხუთჯერ ბრძანა თვითონ (ციცკრის ალილო)... მერემ იო-
 თამ მგალობელი... და გიორგი ხელაშვილი დეკანოზი იქ ახლდნენ

და იმათ უბრძანა: „მე ვერ მოვიცილი და თქვენ დაისწავლეთო და იმათ ათს დღეზე დაისწავლეს... ბატონი ხშირად ათქმევინებდა“. ¹⁷

არანაკლები სახელი ჰქონია როგორც მაღლობელს ისავე კანდელაკს. იოანე ბატონიშვილი ასე ახასიათებს მას: „ესე იყო მაღლობობითა სრული, რომელმაც იცოდა „ქრელი“* ვიდრე ათასამდის, ამან მრავალთა ასწავლა გალობა, აქვთა პატივი მეფეთაგანცა და კეთილად განატარნა დღენი თვისნი“. ¹⁸

ხემათ ჩამოთვლილი მაღლობლები, მართალია, უმთავრესად საეკლესიო პირები იყვნენ, მაგრამ საეკლესიო საგლობლებთან ერთად ისინი ზოგჯერ საერთო სიმღერებსაც ასრულებდნენ.

3. მოცეკვავენი

არცერთ ძეობას, ქორწილს, მეჯლისსა და დღესასწაულს არ ჩაუვლია მროკველ-მოცეკვეთა გარეშე. იოანე ბატონიშვილი „ქალმასობაში“ შემდეგნაირად აღწერს ქართულ ცეკვებს:

„ქართველნი მიაშგავსებენ უფრორე ლეკთა თამაშობასა, და კიდევ თამაშობენ მათაებრ ფერხისა გვარზედ მოძრაობითა და ხელგაშლით ხმარებითა სხვადასხვა სახედ. ქალნი საკუთრად თვისით თამაშობითა და უფრორე მიემსგავსება აზიურთ ქალებთ თამაშობასა ხელ მალა აღებით და ტრიალით და გავლა-გამოვლით, რომელ ქორწილსა და მშობიარეს შეყრილობის დროს უფრორე ითამაშებდნენ ქალნი, ვინც ღამესათეველად მივლენან, გლეხნი ფერხულსა და ბუქნათა უფრორე თამაშობენ“. ¹⁹

ერეკლე მეფის დროს გამოირჩეოდნენ „შვიდნი ქალნი საჩენად მორთულნი, მშვენიერებითა ბრწყინავნი, ტუბილად მოუბარნი, საოცრად მროკველნი“. ²⁰

პლატონ იოსელიანი გოორგი მეცამეტის ცხოვრებაში ჩამოთვლის ერეკლე მეორის დროის მოცეკვავე ქალებს: „პაატა ციციშვილის ქალი სოფიო, გასათხოვარი 13 წლისა, თუმანიშვილის ცოლი ქეთევან დიდათ კეკელუცი; მაჩაბლის ქალი ნინო 14 წლისა დანიშნული... ანდრონიკაშვილზედ, გარნა გათხოვებამდე გარდაცვლილი, საყვარელი მეფის ძისა გიორგისა, რომელსაცა დიდად ეალერსებოდა თვით მეფე ირაკლი; თინათინ, ქალი ამილახვრისა ამირინდოსი, გასათხოვარი და დედამისი თამარ მშვენიერი და მეფეთა აღერსი, ელენე დაი მისივე თინათინისა, ცოლი ახლად ჯვარდაწე-

* „ქრელი“ პროფ. კ. კეკელიძის სიტყვით „რუსულ კონცერტს უდრის“. კ. კეკელიძე „ძველი ქართული მწერლობის ისტორია“, 1951 წ. ტ. 1. გვ. 58.

რილისა მასზედ აბაშიძისა დავითისა, ბარბარე ყაფლანიშვილი, ელისაბედ — ბარათაშვილის ცოლი, სიტყვა მარჯვე, მოხუმარი და ზმათა მოქმელი შესაქცევად მრავალთა“. ²¹

რა თქმა უნდა იმდროინდელ გამოჩენილ მოცეკვავე ქალთა რიცხვი გაცილებით მეტი იქნებოდა, მაგრამ დანარჩენთა სახელებს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

4. მასხარა-ხუმარები და მათი რეპერტუარი

ერეკლე მეორის სამეფო კარზე მსახიობის მაგვარ როლებში გამოდიოდნენ მასხარა-ხუმარები; თავიანთ სატირებსა და ინსცენირებებში ისინი კიცხავდნენ სასულიერო პირებს, ხელისუფალთ და მაღალ წოდების წარმომადგენლებს.

ი. ბატონიშვილი „კალმასობაში“ მეფე ერეკლეს კარის ერთ-ერთ ხუმარას — ოთარიკას შემდეგს ათქმევინებს:

„ბატონის მხრიდამ თუ უსამართლო მინახავს რამე, ანუ მოხელეებისაგან და ან იასაულებისაგან, ხუმრობაში ბევრი წარმომიდგენია და მიშველია შეწუხებულთათვის. აგრეთვე თუ თავადის მხრიდამ მინახავს რამე ან ურიგო ყოფაქცევა, ან კრივი, ან სხვა უსამართლობა რამ, ისიც გამიტარებია ხუმრობაში და სხვები მრავალი ხუმრობა მიქნია მოსაწონი და სასაცილო“. ²²

გავეცნოთ იმ დროის ზოგიერთ სატირიკოს-იმპროვიზატორებს და მათ რეპერტუარს.

საიათნოვა

გამოჩენილი პოეტი საიათნოვა ერეკლე მეორის კარზე ხუმარის მოვალეობასაც ასრულებდა.

იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“ ასე აღაპარაკებს მგოსანს: „მე ყოველგან ადგილი მქონდა არა თუ მხოლოდ სიმღერით, ხუმრობითაც და სოფლურს საქმეშიაც, რომ მრავალში, განვერთვი“. ²³

ერთ თავის ლექსში პოეტი ამბობს:

ხუმარი ვარ ღვთისნარი ²⁴

მეორეში კი:

მომავს ზარის ხელმანდილი

ხუმარი ვარ იცი განა! ²⁵

საიათნოვას მოსწრებულ ხუმრობა-კალამბურებიდან ჩვენამდე, მხოლოდ ორმა მოაღწია.

ერთი ეხება მხეკაბუკ (ქაბუა) ორბელიანს (1736—1794) და იკითხება ასე:

„ქაბუა დიანბეგს, ყაფლანიშვილს ქორწილი რომ უყვეს მუხრან ბატონიშვილის ქალზედა და შეიყვანეს მეფე დედოფალი დასახმელად, საათნოვა იქ იყო, ქაბუას რომ შეხედა, ჩაჯაგვილი, სქელი კუზიანი და ბეჭმუცელ-მრუდე და ქალი დიადი მაღალი, მაშინ ჰსთქვა წყობილი:

არაგვსა გასდოთ ხილია,
აქლემს ხურჯინი ჰკილია,
ქს დარბაზი რა დილია
ჰო, ჰო, ჰო, ჰო!
ალარ ვიტყვი ამის მეტ,
თუნდა წელში დაგვარ კეტ,
მარგალიტი გასახვრეტ...
ჰო, ჰო, ჰო, ჰო!²⁶

მეორე კალამბური ეხება ანტონ კათალიკოსს.
მგოსანს კათალიკოსისათვის უთქვამს:

უწმინდესო პატრიარქო,
ღირსეულად უნდა გაქო,
ამბობენ ჯიბეში გაქო-რაუყავ?

ჯოხით ხან ჩონგურს ტარით ასწევდა:

გულში დამაზილე თოფი,
სახელათა მქვან სოფი,
დავკარგე ჩემი კოლოფი — რაუყავ?

(მაშინ ჯიბე აიწია, გახეული ჰქონია და უჩვენებს).²⁷

მეჯლისს—ლხინებზე საიათნოვას, ტრადიციის მიხედვით, როგორც ხუმარას ალისფერი ტანისამოსი სცმია, რის შესახებაც თითონ პოეტი აი რას ამბობს:

მეფეთაგან მეჯლისს მიწოდებული,
თავადებთან პატრიჯემით შვეებული,
ალისფერის კაბით გამშვენებული.²⁸

1765 წელს საიათნოვა სასახლიდან დაითხოვეს.

ლენინგრადის სააზიო მუზეუმში დაცულ საიათნოვას კრებულში მოთავსებული მისი ვაჟის — ივან სეილოვის ერთი მინაწერი გვამცნობს:

„ესე მოხსენება, საიათნოვას რომა თავისი შემწყვალე მათი უმა-

„ღლესობა ყოვლად საქართველოს და სხვათა ნეტარად ხსენებული
მეფე თავის უღირს მონას საცოდავ საიათნოვას გასწყრომია და გა-
რეთ გაუგდია, იმაზედ მოუხსენებია, იაფი იგავი არ გახლავს.“²⁰
ეს მინაწერი ეკუთვნის იმ ლექსს, რომელშიაც პოეტი ჩივის:

ხელწიფვს გვახელ უცხოელ პორთულო,
საზი ხელთ მტკირა მე გამართული
მათაჲვით დამაბრუნეს დართული...
ნეტამე არ შეგეტყო შენ ქართული!
წადი, ჩირქიანი ხალიჩა ხარო!...

ნათქვამია: ერთხელ მთა მთას ეცემა,
ღვთის ნებაა წყალობისა გაცემა!
შენის ზღლით იყოს ჩემი გაცემა...
ნება არ გაგვგდო კარგად გეცემა, —
ჩემი სულიერი დედმამა ხარო!

თუ გინდ დამინტერესონ წიბო-გვერდები, —
ცოცხალი თავით ვერ მოგშორდები!
თუ მტკვარი ვერ მოქსპობს ზღვას ჩავარდები...
ენით მოიპატე შენი დარდები —
საიათნოვაც ნაღველისთვის მზა ხარო!²¹

რადგან საიათნოვა ამბობს „ენით მოიპატე შენი დარდებით“,
ზუნებრივად იბადება კითხვა პოეტ-ხუმარის მიერ გამათრახებულ-
მა სამეფო კარის წარჩინებულმა პირებმა, ხომ არ აიძულებს ერეკ-
ლე მეფე, დაეთხოვა სასახლიდან ტყბილი საზანდარი?

ა ღ ლ უ ა

მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში მეფის კარზე ცნობი-
ლი ხუმარა იყო მეტეხის ციხის გამგებელი ალაღუა.

ალექსანდრე ორბელიანი 1854 წლის 11 დეკემბერს სოფელ
კაზრეთში დაწერილ თავის პატარა ჩანაწერში შენიშნავს:

„ადამამდხანის მოსვლის წინა წელიწადებში იყო ეს ალაღუა
და ტფილისის ბაზრებში როტავდა რაღაებსაც და ხალხსა აცინებ-
და, თურმე. ბევრჯერ ეტყოდა ბიჭებს:

— „ჰო რას დამცინით ბიჭებო? ასეთი დრო მოვა, კუკია ქალა-
ქათ იყოს და ვერის ხიდი ქალაქის ალაყაფის კარათ“.

კარგი გიჟი ყოფილა?

კუკია ეხლა ქალაქათ არის და ვერის ხიდთანაც ჩქარა იქნება
ალაყაფის კარი, ანუ საყარაულო ზასტავა“.²²

აღალუა, როგორც მკითხველი ქვემოთ ნახავს, გმირულად იბრძოდა აღა-მაჰმად ხანის წინააღმდეგ.

ოთარა

ოთარა-ოთარიკას სახელს როგორც ზუმარისას ჩვენ ვგებულობთ „კალმასობიდან“. ოთარა ნორიოელი ყოფილა. იოანე ბატონიშვილი წერს:

„რა გათენდა, იოანე და ზურაბა ამხედრდნენ და განემართნენ... სალამოს ჟამს მიიწივნენ ნორიოს და სახლს ეძებდნენ საღვურად. ამ ჟამში ზურაბამ იცნა მასხარა ოთარიკა და დაუძახა: „ოთარიკავ გამარჯობა შენი! რა ოთარიკამ მოიხედა, იცნა ზურაბა, მოვიდა, მოიკითხა და მგზავრობის მიზეზიც ჰკითხა. ყოველივე აცნობა და მერე იოანეც გააცნო. მაშინ ოთარიკამ მიიპატიჟა ესენი სახლსა შინა თვისსა. გარდახდენ ცხენილამ, ცხენნი გომურსა შინა დაუბა და ესენი თვისსა საკუთარსა სახლსა შინა შეიყვანა. ოთარამ აცნობა თავისი სახლობა“. ³²

მეორე დილით როცა ცხენები აღკაზმეს და ქალაქისაკენ გაემართნენ იოანემ ჰკითხა ოთარას:

„მიამბე, შენ ვითარ მიაწიე მაგა მასხარაობით მეფეთთან?“. ოთარამ უთხრა:

„მეფის ერეკლეს დროსა ყიზილბაშიდამ ერთი კარგი გვარის-კაცი მოვიდა. ბატონმა დია პატივისცა და ერთს ლამეს ბატონმან და-პატიჟა ვახშმად, ის ყიზილბაში დია ბრიყვი იყო, ბატონს დია ეჯავ-რებოდა იმისი ყალიონის სუნი, რომელ მალმალ სწევდა, და მყარ-ლის თამბაქოს სუნი დადგა იმ სახლში.

მირზებმან და სხვათა სპარსულად ბევრჯერ უთხრეს და დაუ-შალეს, რომ ნუ სწევ ყალიონს მაგრე ხშირადო, მაგრამ არ დაიშალა.

მერეთ ბრძანა ბატონმან: „ვინც იმას მომარჩენს, კარგს წყალობას უზამო“.

მაშინ ამირაჯიბმან მოახსენა: „მე მყავს ერთი მასხარა მსახური და, თუ ინებებთ, ის შესძლებს ამის აქედამ გაყვანას“. ბატონს დია იამა.

გამოვიდა ამირაჯიბი და მითხრა: „ოთარავ, ახლაა შენი პურის შოვნის დროი, ეცადე ეს თათარი როგორმე გააჯავრო, რომ აქედამ გავიდეს“.

მაშინვე უთხრა: ერთის ჯამით ნაკვერცხალი მომიტანინე და ერ-

თი გრძელი ჯოხი და საკმეველი. ესენი მაშინვე მომიტანეს. ჯამი ცეცხლით თავს დავიდგი, ხელსახოცი შემოვახვიე, ყალიონის თავი-ვით გავაკეთე და ჯოხი ლაჯებში გავიყარე, და ჩავეყარე საკმეველი და დავსდეგ გზადო. ოდეს დაიძახა იმა თათარმან: „ჰოი, გადა, ყალიონ გეთურ!“ („ბიჭო, ყალიონი მომიტანეო“).

მაშინ საჩქაროდ მიველ, ზურგი შევაქციე. ის ჯოხი პირში მივეც უკან ლაჯებში გაყოფილი, და უთხარ: „ბუიჩე ალა“ („მიირთვი, ბატონო“).

რა ესე იმ თათარმა ნახა, გაჯავრდა, წამოხტა და გინებით კარში გავარდა.

ბატონს დია იამა და ერთობით დაიწყეს სიცილი. მერეთ მიბრძანა: „რაც იცოდე მასხარაობაო, ყველა გვაჩვენეო. მე მოვეყე და, როგორც გამიგონია, ისე ვიმასხარავე და საკვირვლად მოვალხინე. ბატონმან ერთი ხელი ხალათი მიბოძა, და მას აქეთ, აგერ ოცდახუთი წელიწადია, სულ ამ მასხარაობაში ვარ. ამა ხელობით ერთი ლუკმა პური ვიშოვნე“.³³

„კალმასობა“-ში ვკითხულობთ ოთარას კიდეც ერთ ასეთ ხუმრობას:

„მელიქ ავეტიქამ თავის ძმისწულს ქორწილი უყო და დიდი პურობა გარდუხადა; მეფე, მეფის ძენი, კათალიკოზი და სხვანი დიდი კაცნი იქ იყვნენ შეყრილნი ღამე, ვახშმად დიდს დარბაზში ისხდნენ. შუა ღამის დროს ქართველი მგალობლები წამოაყენეს და იგალობეს, როგორც მეჯლისის რიგია.

რა ამათ დაასრულეს, მერეთ მცირე ხანს უკან სომხის ტერტერები წამოაყენეს და დაიწყეს გალობა ასე მაღლა, რომ თითქმის ყოველნი მუნ მსხდომარენი მათმან ყვირილმან მოაწყინა.

რა ესე ვნახე, გაველ გარეთ და ეზოში ერთი ვირი ება, ავხსენ ის ვირი და, ამ დარბაზში რომ შემოვიყვანე და ეს ყვირილი მიესმა და მრავალი ანთებული სანთელი იხილა, შეშინდა ის ვირი და ასეთის ხმით მოჰყვა ღრიალსა, რომ ამ ტერტერების ხმა სულ დაფარა. რა ესე იხილეს, ეს ტერტერები კარში გამოვიდნენ, შექმნა ხალხმან სიცილი, და ბატონებმა და ის ღამე ასეთის ღამით გავატარეთ, რომ მნახვეთათვის უკეთესი არღარა იქნებოდა, მეც ვიშოვე მაშინ ხალათი“.³⁴

აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ გრიგოლ ბატონიშვილისეულ (1789—1830) კრე-

ბუღს H 2130) შემოუნახავს ოთარას ხუმრობებიც. მოგვყავს ერთი მათგანი:

„დღესა ერთსა მასხარა ოთარა შემოეყარა კნიაჲ ციციანოვსა წინა და კნიაჲ ცხენით მიდიოდა სასეირნოთ ქალაქში. ღირანალის ყაჯარს ყოველთვის ოთხი მარსკულავი აკერია და ოთარიკამ კნიაჲს ქუდი მოუხადა და მითომ პატივი ჰსცა. და კნიაჲმა არ მოუხადა და ოთარამ უთხრა: რას დიდგულობო, შენს ცხენს ოთხი მასკულავი აქვსო და შენ ერთიო. ხალხმა სიცილი შექმნეს და კნიაჲმაც შეიტყო და მრავალი იცინა და თვეში ხუთი რუბლი მანეთი გაუჩინა ჯამაგირი“. 25

მოყვანილ ხუმრობაში საუბარია პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვზე, რომელიც საქართველოს მართავდა 1803 წლის პირველი თებერვლიდან 1805 წლის დამდეგამდე.

გიორგი თარხანი

ფარეშთუხუცესის გიორგი თარხანის (თარხნიშვილის) რამდენიმე ხუმრობამ მოაღწია ჩვენამდე. ამის შესახებ მოთხრობილია გრიგოლ ბატონიშვილის ზემოდ ნახსენებ კრებულში, იგი ჯერ გამოუქვეყნებელია:

„ბატონი მეფე ერეკლე ქალაქში ბრძანდება და იმ დროს დიდი მეფის სოლომონის მოძღვარი მოვიდა ელჩათ. პატიოსანი მღუდელი თეთრი წვერითა. ბატონს დიდათ იამა და თარხანს უბრძანა, რადგან ფარეშთუხუცესი იყო თარხანი „თარხანო ამ ბატონს ჩემი ძმის მოძღვარს შენ უნდა ყური უგდო და კარგა აპატიო“. თარხანმაც წაიყვანა თავისთან დააყენა და დიდი პატივი მიაპყრა.

ერთი კვირა რომ გამოვიდა თარხანმა უთხრა ამ მღვდელს: „მოძღვარო, თუ ინებებ აბანოში წავიდეთ“. ამ მღვდელმა „ისემც კარგი დაგემართოსო“. თარხანმა ბიჰს უბრძანა: „ბიჰო ინა და ბასმა მოამზადეო“, ბიჰმა მაშინვე სრულყო.

წავიდნენ აბანოში, თარხანმა მოატანინა ინა იგი და ბასმა და წვერზე დაიდო. ამ მღვდელმა ჰკითხა: „ბატონო თარხანო, რაი არის ეგ, რომ წვერს ითუთხნი“? თარხანმა უთხრა მოძღვარს: „ეს ისეთი რამ არის რომ ვინც წვერებზე დაიდებს ბალანს დაურბილებს და გაუფაფუკებს და გაუხშირებს“. მოძღვარმან უთხრა: „მამა შვილობას მეც მიქენი ერთცახე“.

თარხანმა უბრძანა მაშინვე: „ბიჰო შედი ნურა გამოიტანეო“.

შევიდა გამოიტანა. ამ მღვდელს თავის ხელით დაადო წვერ ულვა-
შებზე, წარბ-წამწამზე და თავზე და უთხრა: „ერთი საათი გედვა-
სო“. თითონ შევიდა, ჩამოიბანა. გამოვიდა და ის მღვდელიც შეგ-
ზავნა აბანოში: „შედი ჩამოიბანეო“. მღვდელი რომ შევიდა თარ-
ხანმა კარი გამოიარა.

მღვდელმა რომ წვერი ჩამოიბანა, წვერი თმა და ულვაში ხელ-
ში შერჩა და დაიძახა: „ვაი გაფრანგებულსაო“. თარხანი მაშინვე
ცხენზე შეჯდა და შინ წამოვიდა. მღვდელმა თავპირი აიხვია და
ეჭვსი თვე კარზე აღარ გამოვიდა. ბატონმა თარხანს ცხინვალის
მოურაობა წაართო ამ ხუმრობისათვის“. ³⁰

ჩვენს ხელნაწერთა საცავებში შემონახულია გიორგი თარხანის
სხვა ხუმრობანიც. ნიმუშისთვის მოტანილით დავკმაყოფილდეთ.

გელია საგინაშვილი

ბრმა ხუმარის, გელია საგინაშვილის შესახებ ასეთი ცნობა-
შემონახული:

„ერთს წინწყაროელს ტყვეობიდან მოსულს კაცს მაჩაბლობა-
ნისცეს, ოქრო გამოართვეს იმ კაცს, და მეჯლისში იჯდა ის კაცი
თავადებთან, მეფე თეიმურაზმა და მეფე ერეკლემ ბრმა გელიას
უთხრეს: ერთი შაირი თქვიო, წამოდგა და შაირი თქვა“, ³¹
ეს ხუმრობა ჩაწერილია ასე:

თქვენც კარგად მოგეხსენებათ
წინამძღვრიშვილი მროველი,
ან გლეხი კაცი ნიქოზლად,
ცოდნა იცოდეს ყოველს,

ან ბეზირგანი მდიდარი.
ქიორელი და გლოველი
ან კარგი დარბაისელი,
მაჩაბელ-წინწყაროელი. ³²

განაწყენებული წინწყაროელი მაშინვე წამომხტარა და გაქ-
ცეულა.

1879 წლის ქურნალ „ივერია“-ში დაბეჭდილ ანონიმი ავტორის
ლექსში ვკითხულობთ:

ნუ ერწმუნება გელიას,
შაირი იცის ენები. ³³

გელია საგინაშვილის სხვა ხუმრობა-მუნასიბეები ცნობილი არაა.

ჩვენამდე მოღწეულ ერასტის ხუმრობებიდან მოგვყავს ნიმუშად ერთი:

„ლევან ბატონიშვილმა სურამს ლეკები დაამარცხა და გამარჯვებული წაბრძანდა თავის ამალით და რუის მთავარ ეპისკოპოსს ეწვია ვახშმად.

მაისი იყო. მთავარ ეპისკოპოსს ღიდათ იამა, მაშინვე პარაკლისი გადაიხადა და კალო დააგვევინა და იქ ჩამოახდინა და კარგად უმასპინძლა. იმ ღამეს თითონაც იქ დაწუა და ეს ბატონიც და მისი ამაღაც თავადები, თითონ მთავარეპისკოპოზი კვერი იყო და იმაზე დაწუა, რომ კარგად გულის ძილში შევიდნენ, ადგა შენი ქოსა ერასტი ამილახვრისშვილი და მიიტანა თოკი გრძელი და ამ კვერის თავს მოაბა საცა ეს ეპისკოპოსი წევს. წავიდა ერასტი და ლევან ბატონიშვილის ბარგის საკიდარი ულაყი ჯორი მოიყვანა და ეს თოკი ამ ჯორს კისერზე მაგრა ჩააბა და კიდევ წავიდა ეკალი მოსკრა, მოიტანა და ამ ჯორს კუდქვეშ ამოუდღუა და თითონ ისევ თავის ალაგს დაწუა ჩუმად.

ამ ჯორმა კუდი რომ მოუქირა, ეკალმა უჩხელიტა, ჯორი შეხტა, კვერი გაიტაცა ეს შენი მროველი ყირა მალას დაეცა, ასე დაიმტვრა რომ კინაღამ არ მოკლა ამ ჯორმა. ბატონიშვილი და მისი ამაღა წამოცვივდნენ ეგონათ ლეკი მოვიდაო, შენი მროველ ეპისკოპოსი დამტვრეულ-დამსხვრეული იპოვეს. ჯორი გაიქცა მინდორში და ძლივს იპოვეს“.

ზემოთ მოყვანილი ხუმრობა ეკუთვნის იმ პერიოდს, როცა ერეკლე მეორის უსაყვარლესი ძე ლევან ბატონიშვილი (1756—1782) მის მიერ დაწესებულ მორიგე ჯარით ქართლ-კახეთს სწმენდდა მოთარეშე ლეკებისაგან.

5. პრეპლე მემორიის საფეშო კარის თეატრი და მისი მსახიობნი

თეატრის მაგივრობას ძველ საქართველოში ასრულებდა სხვადასხვა სახალხო სანახაობა-წარმოდგენა, რომელთა შორის აღსანიშნავია ყეენობა და ბერიკაობა.

„ყეენობა გაზაფხულის პირას იმართებოდა, ის დაკავშირებული

იყო ბუნების განახლებასა და ახალი სამეურნეო წლის დასაწყისთან.

ამ ძველთაძველ სანახაობრივ წარმოდგენას, დროთა ვითარებაში შერწყმია ახალ-ახალი ელემენტები, რითაც ბოლოს და ბოლოს მას მიუღია მუსლიმანი დამპყრობლების (სპარსელების) წინააღმდეგ მიმართული თავისებური სახალხო დემონსტრაცია-ღლეობის ხასიათი. ყეენს (ყეენის ფიტულს), როგორც დამპყრობელი ტირანის სიმბოლოს, საჯაროდ ისვრიდნენ წყალში და „ახრჩობდნენ“ ხოლმე. ბერეკაობა წარმოდგენდა განაყოფიერების (შვილიერების) აგრეთვე ძველთაძველი კულტის სანახაობრივ გამოხატულებას.⁴¹

სანახაობათა ჯგუფსავე მიეკუთვნებიან თამაშობანიც და შექცევანიც (მუშაითობა, ყაბახობა, ბურთაობა და სხვა), რომელთაც ჩვენ აქ არ ვეხებით.

წარმართულ-სარწმუნოებრივმა ღღესასწაულებმა, საჯარო ხასიათის თამაშმა და შექცევებმა პრიმიტიულ თეატრალურ ელემენტებიდან შეაპირობეს ნაციონალური ქართული თეატრი, რომელიც თავდაპირველად მოგვევლინა ლიტურგიული დრამისა და მისტერიების სახით.

„ლიტურგიული დრამების შექმნას ჰქონდა წმინდა პროპაგანდული მიზანი, ხალხის სიყვარული თეატრალურ გასართობებისადმი. ეკლესიის წარმომადგენელთ გამოიყენეს სარწმუნოების განსამტკიცებლად, და მღვდელმოქმედებას მისცეს თეატრალური ხასიათი“.⁴²

ჯერ ლიტურგიულ დრამებში დაცული იყო საღვთო წერილის ნორმები, მაგრამ მერე მასში საერო ელემენტებიც შეიქრნენ. ეს რეალური ყოფაცხოვრებითი ელემენტები ზოგჯერ კომედიის იერს ატარებდნენ. ლიტურგიულ დრამას მალე მისტერიები შეენაცვლენ.

მეთვრამეტე საუკუნის ე. წ. „ერეკლეს თეატრი“ ორ პერიოდად განიყოფება. პირველი „სასკოლო დრამა“ ლიტურგიული და მისტერიული ხასიათისა და მეორე პერიოდი ფსევდო-კლასიკური ხასიათის რუსი დრამატურგის — სუმაროკოვიდან თარგმნილი კომედიებით და უცხოელი ფსევდოკლასიკოსების: რასინის, კორნელის, ვოლტერის და სხვათა პიესებით.

„სასკოლო დრამის“ ნიმუშებს ჩვენ ვხედავთ თბილისისა და

თელავის სემინარიებში, სადაც პროგრამა და სწავლების ხასიათი ისეთივე იყო როგორც რუსეთის სათეოლოგიო სკოლებისა.

დასახელებულ სემინარიებში ფილოსოფიურ და საღვთისმეტყველო საგნების შესწავლასთან ერთად არსებულა „პიიტიკის კლასიცი“, სადაც გადიოდნენ რიტორიკას, ანუ სიტყვიერების თეორიასა და დეკლამაციას.

„ლიტურგიული შინაარსის“ პიესების შედგენასა და სცენაზე გადატანას — იეზუიტთა სკოლების გავლენით ეძლეოდა პრაქტიკული ხასიათი პიიტიკისა და რიტორიკის თეორიულად შესასწავლად. წლის განმავლობაში მასწავლებელი აცნობდა მოსწავლეებს დრამატიულ თეორიის წესებს, შემდეგ კი, უმთავრესად საზაფხულო არდადეგების დროს, ან თვითონ ადგენდა შესაფერისს პიესას ან და უფრო ხშირად სარგებლობდა მზა პიესით.

მოსწავლეები სწავლობდნენ პიესას და ემზადებოდნენ მის სცენაზე წარმოსადგენად. რომელიმე დღესასწაულის დროს ან და რომელიმე წარჩინებული პირის სტუმრობის დროს თამაშობდნენ „სასკოლო სცენაზე“.

შემდეგში ამ წარმოდგენებს ოჯახებში თვითონ მოსწავლენი ღვამდნენ.

„სასკოლო დრამის“ განვითარებასთან ერთად მეთვრამეტე საუკუნეში საქართველოში ფეხს იკიდებს საერო თეატრი — ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით.

ამ საქმეში გარკვეული ღვაწლი მიუძღვის ქართველი ახალგაზრდობის იმ ჯგუფს, რომლებიც მეფე ერეკლეს მიერ რუსეთში სასწავლებლად იყვნენ გაგზავნილნი.

პროფ. კ. კეკელიძის სიტყვით: „ირაკლი მეფე, როგორც ცნობილია, ახალგაზრდებს გზავნიდა რუსეთში სწავლა-განათლების შესაძენად, რათა მათი საშუალებით გადმოენერგა მერე საქართველოში რუსული კულტურა. ცნობილია, მაგალითად, ერთი ჯგუფი ასეთი ახალგაზრდებისა, რომელშიაც შედიოდნენ: დავით ბატონიშვილი, ერასტი თურქისტანიშვილი, გიორგი ავალიშვილი და იოანე ორბელიანი.

რუსეთში ყოფნისას ესენი გასცნობიან სხვათა შორის, თეატრს და სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, განუზრახავთ წარმოდგენების მართვა და პიესების დადგმა. მათ მიმატებით მეფე ირაკლისა და გიორგი მეფის, აგრეთვე ავალიშვილის, ქალები, ასე რომ საჭირო დასი დაუბრკოლებლივ შემდგარა, მოუძებნიათ შესაფერისი

ბინაც წარმოდგენებისათვის: სახლი მესხიშვილისა, ორბელიანისა და მელიქიშვილისა“. ⁴⁴

ამ წარმოდგენებს იმ პერიოდში „სახის-მეტყველებას“ უწოდებდნენ.

დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია წარმოდგენებს, ასე, რომ ხალხი სთხოვდა წარმოდგენების გამმართველებს, „ერთი კიდეც „ასახისმეტყველეთ““. ⁴⁵

იმდროინდელ რეპერტუარს უმთავრესად შეადგენდა სხვადასხვა ენებიდან ქართულად თარგმნილი პიესები, რომელთა უმეტესობა არაფრით არ ეხმაურებოდა მაშინდელი ცხოვრების საჭირო-რობო საკითხებს.

ცრუ კლასიციზტური, არქაული ცხოვრების ინსცენირება, ზოგიერთ მაყურებელში სამართლიან გულისწყრომას იწვევდა.

საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში ინახება თარგმანი პიესისა „აღზირა ანუ ამერიკელნი“. ხელნაწერს, ბოლოში ახლავს ლექსითი გაკამათება, სადაც დაგმობილია ამ პიესის ქართულად გადმოღება. მოგვყავს სოლომონ ციციშვილის ლექსად დაწერილი ეს პრეტენზია:

„უფანოჲ წიგნის წაკითხვა
რა საამო არს ვისთვისა,
რას არღებს ცუდნი შრომანი,
ანუ რომელმა ითვისა?

ეს გვარნი ვისაც ეუთვნის,
უურად სმენ, თქმულა სხვისთვისა,
განუგდოთ ესე აღზირა,
დაშთეს, ვისაც ჰსურს, მისთვისა,
ბარსა შინა თუყუა თქმულა:
ოდეს ქუას დაეარგიან,

მოსტებნიან შთასა შინა,
იპოვიან ეამზოდ გვიან,
გვითარუნეთ კარგად, მსმენელნი
აღვარ, გულმან რას მოსთქვიან?“ ⁴⁶

თარგმნილ ფსევდოკლასიციზტურ დრამატურგიის პარალელურად, მეთვრამეტე საუკუნეში, ფეხს იკიდებდა ქართული ორიგინალური დრამატურგია, რომლის ერთ-ერთი წარმომადგენელი გიორგი ავალიშვილი ავითარებდა კატარზისის თეორიას — ადამიან-

ნის ზნეობრივ განსპეტაქებასა და საზოგადოების გადაგვარებულ ფენების მხილებას.

გადმოგვცემენ რომ გ. ავალიშვილი მის მიერ თარგმნილ თუ ორიგინალურ პიესის წარმოდგენის წინ წარმოსთქვამდა ლექსს, რომელშიაც თეატრს ცხოვრების სარკელ წარმოიდგენდა და მაყურებელს უარყოფით მხარეების გამოსწორებისაკენ მიუთითებდა:

მე სახედველნი ოგ ჩემნი
დავაშრე წიგნთა წერითა,
ზოგი ჩემი მოქმედულებზედ,
ზოგი სხვით გადმოწერიოთ.
მსმენელთ ვევედრებ, ნუ მკიცხვენ.
ამა ლექსისა მღერითა,
არ დაიშლიან მაჩვენონ
თუ თუ მსახურე მე რითა!
თუ ხართ ვინმე მოსულენი
თეატრს მშენად ანუ ცნობად,
ერიდებით უსამართლოდ,
ჩემებრ მწერთა ცუდად გამოხად.
არ დაიშლით, ჰგავს არ რილებთ
თქვენგან გლახ გულთ ლახვრად სობად!
მერწმუნებით, არ მასუბნობ,
მქონდეს მეტი მისკენ ვრდომბა;
მაგრამ მწადის განრიება
კიცხითა და ქვე-ქვე ძრომბა,
ნუ იკადრებთ, - გაცხადებით,
იქონიედ ჩემზედ წყრომბა,
დაიშაღედ, თუ რომ სჯობდეს.
მლიქვნელობა ქვე-ქვე ძრომბა“.⁴⁷

ზემოდ დასახელებულ სცენის მოყვარეთა ჯგუფს, სულ მალე შეენაცვლა გაბრიელ მაიორის თეატრი მუდმივ მსახიობთა კოლექტივით, რომლის შესახებაც ცოტა ქვემოთ გვექნება საუბარი.

„კომედიანტი“ მაჩაბელი

პოეტი, საზანდარი, „კომედიანტი“ და „მსახიობთა უფროსი“ მაჩაბელი მეტად საინტერესო პიროვნებაა მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოს ისტორიაში.

წარმოშობით იგი, როგორც სხვა მაჩაბლები აჩაბეთის ხევის მცხოვრები ყოფილა ძველი დროიდანვე, გვარი მაჩაბელი აჩაბეთის ხევის სახელთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

მაჩაბლიანთ სამშობლო თამარაშენია, რომელსაც სახელოვანი ქართველი გეოგრაფი ვახუშტი ბატონიშვილი ასე აგვიწერს:

-ქრცხინვალს ზეით არს, ლიახვის დასავლით, თამარაშენი, მცირე ქალაქი. მსახლობელნი სომეხნი, ურიანი და ქართველნი. თამარაშენს ზეით ერთვის თირის მონასტრის ხევი. ამ ხევზედ, გორის ძირს, არს აჩაბეთი, სასაზღე და ციხე მეფეთა“. ⁴⁸

საზანდარისა და მსახიობთა უფროსის მაჩაბლის დაბადების ადგილად „მცირე ქალაქი“ თამარაშენი უნდა მივიჩნიოთ.

მაჩაბელს ახალგაზრდობაშივე გავარდნია სახელი როგორც ჩინებულ სასიმღერო ლექსების მოხზველსა და უბადლო დამკვრელ-მომღერალს.

როცა პოეტმა დიმიტრი თუმანიშვილმა იქორწინა სოფელ ხელთუბანში, მაჩაბელმა სიტყვამოსწრებული სიმღერა შეასრულა:

**მაჩაბელა საზანდრის ნათქვამი მუხამაზი, ოდეს დიმიტრი მდივანმა
წაიყვანა თავის ქორწილისათვის. საზანდარი**

ჩვენ დიმიტრის ვიახელით მთაშია,
პირობა შევკარით ხელთუბანშია.
ღაბე აღარ შეგვჩა თუშცა ჯანშია,
ჩვენ გვეგონა შივალთ ცოტა ხანშია.

ვეთრულით მუხების ხეივანშია.
ჩვენ დიმიტრის ვიახელით მთაშია
პირობა შევკარით ხელთუბანშია.
ხორცით სავსე წინ მოგვარეს პინები,
აქაური ტაბაკები, სინები
ჩვენ ამ ყოფით იქ გაჟვით ლხინები,
მაშინ მოგვადგადა სუფრის ჩინები.

ვაშლის მაგიერ რკოსა ჰყრიდნენ ბანშია
ჩვენ დიმიტრის ვიახელით მთაშია
პირობა შევკარით ხელთუბანშია.
მაყრები მოგვდევნენ დიან ცუდები,
ჩვენ დაგვხურეს საღათებათ ქუდები.
ზურგს აგვიდეს ნაბდები და გუდები
გავიყარეთ ფეხისაგან ხუნდები.
სიხარულით ჩავარდნილვართ კვალშია,
ჩვენ დიმიტრის ვიახელით მთაშია,
პირობა შევკარით ხელთუბანშია.

მოვედით, დავკიდდა ოვი დარები,
შეშა არ გვქონდა, დაჟვით სარები.
მე მაჩუქეს მათ ჯაგლავი ხარები,
გზა მიჩვენეს—წაღით აი, კარები.
მათ შევფიცე: მე არ გავალ კარშია.
ჩვენ დიმიტრის ვიახელით მთაშია,
პირობა შევკარით ხელთუბანშია.⁴⁹

რატქმა უნდა, რომ ამ სახელდახელოდ ნამღერი მუნასიბით, ვერ დაფასდება მაჩაბელი როგორც პოეტი. სანწუხაროთ მაჩაბლის სხვა სიმღერები არ შენახულა, ანდა ჯერ არ არის აღმოჩენილი.

მაჩაბლის სიმღერა-ლექსები პოპულარული იყო პოეტის სიცოცხლეშივე და იმღერებოდა მგოსნის დაღუპვის შემდეგაც. ისტორიკოსი ს. ქიშმიშევი წერდა: „სახალხო მომღერალ მაჩაბლის შეთხზულ სიმღერებს კიდევ მღერობდნენ თბილისში მეცხრანეტე საუკუნის ოციან წლებში“. ⁵⁰

მაჩაბელი ამჟამად ჩვენ გვანტერესებს როგორც ერეკლე მეორის დროინდელი მსახიობი და კომედიანტი. თეიმურაზ ბატონიშვილის სიტყვით: „ესე იყო ერთი წარჩინებულთა მესაკრავეთა და მსახიობთაგან მეფისათა, მუსიკი და კომედიანტი. და ესე იყო უფროსი მსახიობთა და ცნობილ იყო სამეფოსა სახლსა შინა“. ⁵¹

1795 წელს, ალა-მაჰმად ხანის შემოსევისას, მაჩაბელი იარაღ ასხმული მიუძღოდა თბილისის დამცველ მეომართა რაზმს. მას ხელთ ეპყრა დაირა, უკრავდა, ამღერებდა საბრძოლო სიმღერებს და ამით ამხნევებდა მეომრებს.

მაჩაბელი გმირულად დაიღუპა თბილისის მისადგომებთან ალა-მაჰმად ხანთან წარმოებულ უთანასწორო ომში.

ქეშიშ-დარდიმანდი

„ქეშიშ-დარდიმანდი“ „ხუმარა მღვდელს“ ნიშნავს მისი ნამღვილი სახელი და გვარი—იოსებ ამირიძეა.

ზაქარია კიკინაძე წერს, რომ მეფე ერეკლე მეორის კარის თეატრის „წარმოდგენებში მიეღო მონაწილეობა ერთ მღვდელსაც, რომლისთვისაც სამღვდელოებას დევნა დაუწყვია. ამ მღვდელს იმ დროის ერთს ეპისკოპოსზე ლექსიც გამოუთქვამს...

აი ეს ლექსიც:

დოქითოვ აჩქიერი ბოლოსა,
უნ იქნება იმას დაეტოლჟა.
მინდორს წავა. დაკრუფს ბეერსა ლოლოსა,
თანეშია დაკრავს კარგ ლოლოსა.
წინ გაიმძღვნის დიაკვანსა საბასა,
ჰე დამიშლის შვისელა პალატასა,
თვით კი მუდამ შოვლის ავლაბასა.⁵²

რა თქმა უნდა, რომ გამოთქმა—„პალატაში“—ერეკლე მეორის დროის თეატრი იგულისხმება, რომელშიაც როგორც აქტიორი მონაწილეობდა ქეშიშ-დარდიმანდი.

დავით რექტორი (ალექსიშვილი)

ზაქარია კიკინაძის ცნობით დავით რექტორი-ალექსიშვილი (1745—1824) იყო „ხუმარა, კომიკი, მასხარა ფილოსოფოსი. ამიტომ მას მეტ სახელად ცუკია ფილოსოფოსი უწოდეს. ესევე მონაწილეობას იღებდა იმ დროის თამაშობაში და თამაშობდა კარგად... მონაწილეობის მიმღებიც თბილისში და თელავში წარმოდგენების გამართვაში“. ⁵³

პოეტი-აკადემიკოსი გიორგი ლეონიძე წერს რომ დავით რექტორი „აქებდა თავის აქტიურობას“. ⁵⁴

გ. ლეონიძეს ამ შემთხვევაში მხედველობაში აქვს დავით რექტორის ლექსის „სატირული“-ს შემდეგი ადგილი:

აქივებო, ოოლოლი,
აჰას ყივის ოოლოლი,
რას მიკითხავ ქურდობას,
კარგად მომდის შე ეს როლი...⁵⁵

გადმოცემა რომ დავით რექტორი მონაწილეობდა ერეკლე მეორის დროის თეატრალურ წარმოდგენებში ოდნავათაც საეჭვო არ არის.

1790 წელს დავითი თელავის სემინარიის რექტორად დაინიშნა და ამ დღიდან ის უფრო დავით რექტორად არის ცნობილი, ვიდრე ალექსიშვილად.

დოც. ტრიფონ რუხაძე ფაქტიური მასალების შესწავლის საფუძველზე წერს:

„დავით რექტორი თელავის სემინარიის შეგირდებს ასწავლიდა ლექსის თქმასა და საჯარო წარმოთქმას, აწყობდა სანახაობებს, სადაც ბავშვები წარმოთქვამდნენ ლექსებს; სემინარიელების მიერ მოწყობილ საზეიმო შეკრებაზე, რომელსაც შეიძლება საბავშვო „დილა“ გინა „სალამო“ ეწოდოს, ესწრებოდნენ მეფე და ბატონიშვილები. თელავის სემინარიაში მოწყობილ პაექრობა-დისპუტებს სანახაობის ხასიათი ეძლეოდა“. ⁵⁶

თელავის სემინარიის წესდებაში, რომელიც მისმა პირველმა რექტორმა გაიოზმა შეადგინა, ნათქვამია, რომ სემინარიელებს უფ-

ლება აქეთ კვირაში ერთხელ დაესწრნენ „კომედიას ან სხვა რაიმე საჩინო თამაშობათა“. ³⁷

ამ „კომედიებისა“ და „საჩინო თამაშობათა“ რეპერტუარი ჯერ-ჯერობით უცნობია.

გაბრიელ მაიორი

გაბრიელ მაიორი მეთვრამეტე საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში მეფე ერეკლე მეორემ „არტილერიის“ შესასწავლად რუსეთში გაგზავნა.

სახელოვან ქართველ პოეტს ბესიკს, გაბრიელ მაიორი რუსეთში, შეხვედრია. ბესიკი წერს:

მაიორს ზილი წილად ჰქდა.
უხულოთ სულით ღმრთიას;
ბაჟისტად მანუჩარ გრგვინავს
ყვავის სმით: „ვალალ-ჯიოჲს.“ ³⁸

მირიან ბატონიშვილს უპასუხნია:

მაიორი რას აკეთებს,
რისთვის აქეთ არ ემგზავრა...?
მზტომელს. მფრინავს ვითა ქორაა,
სალამს ვეადრებ მაიორსა. ³⁹

საქართველოში დაბრუნებული არტილერიას დაუფლებული გაბრიელ მაიორი მეფე ერეკლე მეორემ „თოფჩიბაშად“ დანიშნა. ⁴⁰

გაბრიელ მაიორი თბილისელი ყოფილა. მდგარა „გარეთუბანს“, სადაც სახლობდნენ ბატონიშვილები და ორბელიანები. ⁴¹

გაბრიელ მაიორი ერეკლე მეორის დროის ქართული თეატრის ხელმძღვანელი და რეჟისორი იყო, წარმოდგენებს მართავდა თბილისსა და თელავში.

ერეკლე მეორის ასულის თეკლას ვაჟი — ალექსანდრე ორბელიანი (1802—1860), რომლის ცნობაშიაც დაექვება არ შეიძლება, წერს რომ „—თელავში და თბილისში ქართულ კომედიებსაც თამაშობდნენ მეფის ირაკლის დროში, რომლისადაც გამმართველი იყო გაბრიელ მაიორი“. ⁴²

უფრო ვრცელი ცნობა გაბრიელ მაიორის შესახებ მოჰყავს ისტორიკოსს ნიკოლოზ ბერძენიშვილს. მისთვის ეს ცნობები გადაუცია ალექსანდრე ორბელიანს. ნ. ბერძენიშვილი წერს:

„Лучшим доказательством расположения тогдашней глуп-

зинской аристократии к наследиям этого рода служил еще то, что при Царе Ираклии II-м была попытка завести в Тифлисе сценические представления. Некто Гавриил, Армянин по происхождению, посетивший Россию в месте с посольством кн. Андроникова и возвратившийся на родину в чине манора, устроил было по близости дворца театр и раздавал билеты с латиническою грузинскою надписью, состоявшею из двухстишия, в котором упоминалось имя изобретательного манора и цена билета (по два шаური т. е. по 10 коп. сер.).*

— Вот эта надпись:

შაური ორი
გაბრიელ მაიორი

„Любопытныя эти подробности мы слышали от почтеннаго, тифлисскаго старожила и знатока Грузинской старины, князя Александра Вахтанговича Джамбакурман-Орбелиани, который рассказывал нам со слов покойной матери своей царевны Феклы, младшей дочери Ираклия II-го.“⁶³

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ თბილისში წარმოდგენები ეწყობოდა ერეკლე მეორის სასახლეში ეგრეთ წოდებულ „სალხინო დარბაზში“ და ამის გარდა „სასცენო პალატა“ ყოფილა „სასახლის ახლოს“ („по близости дворца“) წარმოდგენები ფასიანი ყოფილა, ბილეთი ორი შაური ღირებულა.

საკითხი თუ რა პიესებს ასცენიურებდა გაბრიელ მაიორის დასი, ჯერ ღიად რჩება.

მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში შექმნილმა ქართულმა პროფესიულმა თეატრმა, ხელი შეუწყო დრამატიული მწერლობის შექმნას.

ერეკლე მეორის ეპოქის დრამატურგებს, რომლებიც მოღვაწეობდნენ მეცხრამეტე საუკუნის დამლევსაც ორიგინალური პიესების შექმნასთან ერთად უთარგმნიათ რუსი და ევროპელი ავტორები. ესენი იყვნენ: 1. დავით ჯიმშერაძე ჩოლოყაშვილი, რომელმაც ქართულად გადმოაქეთა რასინის ტრალედია „ეფილენია“. ეს პიესა მას გადმოუკეთებია „მათის მეფობის დიდებულების, სრულიად საქართველოს მეფის ირაკლი მეორის შესაქცევლად“.

2. გიორგი ავალიშვილი (1769—1850) მას უთარგმნია ცნობილი რუსი დრამატურგის ა. პ. სუმაროკოვის სამი კომედია: „რქის მატარებელი“ („Рогоносца“), „დედა რაყიფი ქალისა“ („Мать со-местница дочери“), „საჩხუბარი“ („шадорница“) და დიאלოგური ფორმის სატირა „უბნობა გვდართა“ („Разговор мертвых“). მასვე მიაწერენ ორიგინალურ პიესას „თეიმურაზ მეორე“, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია.

3. ანონიმ მთარგმნელს გადმოუყეტებია „ველისარიონი“.

4. გოდერძი ფირალიშვილს (1768—1825) დაუწერია „ვეფხისტყაოსანი ტრაგედიით“, რომლისთვისაც დაურქმევია „ინდოეთის ტახტის მემკვიდრე და სიყვარული სამშობლოსათვის“.

5. ალექსანდრე ამილახვარს (1750—1802) დაუწერია ორიგინალური სატირა-კომედია „მოქმედება ასტახანსა შინა“.

6. მირიან ბატონიშვილს (1776—1834) რუსულიდან უთარგმნია ტრაგედია „ატეისტი“.

7. თეიმურაზ ბატონიშვილს (1782—1846) ფრანგულიდან უთარგმნია ტრაგედია „აღათოკლე“, მასვე დაუწერია ორიგინალური პიესა „სამსახეობა რაინდისა“.

8. პეტრე ქებაძეს უთარგმნია სუმაროკოვის „სინავ და ტრუ-ვორი“.

9. ანონიმ მთარგმნელს შეუსრულებია თარგმანი სუმაროკოვის პიესისა „დიმიტრი თავისა თვისისა მწოდებელი“.

რა თქმა უნდა, აქ მოყვანილი სია ოდნავადაც ვერ ამოსწურავს იმდროინდელ ორიგინალურ და თარგმნილ პიესათა რიცხვს.

კრწანისის ტრადედია

ერეკლე მეორის მეფობის ხანა მუდმივი ომიანობის ხანაა.

„ივერია“ აღნიშნავდა: „... საქართველოს ორი-სამი მტერი მუდამ ადგა კარზე, რომელთაც უნდა გამკლავებოდა. დაინახავდნენ ლეკები თუ არა საქართველო მტრისაგან გაქირვებულ მდგომარეობაშია, შემოესიოდნენ ქურდულად და ანადგურებდნენ ჩვენს მამულს“. ⁶⁴

მეფე ერეკლე მეორე ატყობინებდა რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინეს რომ „ლეკთა გაალაგეს საქართველო“. ⁶⁵

რუსეთის ორიენტაციის მომხრე „პატარა კახმა“ 1783 წელს ქალაქ გეორგიევსკში „მეგობრობითი ტრაქტატი“ შეჰკრა რუსეთთან.

ამ აქტმა ფეხზე დააყენა გარს შემორტყმული მაჰმადიანური ქვეყნები და ქართლ-კახეთს ერთდროულად თავს დაესხნენ ომარ-ხან ავარელი და სულეიმან ფაშა.

ირანის მკყრობელის განრისხებას საზღვარი აღარ ჰქონდა.

აღა-მაჰმად ხანი, 18 წელიწადს იბრძოდა ირანის ტახტის ხელში ჩასაგდებად.

„დასაქურისებული და ბრაზმორეული ხოჯა ლალის ქვებს დაპყრიდა მიწაზე და ამ ძვირფას წითელ ქვებზე გორაობდა შიშველ-ტიტველი, — ისე სწყუროდა სისხლი! დაპყრობილ მეფეთა გვამებს თავის ეზოში ამარხვინებდა, რომ ყოველდღე ზედ ევლო და ელახა, — ისე იყო შურისძიებით აღქურვილი! მტრის დათხრილ თვალებს ძაფზე ასხმევინებდა და კრიალოსნად ხმარობდა, — ისე იყო ბოროტი, მესისხლე და ღვარძლით ალეწილი“.¹⁰

აი, ეს ბარბაროსი 1795 წლის მაისში დაიძრა თავრიზიდან საქართველოს ასაოხრებლად. როგორც ცნობილია იმავ წლის სექტემბერში კრწანისის ველზე მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა აღა-მახმად ხანისა და მეფე ერეკლეს ჯარებს შორის.

რაზმს, რომელიც სეიდაბადის მაღლობზე ჩასაფრებულიყო დავით ბატონიშვილი სარდლობდა. მასთანვე დაბანაკებულ არტილერიას შეთაურობდა გაბრიელ მაიორი, ერეკლე მეფის კარის თეატრის ხელმძღვანელი და რეჟისორი.

საერთოდ ქართულ თეატრის მოღვაწეთა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ სამშობლოს განსაცდელში ყოფნის დროს მათ გამოიჩინეს დიდი სულიერი გმირობა და თავდადება. მტრის შემმუსვრელ შემოტევის დროს, როდესაც მეფე ერეკლე და მისი ლაშქარი დიდ განსაცდელში ჩავარდა, თბილისში შეიკრიბენ ბრძოლის შემძლე მოხალისენი მათ შორის პირველობდნენ იარაღითა და დაფსაკრავებით აღქურვილნი სამეფო კარის თეატრის მსახიობებიც. ამ მებრძოლ მსახიობთა დასს ხელმძღვანელობდა ცნობილი საზანდარი მაჩაბელი.

თეიმურაზ ბატონიშვილი გვიამბობს:

„მცხოვრებთაგან ტფილისისათა გამორჩეულ იქნეს კაცნი მა-მაცნი და მარჯვენი, რომელთაცა აღირჩიეს წინამძღვრად თვისად კაცი ვინმე მსახიობი (რომელსა საზანდრად უხმობენ). ესე იყო ერთი წარჩინებულთა მესაკრავეთა და მსახიობთაგან მეფისათა, მუსიკი და კომედიანტი, და ესე იყო უფროსი მსახიობთა და ცნობილი იყო სამეფოსა სახლსა შინა.

ესე იყო გვარეულობითა და სარწმუნოებითაც ქართველი, რომელსაც სახელს დებდენ მაჩაბელად. ესე მიუძღვა გუნდსა მას ტფილისელთასა მტერთა მიმართ. და ეპყრა ხელთა ბარბითი ე. ი. დაირა და უკრავდა მას ზედა შადიანსა, ე. ი. ხმასა მას, რომელსაცა ლხინსა შინა დაუკრავენ ჟამსა შინა უმეტეს სიხარულისასა, ვინაიდან ხმაი ესე განამხიარულებს მსმენელთა.

ხოლო მებრძოლნი ესე იყვნენ მევირცხელნი და მიმართეს ქვეითთა ამათ და ბრძოდეს მტერთა ფირცხელად და შეერთდა გუნდიცა ესე გუნდსა მას ფშავ-ხევსურთა, არაგველთა და ქიზიყელთასა. და ჰყვეს მათ ატაკა მტერთა მიმართ, და მიიწივნეს ვიდრევე დროშებამდე ალა-მაჰმად-ხანისა, და მისტაცნეს დროშანი რაოდენნიმე მხედრობათა ალა-მაჰმად ხანისათა, და მრავალნი სპარსეთაგანი მოსწყვიტნეს წინაშე მისსა.

იხილა რა ალა-მაჰმად-ხანმან სიმხნე ესე ვითარი ქართველთა მხედრობის, განკვირდა ფრიად და იტყოდა: „სიყრმეთაგან ჩემით ვიდრე აქომამდე დამიყოფიეს ბრძოლასა შინა და არსადა მიხილავს მე წინააღმდეგნი ვითარ ესე კაცნი ჩემთა მომართ ჰყოფდენ ბრძოლასა“. (მაჩაბელას გუნდი) შეეწირნეს მსხვერპლად საყვარელსა მამულსა თვისსა... სახელოვნად დასთხივნეს სისხლნი თვისნი“. ⁴⁷

კრწანისის ველზე ქართველთ ჯარის განადგურების შემდგომ ალა-მაჰმად ხანმა მთავარი ყურადღება დავით ბატონიშვილის რაზმისაკენ მიმართა. იგი თავს დაესხა არტილერიას და აქ გმირულად თავის ზარბაზნს ზედ დააყვდა ქართული თეატრის რეჟისორი გაბრიელ მაიორი.

იოანე ბატონიშვილი წერს: „გაბრაელ... კარგად იცოდა არტელარია და ასე ძმიურთ თავისით მეფისა ირაკლისა წინაშე დაიხოცნენ ალამაჰმად ხანისა ბრძოლასა შინა“. ⁴⁸

სეიდბადის გზით თბილისში მომავალ ირანელებს აღალუა მეტეხის ციხიდან უშენდა ყუმბარებს. თეიმურაზ ბატონიშვილი გვიამბობს:

„ალა-მაჰმად ხანი დასვენებული ჯარით დაედევნა მეფეს და მიუხედავად გაათრებული სროლისა მეტეხის ციხიდან, რომლის უფროსიც აღალუა დიდის ოსტატობით უშენდა ყუმბარებს სეიდბადის გზით მომავალ სპარსელებს — მტერი შემოიჭრა ტფილისში“. ⁴⁹ თბილისის დაცემის შემდგომ მეფე ერეკლემ ავღაბრის ხილით არაგვის ხეობისაკენ დაიხია.

თბილისში შემოსულმა მტერმა ქალაქის ნგრევას, მოსახლეობის ძარცვას და ხოცვას მიჰყო ხელი.

ინგრეოდნენ და იძარცვებოდნენ სასახლეები, ეკლესიები და ევროპო სახლები. მაშინ განადგურდა სასახლის საღვინო დარბაზიც, სადაც გაბრიელ მაიორი აწყობდა სპექტაკლებს და სადაც არა ერთხელ აუღერებულა მაჩაბელას დაირა და საზანდარი.

არტემ არარატელი, რომელიც თბილისის დარბევისთანავე შეიწვიდა ქალაქში, ასე აღწერს ამ საზარელ სურათს:

„ქალაქში თავიგანის კარებით შევედი და შევეძრწუნდი, როცა მტრის მახვილით დაჩეხილი ქალების და ბავშვების გვამები დაეინახე: რაც შეეხება მამაკაცებს, მარტო ერთ კოშკთან დაახლოვებითათამდე მათი გვამები ეყარა.

განჯის კარებს ისე მივალწიე, რომ ერთი ცოცხალი ადამიანი არ შემხვედრია, გარდა რამდენიმე ნაწამები ბერიკაცისა. ქალაქი თითქმის სრულიად გადამწვარი იყო და კიდევ ბოლავდა, ხოლო ჰაერი სიცხის გამო სრულიად აუტანელი, მოწამლულიც კი იყო.“⁷⁰ უთუოდ ამ გაწამებულ გვამებს შორის იყო სამშობლოსათვის დაცემული მეტეხის ციხის გამგებელი ცნობილი ხუმარა ალაღუაც.

1795 წლის კრწანისის ომს გამოეხმაურნენ ამ ბრძოლის მონაწილე მგოსნები: სტეფანე ფერშანგიშვილი „თბილისის გაოხრებაზე“ დაწერილ ლექსში ნაღვლიანად ჩიოდა:

ვის გახსოვთ ქალაქი, ყოვლათ ქებული,
მას შოვ მცხოვრებნი, ეკლესი-ნაზნი განმწვენებული
აწ მადოთ ნახეთ, როგორ არის აოხრებული,
პატი მშვენიერ ქალაქ-ყაყანი დატყვევებულ!

ეს რა გარდახდა ძელი საქმე, ეშმაკ-ქაჯური.
სახლებიც გადამწვეს სუუველასი მიწურ-გაჯური.⁷¹

ამავე ომის მონაწილე ერეკლე მეორის კარის მგოსანი ჩამჩიმელქო სომხურ ენაზე დაწერილ თავის ლექსში: „გოდება თბილისის აოხრების გამო“ ასე სტირის ირანელ დამპყრობთაგან თავის ოჯახის აწიოვებას (მომყავს პროფ. ლეონ მელიქსეთ-ბეგის თარგმანით):

აყალ გაყალი მომესნა
თათქოს იმშინ მამა ჩემი წამართვეს
დედა ზელიდან წამგლიჯეს.
წყუელ-წყუელ და-ძმანიც მომტაცეს და წაასხეს.

მამა მახვილით მოპიკლეს,
დედაცა ტყვეთ ხელთ ჩაიგდეს, აწამეს
ჩაჰჩიამელქომ ბევრს იტირა,
ათქვა: შვილიცა ხომ მომტაცეს, მანატრეს,
ნე ყიზლბაში ექვსი მოვკალ,
ერთი კიდევ დიდი ხანი ქალაქის.⁷²

ასე შეიწირა კრწანისის ტრალედიამ ერეკლე მეორის კარის თეატრი.

ამ დიდმა ეროვნულმა მარცხმა მძიმე დაღი დაასვა ქართული კულტურის შემდგომ განვითარებას, მათ შორის განსაკუთრებით ქართული თეატრის განვითარებასაც. თითქმის მთლიანად განადგურდა სამეფო კარის დასი და მისი ხელმძღვანელები. გადაიწვა და დაინგრა კარის თეატრი — სალხინო დარბაზი. ამ ხარვეზის ამოვსებას დასჭირდა ნახევარ საუკუნეზე იეტი. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ კრწანისის ბრძოლასთან ერთად დამთავრდა ძველი ქართული თეატრის ისტორია. ხოლო ნახევარი საუკუნის შემდეგ წარმოშობილ ახალ ქართულ თეატრს, უკვე სხვა საწყისები და საფუძველი გამოენახა—რაც შეპირობებული იყო საქართველოს რუსეთთან შეკავშირებით და საერთოდ ქართული ყოფის ძირფესვიანად შეცვლით.

მუსიკალური შემკვრელი და შინაური წარმოდგენები მეცხრამეტი საუკუნის ოცდაათიან წლებში

ალა-მაჰმად ხანის შემოსევის შემდეგ „პროგრესისათვის მებრძოლმა“ დასმა დაინახა რომ რეაქციასთან ბრძოლაში გამარჯვებისათვის საქართველოს არ ეყო შინაგანი რესურსები, ხოლო 1783 წლის აქტით გათვალისწინებული კავშირი (რუსეთთან) საკმაო არ აღმოჩნდა პროგრესის ძალთა ამ სისუსტის საკონპენსაციოდ... და 1801 წელი გარდაუვალი გახდა“.⁷³

საქართველო მოძმე რუს ხალხს სამუდამოდ დაუკავშირდა.

ვ. ი. ლენინი თავის წერილებში: „კრიტიკული შენიშვნები ეროვნულ საკითხზე“, „გერცენის ხსოვნას“ და „ველიკოროსების ეროვნული სიამაყის შესახებ“ გვასწავლის, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში იყო ორი რუსეთი.

პირველი—ეს იყო თვით დიდი რუსი ხალხი — თავისი პროგრესული მოაზროვნეებით, კულტურის, ხელოვნების, ლიტერატურის, მეცნიერებისა და ტექნიკის უბადლო გენიოსებით და მეორე რუსეთი — ხროვა მემამულეებისა და ხუცებისა, ლოთი ოფიცრებისა, მოჩხუბრებისა, მწყებლავებისა და კარისკაცებისა“.

და თუ ეს მეორე—ცარიტული რუსეთი აღრჩობდა და გასაქანს არ აძლევდა რუს ხალხსა და მის მოწინავე ნაწილს, ასევე იქცეოდა იგი არა რუს ხალხებისა და მათ შორის ქართველების მიმართაც. მაგრამ რუსეთი დეკაბრისტების, გრიბოედოვის, პუშკინის, ლერმონტოვის, გერცენის, ჩერნიშევსკის და სხვა მრავალ მოწინავე ადამიანებისა, — გულწრფელი სიყვარულითა და სიმპათიით ეპყრობოდა მოძმე ერებს და მათ რიცხვში ქართველებსაც.

საქართველოს ბედის დაკავშირება რუსეთთან ქართველი ხალხის მისწრაფება იყო და იგი ამ ფაქტს კმაყოფილებით შეხვდა.

სახელოვანი ქართველი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე ალექსანდრე ჭავჭავაძე (1786—1846), რომლის სიტყვების არაგულწრფელობაში დაექვეება შეუძლებელია, შემდეგ წერდა ამის გამო: „ალა-მაჰმად ხანის უკანასკნელმა შემოსევამ და ტფილისის აოხრებამ 1795 წელს გადასწყვიტა საქართველოს ბედი. საქართველომ თვალნი თვისნი მიაპყრო ერთმორწმუნე რუსეთს, რომელშიაც იგი წინათაც ჰპოებდა დასაყრდნობს... და მას დახმარების ხელი გამოუწოდეს... ხალხი, აღტაცებული მომავალი კეთილდღეობის იმედით... თავის სიხარულს ხანგრძლივი ლხინით გამოხატავდა“.⁷⁴

სრულიად ობიექტურ სურათს ასახავენ რუს მოხელეთა პატაკებიც.

1802 წელს თელავის მაზრაში მოვლინებული რუსი მოხელე კორნეევი აღნიშნავდა: „არ შეიძლება არ მოგახსენოთ... იმ ჩვენს სიამოვნებაზე, რასაც განვიცდით, ვხედავთ რა ყველგან ხალხს რუსეთისადმი გულწრფელად თავდადებულს და ერთგულს“.⁷⁵

მყუდროების დასადგურებას ჩრდილოეთიდან მოწინავე კულტურის შემოჭრა მოჰყვა. ალექსანდრე ჭავჭავაძემ თავის ლექსში „კავკასია“ შემდეგნაირად გამოთქვა რუსეთის კულტურის ეს ცხოველმყოფელობა:

განისხნა გზა
და ეშვით ივერთ სასიობა,
რომე მურით შევიდეს
მათ შორის განათლება.⁷⁶

რუსეთის მოწინავე კულტურის ცხოველმყოფელობამ, ქართულ სანახაობით ხელოვნებაშიაც ჰპოვა თავისი გამოძახილი.

მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგის ქართველი მოღვაწეები, რომელთაც ყოფნა უხდებოდათ რუსეთში მოხიბლულნი რჩებოდნენ იქაური თეატრით.

მოსკოვში მყოფ პოეტს გრიგოლ ორბელიანს ძალზე მოსწონებია „მცირე თეატრი“ და მისი მშვენება გენიალური რუსი მსახიობი პავლე სტეფანეს ძე მოჩალოვი. დღიურში ვკითხულობთ: „წავედით თეატრში... წარმოდგენა იყო „ქალაქის მოთამაშის ცხოვრება“, საუცხოოდ ითამაშეს, უფრო მაჩალოვმა, ასე რომ დაესწყევლე ყოველი მოთამაშე“.⁷⁷

დრამატურგ გიორგი ავალიშვილს გრიგოლ ორბელიანი წერდა: „პეტერბურგისა შინა დაჰყავ ოთხი თვე... მრავალჯერ ვიყავ თე-

ატრშიც. მარამა მოსკოვის თეატრი არს უმჯობეს ძვირფასის შენობითა და სიდიდითა“. ⁷⁸

პეტერბურგში მცხოვრებ ქართველ ბატონიშვილებთან შეხვედრისას, გრიგოლ ორბელიანს საუბარი ჰქონია მუსიკაზე და მათ შორის პოლონელ კომპოზიტორებზე. დღიურში ვკითხულობთ:

„სალამოზე ვიყავ ფარნაოზ ბატონიშვილთან, სადაც შემდგომად სხვა და სხვათა უზნობათა დიმიტრი ბატონიშვილთან ლაპარაკი გვექონდა პოლონელ მუზიკანტებზე: მოცარტზე, რომელმაცა დაწერა „შექმნა სიკვდილისა“ და არს საკვირველი მისი თხზულება „ხოსი და იქმნას ნათელი“, დაბადებიდამ. — ვებერზე, რომელიცა მოკუდა 38 წლისა. ამისი არს „ფრეიშიცა“, ფრიად საქებელი მუზიკა, როსინზე, რომელმაცა ყმაწილმა ოცის წლისამ დაწერა „სილვერსკის ცირულნიკი“ და სხუანი მრავალნი უცხო მუზიკანი: ბერუბინზე, რომლის „მწამს ერთი ღმერთი“, ფრიად საქებელ არს და უფრო „დაევნო, და დაეუფლა და აღსდგა ღღესა საფლავით“ არს ფრიად საკურველი მუზიკა“. ⁷⁹

რუსეთის თეატრების შემდეგ გრიგოლ ორბელიანმა მოინახულა რიგის თეატრი, მაგრამ პოეტი უპირატესობას მოსკოვისა და პეტერბურგის თეატრებს აკუთვნებს. ქალაქ ბირჟიდან გრიგოლ ორბელიანი ნინო ანდრონიკაშვილ-ერისთავისას წერდა: „ამას წინათ ვიყავ რილის ქალაქში, სადაცა არის თეატრი, მაგრამ პეტერბურლის და მოსკოვის თეატრებსა ვერ შეედრება“. ⁸⁰

სანახაობათა შესახებ მიღებულ შთაბეჭდილებებს გრიგოლ ორბელიანი ბარათებით უზიარებდა თავის ნათესავეებსა და მეგობრებს. ნიკოლოზ ბარათაშვილის მამა მელიტონი, ცოლისძმისადმი თბილისიდან გაგზავნილ საპასუხო ბარათში წერდა: „საყვარელო ძეო გრიგოლ ზურაბისძე! შენი წიგნი მომივიდა, რომელმაც დიდად მასიამოვნა შენის მშვიდობის ყოფნისთვის. მწერ მანდაურობის მოწონებას და თეატრის ქებას. აბა რა საკვირველია კოდასთან მოგეწონება ეგ ქალაქი და მანდაური საკრავი ალავერდას თართან“. ⁸¹

მართალია, იმხანად თბილისს არ ჰქონდა სტაციონალური თეატრი, მაგრამ მარტოდ-მარტო რომ „ალავერდას თართით“ არ ირობდა თავს, ამას მკითხველი ქვემოთ დაინახავს.

1. რუსული საოჯახო სემპტალები თბილისში მუსინ-პუშკინის თაოსნობით

ცნობილი რუსი მეცნიერი, ფიზიოლოგი და მინეროლოგი აპოლონ მუსინ-პუშკინი 1799—1800 წ. წ. მოლაპარაკებას აწარმოებდა რუსი მთავრობის სახელით გიორგი მეცამეტესთან მადნებისა და სხვა ნედლეულის ექსპლუატაციის პირობების შესახებ. ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანი წერდა:

„ჯერეთ მეფისა ერეკლესავე დროსა 1767 წელსა მოახსენეს იმპერატრიცასა ეკატერინას სიმდიდრისათვის ოქროისა და ვერცხლისა და სხვათა მადნებისა საქართველოსა შინა.

ღრმადმან აპოლონ მუსინ-პუშკინმან მოსთხოვა იმპერატორსა პავლეს 20 სექტემბერს 1799 ბრძანება წასვლისა საქართველოდ. მოსვლამდე მისსა თბილისსა მეფემან გიორგი სცნო მისელა მისი ღირსისა, უბრძანა გარსევან ქავჭავაძეს წარმოავლინოს მუსინ-პუშკინი მასთან.

მოსრულმან ახტალას განიხილა ალავერდისა მადანი... 1801 წელსა მუსინ-პუშკინმან იწყო მუშაობა მადნებისა და 3 წელსა ეკრა რაი ჰქმნეს“. ⁸²

საქართველოში ჩამოსული აპოლონ მუსინ-პუშკინი უმაღლეს დაუახლოვდა მოწინავე ქართველთა ოჯახებს და ერთ მათგანს დაუმოყვრდა კიდეც. საქართველოს ცენტრარქივში დაცული „უამნის“ ერთ-ერთი ხელნაწერის მინაწერი გვაუწყებს: „ღვთის მოწყალებით ჩოლოყაშვილის იოვანე დივანბეგისძე მიხაილ იშვა ქორონიკონს უე წელსა 1802 ივნისის ივ (16) დღესა, ორშაბათსა ზე ტფილისის, მოინათლა დედოფლის დარეჯანისაგან, ღრაფ მუსინ-პუშკინისა (ხაზი ჩემია—რ. ს.), მეფის სძლის ქეთევანის და ვახტანგის ორბელიანის“. ⁸³

აპოლონ მუსინ-პუშკინის თანამშრომლობით საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველსავე წლებში თბილისში რუსული შინაური წარმოდგენები მოეწყო, რომლებშიაც ქართველებიც მონაწილეობდნენ.

კოვალენსკი ციციანოვისადმი 1803 წლის 10 თებერვლის თარიღით გაგზავნილ „მოხსენებაში“ წერდა:

„თბილისში თეატრის მოწყობა მოხდა ჩემი წინადადებით. ჩვენი საერთო შეთანხმების საფუძველზე გრაფ მუსინ-პუშკინთან, სამხედრო გენერალიტეტთან და რუსეთის სხვა მოხელეებთან, აგ-

რეთვე სამეფო სახლის წევრებთან და აქაურ თავადებთან. თეატრი მოწყობილი იქნა შეძლებისდაგვარად, თვითეულის ხელის შეწყობით. თეატრში თამაშობდნენ სცენის მოყვარენი სამოქალაქო კეთილშობილ მოხელეთაგან, რომელთა შორის უმეტეს ნაწილს ჰქონდა ამის პრაქტიკა“. ⁸⁴

თბილისის სამოქალაქო უწყების მოხელის—სოკოლოვის ცნობით „თეატრი დაიდგა მართებლის მიერ აგებული მაუდის ფაბრიკის ერთ ფლიგელში, აქტიორები იყვნენ ახალგაზრდები, რომლებიც მთავრობის დაწესებულებებში მსახურობდნენ“. ⁸⁵

კოვალენსკის სიტყვით ეს სპექტაკლები „ყოველ მაყურებელს ართობდა, და თეატრის ყველა უპატივცემულესი მაყურებელი შესაბამისი სიამოვნებით უცქეროდა სცენას“. ⁸⁶

სპექტაკლებს სხვებთან ერთად ესწრებოდნენ თურმე ერეკლე მეორის ქვრივი დედოფალი დარეჯანი და იმ დროს თბილისში მყოფი ბატონიშვილები.

1803 წელს კოვალენსკის თბილისიდან წასვლისა და 1805 წლის აპრილში აპოლონ მუსინ-პუშკინის გარდაცვალების გამო თბილისში წარმოდგენების მართვა საკმაო ხნით შეწყვეტილა.

ჟ. თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის „საჯარო აბტაჟი“

1802 წლის 22 სექტემბერს მოხდა თბილისში პირველი სახელმწიფო რუსული სკოლის საზეიმო გახსნა..

სასწავლებელი თავდაპირველად ორკლასიანად იყო ნავარაუდები. პირველ კლასში მოსწავლეებს უნდა გაეცლოთ რუსული და ქართული წერა-კითხვა და არითმეტიკის ოთხი მოქმედება. მეორე კლასში — ორივე ენის გრამატიკა, კატეხიზისი, საღვთო და საერო ისტორია, გეოგრაფია, გეომეტრია, არითმეტიკა, ხატვა.

ამ სასწავლებელმა სულ მცირე ხანს იარსება.

1804 წლის 31 მაისს ხელახლა გაიხსნა კეთილშობილთა სასწავლებელი.

სწავლა დილის შვიდ საათზე იწყებოდა. თერთმეტ საათზე ბავშვები შინ მიდიოდნენ. ნაშუადღევს სამი საათიდან სწავლა ისევ ახლდებოდა და ექვს საათამდის გრძელდებოდა.

„სასწავლო წლის განმავლობაში, — წერს პროფ. გ. თავიშვილი, — ტარდებოდა „დახურული“ და საჯარო გამოცდები. დახუ-

რული ეწოდებოდა ისეთ გამოცდებს, რომელიც წარმოებდა საგაზაფხულო არდადეგების წინ და აწარმოებდნენ თვით სკოლის მასწავლებლები და ადმინისტრაცია უცხო პირების დაუსწრებლად. საჯარო გამოცდები წარმოებდა სასწავლო წლის დამლევს კლასიდან კლასში გადაყვანისა და სასწავლებლის დამთავრების დროს. მას ჰქონდა საზეიმო ხასიათი — ესწრებოდნენ მთავრობის ორგანოებისა და საზოგადოების წარმომადგენელნი“.⁸⁷

სასწავლო წელი სრულდებოდა ეგრეთ წოდებულ „საჯარო აქტით“. დ. ყიფიანი „აქტების“ შესახებ გვიამბობს:

„გამოცდებს თან მოსდევდა საჯარო აქტი. წაიკითხავდნენ ანგარიშს, წარმოსთქვამდნენ სიტყვებს და ბოლოს საუკეთესო მოწაფეთ ჯილდოს მისცემდნენ, უფროს კლასებში გადაყვანილთა სახელებს გამოაცხადებდნენ და კურსდამთავრებულთ ატესტატებს დაურიგებდნენ.

აქტებს ღირსად ხდიდნენ და ესწრებოდნენ უმაღლესი პირები: მთავარ მართებელი, საქართველოს ექსარხოსი, გუბერნატორი, შტაბის უფროსი და საერთოდ ყველა, შემთხვევითა თუ მუდამ თბილისში მცხოვრებნი. რაკი სხვა გასართობი არ იყო, საჯარო აქტები წლიურ სადღესასწაულო წარმოდგენას უდრიდა. მაგრამ არ ვიცი კი რად, ამ წარმოდგენაზე მანდილოსნები არასდროს არ ყოფილან. არ შეიძლება კი, რომ მათს ცნობისმოყვარეობას არ ნდომებოდა ერთხელ მაინც გაგება იმისი, თუ რა ხდებოდა იქ“.⁸⁸

„საჯარო აქტებს“ თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში უფრო ფართე და ბრწყინვალე ხასიათი მიეცა მას შემდეგ, რაც ამ სასწავლებლის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღო სახელოვანმა რუსმა მწერალმა ალექსანდრე სერგის-ძე გრიბოედოვმა.

1827 წლის 19 მაისს მთავრობისადმი გაგზავნილ „მოხსენებაში“ გრიბოედოვი აღნიშნავდა: „На обыкновенные ежегодные расходы по содержанию училища, отопление, освещение, воду, наем сторожей, музыкантов для танцевального класса (ხაზი აქ და შემდეგ ჩემია—რ. ს.), на покупку классических надобностей, на дрова и свечи для училищных чиновников, на основании высочайше конфирмованного устава учебных заведений ст. 168 и прочие мелкие издержки, по доме предложено в течение сего 1827 года отпустить, сообразно с прошлым годом, 850 р. серебром.

Но при существовании полного числа учителей вероятно

понадобится увеличить и сию сумму. Сверх того ежегодно отпускается на приращение постоянной библиотеки 50 р. серебром и на награды при публичных испытаниях книгами, красками и инструментами отличившихся учеников 200 р. серебром. из коих почти до половины уделяется и на приобретение журналов и газет для училища.“⁸⁹

ა. ს. გრიბოედოვს გვერდით ედგა ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსი და მწერალი სოლომონ ღოდაშვილი, რომელიც იმ ხანად მასწავლებლობდა ამ სკოლაში.

„შესხმა წარმოთქმული ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მოძღვრისა მიერ სოლომონ დოდაევისა—მალაროელისა დროსა მოწაფეთა გამოცდისასა საზოგადო საეკრებილებასა შინა წელსა 1828 ივნისის ე (60)-სა დღესა.“⁹⁰

„საჯარო აქტები“ ამ სკოლაში ეწყობოდა მას შემდეგ, რაც იგი გიმნაზიად იქნა გადაკეთებული.

გურიის უკანასკნელი მთავრის მამია გურიელის სახლი იყო ახალი კულტურის პირველი კერა დასავლეთ საქართველოში.

მამია გურიელს ოზურგეთში მშენიერი სასახლე აუშენებია 1812—1814 წლებში, რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ სასახლისათვის მაღალი გალავანი შემოუვლია.

1810 წლის 19 ივნისს მამია გურიელმა რუსეთის ქვეშევრდომობა ითხოვა. ერთგულებისა და სამსახურისათვის, რომელიც მან უჩვენა რუსეთს შერიფ-ფაშის დამარცხებისა და ფოთის აღების დროს, მას მისცეს პოლკოვნიკის ჩინი, კავალერობა წმინდის ანას პირველის ხარისხისა, ხოლო მცირე ხნის შემდეგ გენერალ-მაიორობა.

ხალხის გასანათლებლად მამია გურიელმა ქალაქ ოზურგეთში ყრმათათვის გახსნა სასწავლებელი, ხოლო ვაჭრობის გასავითარებლად მოაწყო „იარმარკა“. მემატიანე მოგვითხრობს:

„მამია გურიელი რუსობის სიყვარულსა თვისსა ამტკიცებდა ყოველთვის ხალხის მოქალაქეობის განათლებითაცა. ყმაწვილთ სასწავლებლად გააჩინა მან ოზურგეთში შკოლაი, ვაჭრობისა და აღებ-მიცემობის განსამხნეველად ერთს თავის სოფელთაგანში დააწესა მან მარინობა (დღესასწაული წმინდის მარინასი) და გააჩინა იქ იარმარკა“. ⁹¹

„იარმარკობა“ ეწყობოდა პარასკეობით.

„პარასკეობით, — წერს მოგზაური, — ბაზრობა ანუ, როგორც აქ ეძახიან, „პარასკეობა“ იციან, გარშემო სოფლებიდან შემოაქვთ გასასყიდად ყოველგვარი ნაწარმოები სოფლისა: ხილი, მწვანილი, ფრთოსანი, ოთხფეხი, სხვადასხვა ნაქსოვები როგორც აბრეშუმისა, ისე მატყლისა, თიხის ქურქელი — ქვევრები, კოკები, დოქები, მკადის საცხობი კეცები, ბაზარშივე გამოაქვთ გათლილი ფიცრები. აბა კარგი საყურებელი მაშინაა როცა მიღეთის ხალხი ბუზივით ირევა! სხაპასხუპით ლაპარაკი, მარდი მიხრა-მოხრა — სიცოცხლე დულს და გადმოდულს“. ⁹²

ბაზრობაზე ეწყობოდა ფიგლიარებისა და კომენდიანტების გამოსვლა. ამის შესახებ დამსწრე გვიამბობს:

„შემდგომ და შემდგომ მივიდოდნენ ხალხნი მთელის სამთავრო-თგან შეხალისებულნი სხვადასხვა სანახავებითა, რომელსაცა წარმოადგენდნენ ხოლმე მოლდავითგან ანუ ვალახიითგან მოწოდებულნი ფიგლიარები და მეკომედიეები“. ⁹³

ხოლო სახლში მამიამ წესად შემოიღო მუსიკალურ-საცეკვაო ანსამბლებების მოწყობა.

მემატიანე წერს: „ზნეობათა განსანათლებლად დააწესა მან თვისსა სახლში საღამოს შესაქცევი შეკრებილება ანსამბლებების მსგავსად (ესე იგი ბალისა), გამოიყვანა ევროპიითგან მუზიკის მასწავლებელი, შეადგინა თავისი მუზიკა და ჩვეულებად გააჩინა ევროპიული ტანცები. ასე რომ ძვირათ იპოვება მის დროის თავადი ვინმე

ანუ თავადთა ქალი, რომელმაც კარგათ არ იცოდეს ევროპიული ტანცაობა“.⁹⁴

1823 წლის გაზაფხულზე გურიას ეწვია გერმანელ მოხეტიალე კომედიანტთა და აკრობატთა ჯგუფი, რომელმაც განცვიფრებაში მოიყვანა გურიის მთავარი.

მამია გურიელმა გადაწყვიტა, რათაც არ უნდა დასჯდომოდა, დაეტოვებინა ისინი კარზე და წადილი აისრულა კიდეც. გამბა გადმოგვცემს:

„გურიის მთავარი ისე აღტაცებული იყო გერმანელ აკრობატთა წარმოდგენებით, რომ მისცა მათ რამდენიმე ქცევა მიწა და ხუთი კომლი ყმა. იმ პირობით, რომ კომედიანტები ვალდებულნი იყვნენ კვირაში სამჯერ მოეწყოთ წარმოდგენები მთავრის კარზე და მთავრის რამდენიმე ყმისათვის ესწავლებინათ თოკზე ჯამბაზობა“.⁹⁵

მამია გურიელის ოჯახში, მამიას შვილებთან ეკა (ეკატერინე) და დავითთან ერთად იზრდებოდა აკაკი წერეთლის დედა ეკატერინე ივანე აბაშიძის ასული.

აკაკის ძმამ—დავით წერეთელმა (1832—1902), 1885 წლის 23 თებერვალს, დედის დასაფლავებისას წარმოთქმულ სიტყვაში თქვა:

„განსვენებული დედა-ჩემი ეკატერინე იოვანე აბაშიძის ასული დაბადებიდან 12 წლამდე იზრდებოდა თავის ბიძის უკანასკნელი გურიის მთავრის მამიას სასახლეში, რომელიც იყო შვილზე უსაყვარლესი მისის ბიძისათვის და რასაკვირველია, მის შემხედვარეთა გასათუთებული ყველა მის ქვეშემდომთაგან, სხვა დიდებას გარდა, იმ დროს რაც შეეფერებოდა, არა თუ ჩვენი ქვეყნის აზიური და ევროპიული ცხოვრება ქონდა — სხვათაშორის მუზიკები, ჯამბაზები, ვოინაზები მოუშორებლად იყვნენ სასახლეში ბატონის გასართობად“.⁹⁶

1826 წლის 21 ნოემბერს მამია გურიელი გარდაიცვალა და მის სახლში შეწყდა ანსამბლეებისა და კომედიანტთა სეანსები.

4. შინაური წარმოდგენები ა. პ. მამოლოვთან

რუსეთის სამხედრო ისტორიის სახელოვანი მხედარი ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვი (1772—1861), დედით ძმა იყო კახოვსკისა და ამ უკანასკნელის პოლიტიკურ ორგანიზაციაში მონაწილეობისათვის, ერმოლოვიც მეთვრამეტე საუკუნის დასაპარულს ორჯერ დაპატიმრებული და მერე გადასახლებული იყო.

1812 წლის ომმა მას დიდი სახელი და პოპულარობა მოუპოვა. რადიკალურად განწყობილი მწერლები ქება-დიდებას ასხამდნენ.

ალექსანდრე პირველი ეკვის თვალთ უყურებდა ერმოლოვს და ამიტომ მოიცილა იგი პეტერბურგიდან, — 1816 წელს კავკასიის „პროკონსულად“ დანიშნა.

1819 წელს ა. პ. ერმოლოვმა ნება დართო თბილისში თავგასართობი კლუბი გაეხსნათ და ყოველნაირად ეხმარებოდა მას.

თავგასართობი საღამოების გამართვა დაიწყო ერმოლოვმაც. ხუთშაბათობითა და კვირაობით მასთან თავს იყრდა თბილისის საზოგადოება.

„ხუთშაბათობითა“ და „კვირაობით“ ლიტერატურული შეკრებების გარდა ეწყობოდა ბალები, იმართებოდა შინაური სპექტაკლები. გაზეთი „კავკაზი“ შენიშნავდა: „ალექსი პეტრესძე მართავდა ბალებს, აწყობდა შინაურ წარმოდგენებს“. ⁹¹

რათქმა უნდა რომ ამ შინაური სპექტაკლების ერთი პირველი ორგანიზატორთაგანი იქნებოდა ა. ს. გრიბოედოვი, რომელიც მაშინ ერმოლოვის ხელქვეითად მუშაობდა.

ფრიდრიხ კრაუზეს სემანსები გორში

„თბილისის შემდეგ, — წერდა ე. კლაპროტი, — გორი ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქია საქართველოში“. ⁹²

მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს გორი კულტურის საკმაოდ მნიშვნელოვან კერას წარმოადგენდა.

აქ მოქმედებდა მძლავრი ლიტერატურული წრე, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ცნობილი ქართველი მწერლის და ენციკლოპედისტის იოანე ბატონიშვილის (1768—1830) მეუღლე ქეთევანი — ზურაბ წერეთლის ასული (გარდაიცვალა 1823 წ.).

„ქეთევანის მამა — ზურაბი — საწერეთლოში, მეფის შემდეგ პირველი კაცი იყო, დიდი კულტურტრეგერი, საჩხერეში მას გამართული ჰქონდა სტამბა, ეწეოდა ბიბლიოფილურ მუშაობას. ეს ტრადიციები ქეთევანმა გორში გადმოიტანა“. ⁹³

გორის ამ „ლიტერატურული წრის“ აქტივში უნდა ჩაიწეროს 1818 წლის 3 დეკემბერს „ფოკუზნიკ“ ფრიდრიხ კრაუზეს გასტროლიც. აღნიშნული დღისათვის გამოკრული აფიშა იუწყებოდა:

ნების დართვითა მთავრობისათა შაგირდი უფლისა პინეტისა ფრიდრიხი—კრაუსი, აქვს პატივი აწარმოვოს პატივცემულსა საზოგადოებასა-შინა. ბუნებითის სწავლა, ფიზიჩესკის, მახანიჩესკის და მალანიჩესკის გამოცდილებანი. თამაშობა დაიწყება შვიდ საათზე. მიღება ბილეთებისა შესაძლო არს კანცელარიასა შინა უფლის გარის ოკრუჟნის ნაჩალნიკისა.¹⁰⁰

არაფერი ვიცით თუ რა შთაბეჭდილება დასტოვა გორის საზოგადოებაზე კრაუზეს სეანსებმა.

ვ. ზიგლიართა გამოცვლადი თბილისის კლუზში

1819 წელს თბილისში დღევანდელ საკოლმეურნეო მოედანზე, ჟან პოლის სასტუმრო-რესტორანთან გაიხსნა კლუბი.

ესპანელი რევოლუციონერი ვან-გალენი აღნიშნული კლუბის შესახებ შემდეგს წერს:

„1819 წლის ზამთრის განმავლობაში თბილისში დაარსდა კლუბი, ანუ კაზინო, სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლების მიერ, ბალებისა და დღესასწაულების მოსაწყობად. იმედოვნებდნენ, რომ ამით მიიზიდავდნენ ქართველ ქალებს და დაამყარებდნენ მეგობრულ ურთიერთობას მათსა და ევროპელებს შორის.

ერმოლოვი არ ესწრებოდა კლუბის დაარსებას, როცა იგი დაბრუნდა, მთელი თავისი ძალებით ეხმარებოდა ახლად დაარსებულ დაწესებულებას.

ყველა ოფიცერმა, მოხელემ და ადგილობრივმა ქართველმა მონაწილეობა მიიღო კლუბის შექმნისათვის სახსრების გაღებაში.

მაღე დაიწყეს ფიქრი არა მარტო სიამოვნებაზე, რომელსაც ის ანიჭებდა, არამედ მის სარგებლობაზეც. დააარსეს ბიბლიოთეკა სხვადასხვა საუკეთესო ლიტერატურული ნაწარმოებებიდან, დაიწყეს ფრანგული და გერმანული გაზეთების გამოწერა და საკითხავი კაბინეტების გახსნა, მუსიკისა და ცეკვებისათვის განკუთვნილ სალონების ახლოს“.¹⁰¹

ამ კლუბის წევრი ყოფილა იმ ხანად თბილისში მყოფი ა. ს. გრიბოედოვი. თბილისიდან ნაცნობისადმი გაგზავნილ ბარათში ის წერდა: „იმ კლუბის წევრი ვარ, რომელიც ყოველგვარ გაზეთებს იწერს“.¹⁰²

დასახელებულ კლუბში ერთობოდნენ იმ დროის თბილისელი

ქალებიც და მათ შორის ალექსანდრე ქავჭავაძის ასული ეკატერინე, პრასკოვია ახვერდოვას ასული დარია და სხვები. გრიბოედოვის მიერ თავრიზიდან თბილისში ახვერდოვას ქალისადმი გამოგზავნილ ბარათში ვკითხულობთ:

„აკოცეთ დაშენკას ნაზათ, ნაზათ! როგორ გვიყვარს მე და მეუღლეს იგი. სანაძლეოს ჩამოვდივარ, რომ მან არც კი იცის იმ საუბრების შესახებ, რომელიც მასზე და კატინკაზე ჩვენ გვაქვს თავრიზში. როგორებს ეიხილავთ მათ როცა დავბრუნდებით, ვისზე გაათხოვებენ, მათ მსუბუქ ექელუცობათა შესახებ კლუბში და სხვადასხვა.“¹⁰³

1828 წელს თბილისში მყოფი ვინმე ხ. შ-ს ცნობით დასახელებულ კლუბში გამოდიოდნენ ფიგლიარები და ჯამბაზები. ხ. შ.—წერს:

„... Благодарное собрание имеет более 200 членов. В нем танцуют зимою по воскресным дням.

Кроме Русских дам, бывает много и Грузинок, кои также берут уже участие в наших танцах.

Общество сие получает почти все русские Журналы и газеты и даже некоторые Иностранные. Француз содержит ресторацию сего собрания. Ныне здесь также труппа фигляров, кой все природные Азиатцы.

Здесьные жители страшные охотники до таковых гимнастических искусств.“¹⁰⁴

არაფერი ვიცი თუ ვინ იყვნენ ეს აზიელი ფიგლიარები.

7. მუსიკალური საღამოები ა. ს. გრიბოედოვთან

ალექსანდრე სერგის-ძე გრიბოედოვი (1795—1829) მუსიკის დიდი მცოდნე იყო. მისი საყვარელი კომპოზიტორები იყვნენ: მოცარტი, ბეთხოვენი, გაილნი, ვებერი. იგი საუცხოვოდ უკრავდა ფორტოპიანოზე და მრავალი მუსიკალური ნაწარმოებები ჰქონდა შეთხზული.

სახელოვანი რუსი კომპოზიტორი მ. ი. გლინკა დიდად აფასებდა ა. ს. გრიბოედოვის მუსიკალურ ნიჭს, 1828 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ ჩანაწერში გლინკა წერს: „თითქმის მთელი დღე გავატარე გრიბოედოვთან ერთად, ის ძალიან კარგი მუსიკოსი იყო და გადმომცა თემა ქართული სიმღერისა, რომელზედაც შემდეგ ა. ს. პუშკინმა დასწერა „ნუ მიმღერ ლამაზო“.“¹⁰⁵

ა. ა. გრიბოედოვის ორი ვალსი დაბეჭდილ აქნა 1832 წლის „ლირიჩესკი ალმანახში“. „ვამი კკუისაგანის“ წარმოდგენისას, დიდხანს სრულდებოდა ვალსი შეთხზული გრიბოედოვის მიერ.

1818 წლის 21 ოქტომბერს ა. ს. გრიბოედოვი თბილისში ჩამოვიდა და ორი დღის შემდეგ დუელი მოუხდა დეკაბრისტ ალექსანდრე ივანეს ძე იაკუბოვიჩთან (1798—1845).

ამ დუელის ისტორია ასეთია:

„გრიბოედოვის პეტერბურგელ მეგობართა შორის იყვნენ ცნობილი ბალერინა ე. ისტომინა და მისი მეუღლე—ოფიცერი შერემეტიევი. 1817 წლის ნოემბერში ისტომინა წაეჩხუბა შერემეტიევს და წავიდა მისგან. ისტომინას მეორე მოტრფიალემ, გრიბოედოვის მეგობარმა კამერ-იუნკერმა გრაფ ზავადოვსკიმ გადაწყვიტა ესარგებლა ამ შემთხვევით.

ერთხელ, წარმოდგენის შემდეგ, გრიბოედოვმა მიიყვანა ისტომინა ზავადოვსკისთან. შერემეტიევმა დუელში გამოიწვია ზავადოვსკი, ხოლო შერემეტიევის მეგობარმა ა. ი. იაკუბოვიჩმა გრიბოედოვი გამოიწვია.

გრიბოედოვის და იაკუბოვიჩის დუელი გადაიდო და შემდეგ აღარ შემდგარა, ვინაიდან იაკუბოვიჩი დააპატიმრეს, როგორც დუელის მოთავე და გააძევეს კავკასიაში, ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში.

როგორც კი გრიბოედოვი თბილისში ჩამოვიდა 1718 წელს, იაკუბოვიჩმა განიმეორა გამოწვევა. დუელი თბილისის მიდამოებში მოხდა 1818 წლის 23 ოქტომბერს. გრიბოედოვის სეკუნდანტი იყო ამბურგერი, იაკუბოვიჩისა ნ. ნ. მურავიოვ-ყარსკი. გრიბოედოვმა დააცილა, ხოლო თვითონ მსუბუქად დაიჭრა მარცხენა მკლავში“. ¹⁰⁶

გრიბოედოვი, ამის გამო 1819 წლის 27 იანვარს თბილისიდან წერდა თავის მეგობრებს: „უცხადებ იმათ, რომლებიც მე მითანაგრძნობენ, რომ მე აქ კინალამ მომისპეს ფორტოპიანოზე დაკვრის უნარი, თუმცა ახლა განვიკუთრნე და ისევ ვმართავ კრიმანჭულებს“. ¹⁰⁷

თბილისში ჩამოსვლისთანავე გრიბოედოვმა ერევნის პოლკის უფროს ნიკოლოზ მურავიოვ-ყარსკისაგან იყიდა ფორტოპიანო, რომელიც მესამე იყო მაშინ ქალაქში, ერთი ედგა ალექსანდრე ქავჭავაძეს, მეორე თედორე ესაეს-ძე ახვერდოვის ქვრივს პრასკოვია ნიკოლოზის ასულს.

თავრიზში ჩასული გრიბოედოვი 1820 წლის 3 მაისს წერდა

თბილისში ნ. ა. კახოვსკის: „ფორტოპიანო ჯერ კიდევ არ არის, კატოპტრიკ ლეტაშინსკი სულ აგვიანებს“. ¹⁰⁸

1823 წლის დამდეგს როცა გრიბოედოვი რუსეთში შვებულებით წასვლის თადარიგში იყო, ნ. მურავიოვ-კარსკიმ სთხოვა დაეთმო მისთვის ფორტოპიანო.

გრიბოედოვის პირადი ბარათი, საშუალებას გვაძლევს წარმოდგენა ვიქონიოთ, თუ როგორ უძნელდებოდა სახელოვან დრამატურგსა და მუსიკოსს ამ ფორტოპიანოსთან განშორება.

1823 წლის 15 თებერვალს გრიბოედოვი თბილისიდან წერდა პ. ნ. ერმოლოვს: „მე ჯენ ხანად ისევ თბილისში ვარ, ეს მოსკოვიდან ძალიან შორსაა. ჩემი სამგზავრო მზადდებანი მშვიდობით დასრულდნენ. დღეს მე ყუთში მოვათავსე კიდევ ჩემი ფორტოპიანო, რომელიც მურავიოვს მიეყიდე; შეგეძლოთ გეფიქრათ. რომ მე ვდებდი კუბოში მეგობარს, ისე მეკუმშებოდა გული. ჩემი წიგნები უკვე ჩალაგებულია გასაგზავნად იმ შემთხვევისათვის, თუ კი უკან აღარ დავბრუნდები“. ¹⁰⁹

მაგრამ გრიბოედოვი რუსეთში დიდხანს არ გაჩერდა და კვლავ საქართველოში წამოვიდა. მის ერთ-ერთ საყვარელ გართობას კვლავ ფორტოპიანოზე დაკვრა შეადგენდა.

გრიბოედოვის ფორტოპიანოზე დაკვრის ოსტატობით გაოცებული კ. ადელუნგი 1828 წლის 16 აგვისტოს თბილისიდან წერდა თავის მამას: „გრიბოედოვი ავად იყო და არ იცოდა რა ექნა სიციხიანს, ხოლო როცა უკეთ იყო ჯდებოდა ფორტოპიანოსთან და ისე საუცხოოდ ჰქმნიდა სხვადასხვა სახის მუსიკალურ იმპროვიზაციებს, რომ უკეთესი მე იშვიათად მომისმენია“. ¹¹⁰

გრიბოედოვის მუსიკალურ ქმნილებათაგან მხოლოდ ორიოდებმ მოაღწია ჩვენამდე.

8. მუსიკალური შექმნის პრასკოვია ახვერდოვასთან

1816 წელს ქართული პოლკის არტილერიის უფროსად დაინიშნა თედორე ისაის ძე ახვერდოვი.

მისი მეუღლე—პრასკოვია ნიკოლოზის ასული არსენიევა, ხელოვანი, მუსიკის მოყვარე და ლიტერატორი ქალი იყო.

ახვერდოვებს სოლოლაკის ხევში მშვენიერ ბაღიანი სახლი ედ—

გათ. ნათი ბინის ფლიგელში სახლობდა მაშინ ალექსანდრე ქავკა-
ვაძე თავისი ოჯახით.

1820 წლის აპრილს პრასკოვია ნიკოლოზის ასული დაქვრივდა.
შემდეგ მან პატარა პანსიონი გახსნა.

დარია თედორეს ასული ხარლამოვა გვიამბობს:

„ბავშვები ჩვენსას ძალიან ბევრი იყო, იმდენი, რომ ერთ პატა-
რა პანსიონს შეადგენდა. ორი ასაკის, უფროს თაობას ეკუთვნოდ-
ნენ: „მამაჩემის უფროსი ქალიშვილი, პირველი ცოლისაგან ნაშობი,
სოფიო თედორეს ასული, შემდეგ რომ მურავიოვ-კარსკიზე გათ-
ხოვდა. ჩემი ძმა იაგორ თედორის-ძე და მამის ლარიზი ძმისშვილი
ანა ანდრიას ასული ახვერდოვა.

მოდითდნენ საერთო სწავლისათვის ცნობილი თავადის ასული
ნინო ქავკავაძე, თავადის ქალი მარია ივანეს ასული ორბელიანი.
თავადის ქალი ეკატერინე ალექსანდრეს ასული ქავკავაძე, თავადის
ქალი სოფიო ივანეს ასული ორბელიანი, ვარენკა თუმანოვა და მე
უმცროს თაობას შევადგენდით“.¹¹¹

პანსიონში სხვადასხვა საგნებთან ერთად ასწავლიდნენ ცეკვასა
და მუსიკას. მუსიკის მასწავლებელი კომპოზიტორი სოკოლოვსკი
იყო.

ახვერდოვებთან სისტემატურად ეწყობოდა მუსიკალური შეკ-
რებანი. მისი მოთავე ა. ს. გრიბოედოვი იყო. დარია ხარლამოვა
გადმოგვცემს:

„გრიბოედოვი სადილის შემდეგ სადარბაზო ოთახში გავიღოდა
და იტყოდა: აბა, ბავშვებო, იცეკვეთ“. იქ ისე დაჯდებოდა, რომ
ჩვენი მოუხეშავი ცეკვისათვის ეცქირნა.

ცეკვები ყოველთვის მისი შეთხზული იყო, მათი მელოდია ახ-
ლაც მახსოვს. მაგრამ ეს ცეკვები ძალიან სასიამოვნო და რთული
იყო. შემდეგ სხვა იმპროვიზაციაზე გადადიოდა და ზოგჯერ მთე-
ლი საღამო არ შორდებოდა როიალს.

სოფიკო ორბელიანმა იცოდა ხოლმე კლავიშებთან ახლო მისე-
ლა. ეს ალზიანებდა გრიბოედოვს და იგი ფინალური აკორდის
შემდეგ სოფიკოს წინწამოწეულ მუცელში საჩვენებელ თითს მი-
არტყამდა, რაც გოგონას გაანაწყენებდა ხოლმე და ისიც გაექ-
ცოდა“.¹¹²

ამავე ახვერდოვების ბინაზე ეწყობოდა მასკარადებიც, რის შე-
სახებაც დარია ხარლამოვა შემდეგს გადმოგვცემს:

„ჩემი და სოფიო ლამაზი ქალი იყო. ნინოს (ქავქავაძეს რ. ს.) არა ჰგავდა, მაგრამ თითქმის არ ჩამოუვარდებოდა მას. ეს სილამაზე დედამისისაგან, თავად იუსტინიანის ასულისაგან გამოჰყვა და თანაც ისეთი დიდებულება, რომ ძოწითმოსილს ეძახდნენ.

ისა და ნინო ქავქავაძე საარაგო წყვილი იყო, მათ მთელი თბილისის ახალგაზრდობა ევლებოდა თავს. მახსოვს ერთი მასკარადიც. ამ მასკარაზე ნინო ქავქავაძე მოვიდა ძველ ქართულ კაბაში გამოწყობილი, კაბა მის ბეგბიას, მარიამ ივანეს ასულს შემორჩენოდა. ეს ძველი ქართული კაბა ახალი ყაიდის სამოსზე ბევრად უფრო ლამაზი იყო და ნინოსაც ისე უხდებოდა, რომ თვალი იმასზე უკეთესს ვერას ნახავდა: არ მახსოვს იყო თუ არა ამ საღამოზე გრიბოდოვი“. ¹¹³

1826 წლიდან ახვერდოვებთან გამართულ კონცერტებზე მხურვალე მონაწილეობას იღებდა, თბილისში ახლად ჩამოსული, ახალგაზრდა პოლონელი ლამაზი ქალი ალექსანდრინა პერფილიევა. რომელიც სიმღერისა და ფორტოპიანოზე დაკვრის ჯადოქარი იყო. ¹¹⁴

ამ კონცერტებზე მონაწილეთაგან ფორტოპიანოზე დაკვრით ყმაწვილკაცებიდან გამოირჩეოდა ნიკოლოზ მურავიოვ-კარსკი.

ახვერდოვებლს მუსიკალურ სიმაღლეზე ნიკოლოზ მურავიოვ-კარსკი მოიხიბლა სახლის პატრონის ქალიშვილის—სოფიო თევდორეს ასულის სიმშვენიერით. ამ სამიჯნურო გატაცების გამჟღავნება მოხდა ახვერდოვების სახლშივე, ფორტოპიანოსთან. ¹¹⁵

ნინო ქავქავაძეს მუსიკას ალექსანდრე სერგის ძე გრიბოდოვი ასწავლიდა და ნინომ მალე შეისწავლა მისი არა ერთი მელოდია. დარია ხარლამოვა გვიამბობს:

„ალექსანდრე სერგეევიჩის მთავარი ყურადღება ნინოსადმი იყო მიპყრობილი, რომელიც მაშინ, მართალია, 14 წლისა იყო, მაგრამ როგორც ყველა სამხრეთელი, უკვე სავსებით დაქალბებული. იგი ნინოს მუსიკას ასწავლიდა, ფრანგულად ელაპარაკებოდა და მაშინაც კი, როცა ნინოს ხელი მოჰყიდა და ჩვენს ბაღში მოიყვანა. რათა ცოლობა ეთხოვნა, ნინოს ეგონა, რომ როიალთან მიყვანა სწავლია“. ¹¹⁶

1830 წელს პრასკოვია ახვერდოვამ დასტოვა თბილისი და პეტერბურგში გადასახლდა.

ა. ს. გრიბოედოვმა 1828 წლის 22 აგვისტოს თბილისში სიონის ეკლესიაში ჯვარი დაიწერა გამოჩენილი ქართველი პოეტის ალექსანდრე ქავჭავაძის ასულ ნინოზე.

მთელი თბილისი აღფრთოვანებით შეხვდა გამოჩენილი მწერლისა და საყვარელი ადამიანის შეუღლებას ნინო ქავჭავაძესთან. ეს ქორწილი საერთო დღესასწაულად გადაიქცა.

1828 წლის 24 აგვისტოს, გრიბოედოვმა მოაწყო სადილი, რომელსაც ესწრებოდა ასი სული. ექვს საათზე დაწყებული ცეკვები ღამის თერთმეტ საათამდის გაგრძელდნენ.

1828 წლის 26 აგვისტოს, ახლადჯვარდაწერილ ა. ს. გრიბოედოვის პატივსაცემად ნიკოლოზ მარტიანეს-ძე სიპიაგინმა (1785—1828) მოაწყო ბრწყინვალე ბალი.

გაზეთი „ტიფლისკიე ვედომოსტი“ ასე აღწერს ამ ბალს:

„ნ. მ. სიპიაგინის ბინა ბრწყინვალეთ. განათებული და მორთული იყო, მინებიანი აივანი, საიდანაც სტუმრები შემოდრიოდნენ ამ შემთხვევისათვის საგანგებოდ შემკულ იყო მწვანითა და ყვავილებით.

ბუკთა ხმა აუწყებდა სტუმართა მოსვლას. მამაკაცებს თავაზიანად ხვდებოდნენ სპეციალურად გამოყოფილი მოხელეები, ხოლო ქალებს ღებულობდა თვით მასპინძელი.

როდესაც სტუმრები მთლიანად შეგროვდნენ, ბალი დაიწყო ბრწყინვალე ფეიერვერკით, რომელიც ანთებულ იქნა სიპიაგინის ბინის წინ, ალექსანდრეს სახელობის მოედანზე (ეხლანდელი ლენინის სახელობის მოედანი), რომელიც გაშენებული იყო ამ დროს თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორ ნ. მ. სიპიაგინის მიერ.

ფეიერვერკის შემდეგ დაიწყო ცეკვები. ერთმანეთს ცვლიდა: პოლონეზი, ვალსი, კადრილი. ბოლოს ყველაფერი მიწყნარდა და დამსწრეთა ყურადღება მიიპყრო კვარტეტმა, რომელსაც ასრულებდნენ თბილისის ვირტუოზები, ისეთი მაღალი შესრულებით, რომლითაც დასტკებოდა ყველაზე უფრო მკაცრი, მცოდნე და მომთხოვნი მუსიკისა.

კვარტეტის შესრულების შემდეგ კვლავ გაჩაღდა ცეკვები, სადაც უნატიფესი ქართველი ასულები ნაციონალურ ტანსაცმელებში გრძნობის ამშლელ მელოდიის ქვეშ ასრულებდნენ ქართულ ცეკვას.

აღმოსავლეთის ლამაზმანთა ნარნარმა და მსუბუქმა რონინმა ქართული ცეკვის შესრულებისას მაყურებლებს დაავიწყეს სწრაფი მაზურკა და კატილონი. დიდებული ნადიმი დილის სამ საათამდე გაგრძელდა".¹⁷

ამ ბალზე დამსწრე ა. ს. გრიბოედოვის პირადი მდივანი კ. ადელუნგი, 1828 წლის 31 აგვისტოს თბილისიდან მამისადმი გაგზავნილ ბარათში შენიშნავდა:

„სალამოს რვა საათზე, როცა ყველანი შეიკრიბნენ სახლის წინ, აანთეს საუცხოო შუშხუნა, ერთი მაშხალა დაეცა ქალთა შორის, რომლებიც შინ მიდიოდნენ, რომ სარკმელებიდან ეცქირათ ამ სანახაობისათვის, როგორც კი შუშხუნა დასრულდა, სიპიაგინმა მადამ გრიბოედოვასთან ბალი გახსნა პოლონეზის ცეკვით. გრიბოედოვის მეუღლე გამამცვიფრებელი იყო ამ სალამოსაც. იგი შეიძლება პეტერბურგშიაც ულამაზეს ქალად იქმნეს აღიარებული.

რამდენიმე ცეკვის შემდეგ შეასრულეს კვარტეტი, რომლისთვისაც წინაღობით საგანგებოდ მოიწვიეს მუსიკოსები. ცეკვავდნენ ღამის პირველ საათამდე. მე განსაკუთრებით მომეწონა ქართული ცეკვა. ვახშამი იყო უშესანიშნავესი. სიპიაგინი არ ჯდებოდა მაგიდაზე, რომ უკეთ მიეხედა ყველაფრისათვის. ვახშამი შამპანურით დამთავრდა".¹⁸

გრიბოედოვის პატივსაცემი ვახშმები და ბალები ერთმანეთს სცვლიდნენ.

10. „აპტისნაირი“ წარმოდგენა მარიამ ორბელიანთან

თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის საჯარო აქტებს ქალები არ ესწრებოდნენ, მაგრამ ზემოდ აღწერილი „აქტის“ წაბადვითვე, 1828 წელს, მარიამ ივანეს ასულ ორბელიანის სახლში წარმოდგენილ იქნა „აპტისნაირი“ წარმოდგენა.

დიმიტრი ყიფიანი გვიამბობს:

„ტფილისის მაშინდელ მანდილოსანთა მცირე ჯგუფში შუქურვარსკვლავით ბრწყინავდა ორი თავადის ქალი: ნინო ალექსანდრე

პაექვაძის ასული, შემდეგში მეუღლე გრიბოედოვისა და მარიამ *) ივანე ორბელიანის ასული, შემდეგში დედა ფელდმარშალ თავად ბარიათინსკის მეუღლისა.

მოინდომეს ამათ სასწავლო აქტის შინაურულად წარმოდგენა.

ვის შეეძლო მოსვლოდა აზრად, რომ ქართველთა სილამაზის საუკეთესო წარმომადგენელთათვის ასეთი უმანკო სურვილი დაეშალა!

რასაკვირველია არავის.

და გამართეს აქტისნაირი წარმოდგენა.

ოფიციალური მოხელეები, რასაკვირველია, წარმოდგენას არ დასწრებიან, იყვნენ სულ ნათესაეები თავადის ასულებისა.

ეს იყო არდადეგების დროს ე. ი. სწავლისაგან თავისუფალ დროს, თავადის ასული მარიამ** ორბელიანის სახლში.

წარმოდგენაში მონაწილეობას იღებდნენ უფროსი კლასების ზუთიოდე-ექვსი მოწაფე მათ რიცხვში გახლდით მეც.

წარმოდგენილმა აქტმა ძალიან კარგად ჩაიარა და თავბრუდამსხმელი მაღლობის ღირსნი გაგვხადეს“.¹¹⁹

არდადეგების დრომ გაიარა და სწავლა დაიწყო, სასწავლებლის მმართველობამ უფროსული მრისხანების „უანგარიშო მეხი“ გადმოაყარა თავზე „აქტისნაირ“ წარმოდგენებში მონაწილე მოწაფეებს. როგორ თუ ეს თქვენ გაბედეთო. მაგრამ ყველაფერმა კარგად ჩაიარა.

„კარგად ჩაიარა“, რადგან მაშინდელ მნათობთა „ყოვლისმძლე სილამაზე“ თავდადებით გამოეხარჩლა დასჯის მოლოდინე უდანაშაულო მოსწავლეებს.

*,** დ. ყიფიანის მოგონება, საიდანაც ციტატა მოგვყავს. დაბეჭდილი იყო 1886 წლის ეურ. „Русская сиринга“-ში ზოგადი წიგნის ნაწილში „მარიამი“ რატომღაც შენაშად გადაუკეთებია. ასე შეცდომით დაბეჭდა ეს ადგილი დ. ყიფიანის „მეწიურების“ 1930 წლის გამოცემაში (გვ. 9). მარიამ ივანეს ასული ორბელიანი ცოლად ჰყავდა ალექსანდრე და ეახტანე ორბელიანების ძმას — დიმიტრის. მათი ქალი ელისაბედი მეუღლე იყო ბარიატინსკისა. შენაშა მირმანოვის ასული ფრაზეაჟის ქალი კი. ცოლი იყო დავით ორბელიანისა, მათი ასული ანასტასია ჰყავდა ცოლად გუბერნატორ გვარჩინს. დადუმებულიდან, რომ მოკლა. ავგუარად „მარიამი“ და „მანანა“ სხვადასხვა პირებმა და მათი ინტენტიფიკაცია არ შეიძლება.

საქმეზხაროთ ეს შეცდომა გამოვრებული აქვთ დოც. დ. გამყვარდამილის („გობაგი ერისთავი“, 1949 წ. გვ. 74). მკვლევარ შ. კაშაძეს („თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრი“, 1950 წ. გვ. 16). დოც. ა. ვაჩეჩილაძეს („ნარკვევება XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1952 წ. გვ. 276).

თბილისის კერძო ოჯახებში მოწყობილ მუსიკალურ საღამოების წარმატებამ გადაწყვეტინა ქალაქის ქველმოქმედთ ღარიბების დასახმარებლად საჯარო კონცერტი გაემართათ.

1829 წლის აპრილში „ვენების კვირას“ ადგილობრივი ძალებით მოაწყვეს ფასიანი საღამო ორ დიდ განყოფილებად.

ქართული და ევროპული მუსიკის პირველ საჯარო კონცერტის პროგრამაში შედიოდა:

„პირველი განყოფილება: უვერტიურა რომბერგის, კონცერტი ვიოლინოზე მაურერის, კონცერტი კლარნეტზე ბლეზის, არია მეჰიულისა. მეორე განყოფილება: უვერტიურა ოპერა „დონჟუანი“-დან, კონცერტი ფლეიტაზე დიულონისა, ვარიაცია ვიოლინოზე როდესი, ქართული სიმღერა „ახალ აღმოსულოდა“. ¹²⁰

ბილეთები მთლად გაყიდულა. დარბაზში ტევა აღარ ყოფილა. საღამოს ძალზე დიდი წარმატება ჰქონია. რეცენზიაში ვკითხულობთ:

„... ჩვენ ბევრს მოველოდით სამუსიკო საღამოსაგან, რაც გართულ იქნა სასიამო მუსიკალური ნიჭის მქონე მოყვარულთა მიერ, რომელთაც ამ ხელოვნების კეშმარიტი ცოდნა მოეპოვებათ. მაგრამ წარმატებამ ჩვენს მოლოდინს გადააქარბა: როგორც ყველა სოლისტმა, ისე მთელმა ორკესტრმაც, რაც მეტწილად აგრეთვე მოყვარულთაგან შესდგებოდა, ისე მშვენივრად შეასრულეს თავიანთი საქმე, რომ უკეთესი აღარ შეიძლება. უმკაცრეს მცოდნეთა აზიზი გემოვნებაც კი დააკმაყოფილეს“. ¹²¹

ორიოდე სიტყვა კონცერტზე შესრულებულ ქართულ სიმღერის „ახალ აღმოსულოდა“-ს ანუ, როგორც ის იწყება „ახალ აღნაგო სულოდას“ შესახებ.

„ახალ აღნაგო“ ეკუთვნის მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულისა და მეცხრამეტე საუკუნის ცნობილ პოეტს და პოლიტიკურ მოღვაწეს დიმიტრი. თუმანიშვილს.

მეფე გიორგი მეცამეტის კარზე დ. თუმანიშვილი მდივნის მოვალეობას ასრულებდა. იგი თან ახლდა სამეფო გვარის რუსეთში გადასახლების შემდეგ ბატონიშვილ მიხეილს პეტერბურგში, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ უკან დაბრუნდა საქართველოში და თბილისში გარდაიცვალა 1821 წელს.

აღნიშნული ლექსი უდიდესი პოპულარობით სარგებლობდა პოეტის სიცოცხლეში და შემდეგაც.

თბილისის რუსულ გაზეთის „ტიფლისკი ვედომოსტი“-ების რედაქტორი პ. სანკოვსკი წერს რომ 1824 წლის გაზაფხულზე, ორთაქალაში „დოსითეოს ფირცხელაურის ბაღს მივუახლოვდი თუ არა, შემომხვდა ბიჭების მხიარული ჯგუფი, ცელქებს ყი-ყინით მოჰქონდათ ნუშის რტოები და შეხმატებილებულად მღე-როდნენ „ახალ ალმოსულოდას“. ¹²²

პ. სანკოვსკი ერთ თავის ლექსში, რომელშიაც ქართული ნაღ-მია აღწერილი წერდა:

Среди радужного веселья
Они поют и далеко
Протяжно эхо, вдоль ущелья
Уныло творит Ахало ¹²³

„ახალ აღნაგო“ უმღერეს რუსეთის გენიალურ პოეტს ა. ს. პუშ-კინს 1829 წლის მაისში ორთაქალის ბაღში გამართულ ნადიმზე. ¹²⁴

ამ სიმღერას აქებს პუშკინი თავის „არზრუმს გამგზავრე-ბაში“. ¹²⁵

რამდენიმე წლის წინად „ახალ აღნაგოს“ ქართული ტექსტი აღმოჩნდა პუშკინის პირად არქივში. ¹²⁶

აღნიშნული ლექსი პოპულარული იყო საქართველოს გარეთაც. გრიგოლ ორბელიანის 1832 წლის მომდევნო დროის ჩანაწერთა შორის ვკითხულობთ:

„მოვედით ქალაქს ელექს, რომელიც არ არს დიდი, გარნა ფრიად შემკობილი ქალაქია, რომელსაც ჩამოუდის მდინარე სოს-ნა. საღამოზე, ურმების გამოცვლის დროს, პოლიცმეისტერმა, მიგვიპატიეთა ჩაიზე მე და მაიორი სი... პოლიცმეისტერის ცოლმა, რომელიც იყო ლამაზი, დაიწყო ფორტოპიანოს დაკვრა, და ჩემი გულიანების იმღერა „ახალ აღნაგო“... მეც დიდი მადლობა უთხა-რი და ვაქე მისი ხმა და ლამაზად გამოთქმა ქართულად“. ¹²⁷

მომყავს „ახალ აღნაგო“-ს ტექსტი, ისე როგორც იგი დაცუ-ლია პუშკინის არქივში:

ახალ აღნაგო სულოდა,
ელქში აღმოსულოდა
ჩემს ეტლზედ დაწერულოდა, —
სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი!

ორი კვირისა მთვარეო.
ნათელ ბრწყინვალე არეო,
ანგელოზ ზაფხუნი ფარეო,
სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი!

ბუნების ხატო შემაკულო,
ცისკარო მზიობლად დართულო,
ბეზიკო ეშხით მორთულო, —
სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი!

პირის კამკამით ელვარებ,
შეენებით მიტრფეს ახარებ,
ნაზად ქცევით მიშვარებ —
სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი!

საუკუნოთ მაქვს სურვილი,
ტრფივლებისა წყურვული,
სატრფოს ქვეყნისა ურვილი, —
სიცოცხლეს შენგან მოველი --
უკვდავება ხარ ცხოველი!

შმაგო მიჯნურო და ხელო,
თრიაყის ტურთად შემსძელო,
სატრფო ქვეყნისა დამწველო, —
სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი!

მთის ვარდო, ნამით ცვრეულო,
ჟვავილ ხელმწიფად რჩეულო,
კეთილ მშვიდ მარად ჩვეულო, —
სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი!¹²⁸

ამ ლექსის მელოდია ისეთ მოწონებაში იყო, რომ ღიმიტრი თუმანიშვილის თანამედროვე და შემდეგი თაობის არა ერთ პოეტს თავის ლექსისათვის მიუწერია, რომ იგი „ახალ აღნაგოს ხმაზე-დაა“ სამღერალი.

მაგრამ დავუბრუნდეთ კონცერტს.

რეცენზენტი ძალიან აქებს ხსენებულ მუსიკალურ საღამოს და გამოთქვამს სურვილს თბილისში თეატრის გახსნის შესახებ.

12. ნადიმი ორთაშალის ბაღში ა. ს. პუშკინის პატივსაცემად

1829 წლის 26 მაისს თბილისში ჩამოსულ ალექსანდრე სერგეის ძე პუშკინის (1799—1837) პატივსაცემად იმართებოდა სადილები, საღამოები, ბალები და სხვა.

დაბოლოს თბილისის ახალგაზრდობის ერთმა ჯგუფმა, რომელთა შორის იყვნენ პუშკინის ლიცეუმის ამხანაგები, გადაწყვიტა გაემართა მისთვის ნადიმი.

ნადიმის მოწყობა მიენდო კონსტანტინე ივანეს-ძე სავოსტიანოვს.

თავის მოგონებაში სავოსტიანოვი მოგვითხრობს:

„თბილისის თვალწარმტაც ადგილებში ძნელი არ იყო პატარა ადგილის პოვნა რუსი პოეტის სამასპინძლოდ. მე ავირჩიე ქალაქის გარეუბნის ბალ-ვენახი მტკვრის გაღმა და აქ მოუწყვე ნადიმი ჩვენს ძვირფას სტუმარს ევროპულ-აზიური გემოვნებით.

აქ იყვნენ შეკრებილნი სხვადასხვანაირი მემუსიკენი, მომღერალნი, მოცეკვავენი და აზიელი მუტრიბნი, რომელნიც მაშინ საქართველოში იყვნენ. მთელი ბაღი იყო განათებული მრავალფეროვან ლიფლიფებით და ცვილის სანთლებით ხის ტოტებზე. შუა ბაღში კი იყო აღმართული ხვეულ წერილად იმის სახელი, ვის პატივსაცემად გამართული იყო ეს ნადიმი.

ნადიმის ოცდაათზე მეტი ერთსულოვანი მასპინძელი ბაღის შესასვლელთან გამოეგება თავის ძვირფას სტუმარს, როგორც კი გამოჩნდა პუშკინი, ყველანი ეცნენ კარს „ვაშას“ ძახილით.

მთელმა საღამომ შეუმჩნევლად გაიარა ბაასში სხვადასხვა საკითხებზე, ამბების თხრობაში და სასაცილო ანეკდოტების მოყოლაში. ყველანი მხიარულობდნენ, მუსაიფობდნენ, ხუმრობდნენ, იცინოდნენ. ყველა განიცდიდა უდიდეს აღმაფრენას. აქ იყო ზურნაც და თამაშიც, ლეკურიცა და სევდიანი სპარსული ჰანგებიც“.¹²⁹

კონსტანტინე სავოსტიანოვის ცნობითვე ხსენებულ ნადიმზე უმღერიათ „ახალო“-ც¹³⁰ ექვი არ არის, მოგონების ავტორი გულისხმობს ღიმიტრი თუმანიშვილის ცნობილ ლექსს „ახალ აღნაგოსულოდა“-ს.

პუშკინს იმდენად მოეწონა ეს ლექსი, რომ მას იგი ქართულად ჩაწერილი გადასცეს და რუსულადაც უთარგმნეს. ამ რამდენიმე ხნის წინად ხსენებული ლექსი, როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ქარ-

თულად ჩაწერილი და მისი რუსული თარგმანი აღმოჩნდა ა. ს. პუშკინის პირად არქივში.

„არზრუმს მგზავრობა“-ში პუშკინი ამ ლექსის გამო წერს: „ქართული სიმღერის ხმა სასიამოვნოა: ერთ-ერთი სიმღერა სიტყვა-სიტყვით გადმომითარგმნეს, მასში რაღაც აღმოსავლური უაზრობაა, რომელსაც თავისი პოეტური ღირსება აქვს“. ¹³¹ და იქვე მოჰყავს ლექსის რუსული თარგმანი.

თავის მოგონებაში სავოსტიანოვი ამბობს, რომ ამ ნადიმზე განათლებულ ახალგაზრდათაგან იყო ხშირი ხსენება ბაირონისა აღმოსავლეთის მწერლებთან ერთად.

„პუშკინს, — წერს ნადიმის ხელმძღვანელი, — ყველა ალტაცებაში მოჰყავდა, ყველას ართობდა იგი თავის მშვენიერ მუნასიბეზმებით და ამბებით. ამ დღეს პუშკინმა თავისი სულიერი მხიარულების მწვერვალს მიაღწია.

იგი არამც თუ ენაწყლიანობდა ამ დღეს, არამედ მკერმეტყველებდა კიდევ, როგორ ორიგინალურად ეძლეოდა ის აზიურ ღრეობას, ხშირად წამოხტებოდა ხოლმე ადგილიდან, როდესაც გულსაქლავ სიმღერას სათამაშო ლექური შესცვლიდა. პუშკინი თავს ანებებდა საუბარს მაშინვე და ისწრაფოდა მოესმინა ქართული სათამაშო, ან იმერელი მესტივირე მოშაირე.

ყველაფერს აქვს დასასრული და ჩვენი დაუვიწყარი ღამე უკვე იცვლებოდა გარიყრაყით. სამხრეთის ცის ლაქვარდი არღენის ფრად შეილება და ყველანი წამოიშალნენ რუსულ პურმარილის მოსამზადებლად ჩვენი სტუმრისათვის.

უმალვე გაიშალა სუფრა, დამშვენებული ვერცხლის ღარნაკებში მოთავსებული ყვავილებით, ხილეულით, ფიალ-ჯამებით, ქართული აზარფეშებითა და კულებით.

ყველანი ახლო შემოუსხდნენ გარს თავის სტუმარს, რათა მოესმინათ მისი სიტყვები, ეჭვრიტათ მისთვის, რასაკვირველია, ერთხელ და უკანასკნელად.

ყველაფერი კვლავ ალაპარაკდა, ამხიარულდა, ამღერდა. ბოლოს აღიმართა სადღეგრძელოდ ფიალა შუშხუნა სასმისისა, მთელი თანამესუფრენი კვლავ ერთ ცოცხალ ალტაცებულ გრძნობას მიეცნენ და როდესაც საზეიმოდ ადღეგრძელებს პუშკინი, კვლავ გაისმა „ვაშას“ ძახილი. ორკესტრები, მუსიკა, სიმღერა, სასმისთა შეჯახება და მეგობრული ამბორი აირია ერთმანეთში.

როდესაც ორკესტრმა პუშკინის სადღეგრძელოს დროს დაუკრა

მარში ოპერა „თეთრი ქალი“-დან ალექსანდრე სერგეისძეს დაადგეს გვირგვინი, ჩასვეს საეარქელში და მხრებზე შეიდგეს „ვაშას“ განუწყვეტელ ძახილთან ერთად, რომელიც ორკესტრის ზმოვანებას ჰფარავდა.

შემდეგ იგი დასვეს ამაღლებულ, ყვავილებით მორთულ თალარში და ყველა, ვინც კი მიუახლოვდებოდა მას, სადღეგრძელო სასმისით გამოხატავდა თავის გრძნობებს და თავის ბედნიერებას, რომ პუშკინს თავის შორის ხედავდა.

პუშკინი ჯერ სდუმდა ამ მისალმებებზე, შემდეგ ცრემლებით აევსო თვალები, რომლებიც გამოხატავდნენ იმ საამურ გრძნობებს, რომლითაც იგი იყო მაშინ მოცული.

ბოლოს, როცა აღტაცების ხმები მისწყდა, პუშკინმა თავის მჭერ-მეტყველურ სიტყვაში მადლობა გადაუხადა ამ მეჯლისისათვის, რომელიც ამგვარად თავდებოდა: „მე არ მახსოვს, — სთქვა პუშკინმა, — დღე ამაზედ მეტად მხიარული. მე ვხედავ, თუ როგორ ვუყვარვარ ხალხს, როგორ მაფასებენ და ესმით ჩემი, ეს მამბედნიერებს მე“. როდესაც პუშკინმა გაათავა თავისი სიტყვა, მეგობრულად გადაგვეხვია და გულითადად გვემადლიერებოდა ამ დაუვიწყარ მისალმებებზე“. ¹³²

ნადიმი ორთაქალის ბაღში პუშკინის პატივსაცემად ჩვენ აღვწერეთ რადგან. იგი თავისი შინაარსით იყო იმპროვიზაცია—კონცერტალია ცის ქვეშ.

13. მუსიკალური საღამოები სოლომონ

1

დოდაშვილთან

პეტერბურგის უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ საქართველოში დაბრუნებული ცნობილი ქართველი მოღვაწე სოლომონ დოდაშვილი (1805—1836) მუსიკალურ საღამოებს მართავს თავის ბინაზე.

ამ საქმეში მას დიდ დახმარებას უწევდა მეუღლე ელენე კობიაშვილის ქალი (გუბერნიის არქიტექტორის, ინჟინერ ბარიშკინის ნაშვილები).

თვითონ სოლომონ დოდაშვილი იონა ხელაშვილისადმი გაგზავნილ ბარათში ასე ახასიათებდა ელენე კობიაშვილს:

„ქალი იგი ესრეთ არს აღზრდილი, რომელ ძნად იპოვების ღირებონტა ზედა საქართველოსასა, რომლისაცა საქმე აჩვენებს. იგი

არს პოლკოვნიკისა ქალი, მამა გარდაცვლილი და დედა ჰყავს ქართ-
ველი რომლისაზე ჯავახოვისა.

ქალმან იცის რუსული, ქართული და ფრაციაული ენები, ღრა-
მატიკა, რიტორიკა, არითმეტიკა და ლეოლრაფია, ტანცაობა. საკე-
თილშობილო შეკრებულებაში იმყოფებოდნენ ყოველნი გვამნი, მან
იტანციავა და შემდგომად შესრულებისა მხედართ ღუბერნატორი
და მმართველი საქართველოსა დაჯდა მასთანა და იმეტყველა რო-
მელთაზე საგნებთათვის, რომლისადა საუბრობა მოეწონა“. ¹³²

ამიტომ სრულიადაც არ არის გასაკვირი, რომ ს. დოდაშვილის
მუსიკალური საღამოები ასე იზიდავდნენ, როგორც ადგილობრივთ
ისე ჩამოსულებს.

სოლომონ დოდაშვილი ფორტოპიანოზე საკმაოდ კარგი დამკე-
რელი ყოფილა. იგი თითონ უძღვებოდა მუსიკალურ საღამოებს თა-
ვის ბინაზე.

შენახულია ცნობა ს. დოდაშვილთან მოწყობილ ერთ-ერთი კონ-
ცერტის შესახებ.

ს. დოდაშვილი წერს:

„ოსმალეთის ელჩი 1831 წლის დასასრულს ჩემი ბინის მახლობ-
ლად გენერალ კომაროვსკის ცოლის სახლში ცხოვრობდა. გავიცანი
რა იგი მასთან ხშირად დავიარებოდე, ერთ საღამოს ჩაიზე მოვიწვიე:
რადგან თავისი თარჯიმანის პირით მთხოვა, რომ სურდა მოესმინა
ფორტოპიანოზე და მის ტონთან თავისი ბალალაიკა შეეთანხმებინა.

მე მოვიწვიე სოვეტნიკი ალექსანდრე ორბელიანი, რომელიც
ფორტოპიანოზე აზიურ სიმღერებს კარგად უკრავს, და ელჩის მო-
სალხენად პატარა კონცერტი შევადგინე; ფორტოპიანოზე და ბალა-
ლაიკაზე უკრავდით და ვმღეროდით ევროპულ და აზიურ სიმღე-
რებს“. ¹³⁴

ალექსანდრე ორბელიანი ამ კონცერტის გამო შემდეგს გვიამ-
ბობს:

„1831 წელსა ზაფხულს ერთ საღამო ჟამზე გარეთ უბნისაკენ
სასეირნოდ ვიყავით და შემდეგ სოლომონ დოდაშვილის სანახავად მი-
ვედით, როდესაც მის სახლსა შინა შეველ იქ ოსმალოს პოსლანიკი
დამხვდა. მცირე ხანს უკან ელიზბარ ერისთავი და ჩემი ძმა ვახტანგ
ესენიც მოვიდნენ, ჩაის ვსომდით, მუარაბას ვჰამდით და მე ქართულს
სიმღერებს ფორტოპიანოზე უკრავდი“. ¹³⁵

მსგავსი ხასიათის კონცერტები არა ერთხელ გამართულა შემდე-
გაც სოლომონ დოდაშვილის სახლში.

გრიგორეძის სიცოცხლეში იყო რამდენიმე ცდა „ვაი ჭკუისაგან“-ის წარმოღგენისა.

ასე მაგალითად:

პ. კარატიგინისა და ა. გრიგორიევის თაოსნობით თეატრალურად სასწავლებლის მსმენელები, ავტორის ნებართვითა და მისივე თანადასწრებით ამზადდნენ „ვაი ჭკუისაგან“-ს, მაგრამ პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორს პიესის სცენაზე დადგმის ნება არ დაურთავს.¹²⁰

არსებობს ცნობა, თითქოს „ვაი ჭკუისაგან“-ი ავტორის თანადასწრებით წარმოუდგენიათ ქ. ერევანში¹ 1827 წელს.¹²²

ნ. დრიზენი თავის წიგნში „მასალები რუსული თეატრის ისტორიისათვის“ შენიშნავს, რომ ერევანში 1827 წელს კი არა, არამედ 1828 წელს იყო განზრახვა „ვაი ჭკუისაგან“ დადგმისა, მაგრამ „ხელისუფლებამ გაიგო რა სპექტაკლის მზადების შესახებ, აკრძალა მისი იმსცენირება“.¹²⁸

პეტერბურგში „ვაი ჭკუისაგან“ პირველად მხოლოდ გრიგორეძის სიკვდილის შემდეგ — 1829 წლის 2 დეკემბერს დაიდგა. გათამაშებულ იქნა მხოლოდ პირველი მოქმედების ნაწყვეტი.

პირველი მოქმედების იგივე აღილი წარმოადგინეს 1830 წლის 30 იანვარს მოსკოვის დიდი თეატრის სცენაზე.

შემდეგ დაიდგა კომედიის მესამე მოქმედება. იგი პეტერბურგში განახორციელეს პირველად 1830 წლის 5 თებერვალს და მოსკოვში კი იმავე წლის 23 მაისს.

იმავე 1830 წელს 16 ივნისს პეტერბურგში „ვაი ჭკუისაგან“-ის მესამე მოქმედებასთან ერთად მაყურებელს უჩვენეს მეოთხე მოქმედებაც.

¹ პროფ. გ. გოიანი თავის ნაშრომში „театр средневековой Армении“ (ტ. II გვ. 376) წყაროს, დაუსახელებლად აღნიშნავს რომ თბილისში 1824 წლიდან 1828 წლამდე სომხური შინაური თეატრი არსებობდაო: ის წერს:

Поэт и педагог Арутюн Алампариан окончивший московский Лазаревский институт восточных языков и в годы пребывания в Москве изучивший русский театр, после возвращения в закавказье организовал в Тбилиси армянский Любительский театр (существовал с 1824 г. по 1828).

შემდეგ იდგმებოდნენ კომედიის ნაწყვეტები პირველი, მესამე და მეოთხე მოქმედებებიდან.

„ვაი ჭკუისაგან“ მთლიანად პეტერბურგში წარმოდგინეს 1831 წლის 26 იანვარს, მოსკოვში კი იმავე წლის 27 ნოემბერს.

ამ საჯარო სპექტაკლების გარდა გრიბოედოვის დასახელებული კომედია იდგმებოდა შინაური სპექტაკლების სახითაც.

ამეამად ჩვენ გვაინტერესებს ის საოჯახო წარმოდგენები, რომლებშიაც მონაწილეობდა პეტერბურგის მთავარი საინჟინერო სასწავლებლის მსმენელი მიხეილ ლამაზოვი.

თავის მოგონებებში მიხეილ ლამაზოვი მოგვითხრობს:

„1829 წელს, როცა მე გადამიყვანეს პეტერბურგის მთავარი საინჟინერო სასწავლებლის საოფიცრო კლასში, მაშინვე გადავიწერე „ვაი ჭკუისაგან“ და 1830 წელს უკვე ზეპირად ვიცოდი მთელი კომედია.

ცხოვრობდი მაშინ კაბინეტის ქუჩაზე, ბიმბერგის სახლში. იმავე სახლში და იმავე ქვედა სართულში ცხოვრობდა დიდად ნიკიერი კომიკური მსახიობი ვასილ ივანეს ძე რიაზანცევი, რომელიც ახლად გადმოსული იყო მოსკოვიდან. ის მოკვდა 1831 წელს ხოლერისაგან.

რიაზანცევი მარტო ცხოვრობდა. მისი ბინის კარი ყოველთვის და ყველასათვის ღია იყო. მისი წრე ჩემი სულის სასუკეარი იყო. ვასილ ივანეს ძის თამაში უფრო მიზიდავდა, ვიდრე სასწავლო პროგრამა სკოლისა, რიაზანცევის მიერ ფამუსოვის როლის ბრწყინვალე შესრულების წყალობით, მე პირდაპირ ებოღავდი გრიბოედოვით“.¹³⁰

1830 წელს, როგორც კი, პეტერბურგის თეატრის სცენაზე დაიდგა ვაი ჭკუისაგან“-ის მესამე მოქმედება, სცენის მოყვარე ახალგაზრდათა ერთ ჯგუფს მაშინვე შინაურ სპექტაკლად განუხორციელებიათ იგი. მ. ლამაზოვი წერს:

„ჩემმა ამხანაგმა მ. ა. პ.... რომელიც ჩემზე უფრო ტრიალებდა მსახიობთა შორის, მიმიწვია ყველიერში მონაწილეობა მიმელო წარმოდგენაში.

რამდენიმე ახალგაზრდამ დაისწავლა „ვაი ჭკუისაგანი“-ს მესამე მოქმედება და სათანადო ტანსაცმლითა და ნიღბებით, რომელთა შორის ვიყავი მეც — ხლესტოვას როლის შემსრულებელი, კარეტით დავდიოდით ქალაქში.

ჩვენთან იყო ექვსი, ხან შვიდი მუსიკოსი. კარეტებს ვაჩერებდით

კარგ სახლების განათებულ ფანჯრებთან და სახლის პატრონს ეუგ-ზავნიდით სადარბაზო ბარათს წარწერით: „ვაი ჰკუისაგანი“-ს მე-სამე მოქმედება“.

ჩვენ სახლში გვიწვევდნენ. ვთამაშობდით მოქმედებას და ვასრულებდით სახუმარო კარნავალით. ბებერი ზღესტოვას როლის შემსრულებელი ვცეკვავდი ფამუსოვთან. სკალოზუბი—გრაფინია ხრიუმინასთან, ყრუ თავადი ნატალია დიმიტრიევასთან, მოლჩა-ლინი კნენინასთან.

თამაშითა და ხმით ძლიერ ვბაძავდი ცნობილ მსახიობ ეჟოვას, რომელიც ზღესტოვას როლს ასრულებდა პეტერბურგის თეატრში. ზოგს სწორედ ხალხის ეს საყვარელი აქტიორი ქალი ეეგონე“.

აი, ეს მიხეილ ღამაზოვი გადმოყვანილ იქმნა 1831 წელს თბილისში მესანგრეთა ოფიცრად.

მიხეილ ღამაზოვი თეატრალურ სპექტაკლებისკენ მიიწევდა, თეატრი კი იმ ხანად თბილისში არ იყო და არც შინაურ წარმოდგენების შესახებ ისმოდა რაიმე. ღამაზოვი ეძებდა შემთხვევას დაახლოვებოდა ადგილობრივ საზოგადოებას და სცენისმოყვარეთა წრე ჩამოეყალიბებინა.

ეს სურვილი მას მალე შეუსრულდა.

თბილისში მიხეილ ღამაზოვი შეხვდა ძველ ნაცნობს კრასნოსელსკის ბანაკიდან იუნკერს—რომან ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონს, რომელმაც იგი თავისი ბიძის რომან (რევაზ) ივანეს ძე ბაგრატიონის სახლში მიიყვანა.

ბოროდინოს ცნობილ გმირს პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონს (1765—1812) ორი ძმა ჰყავდა ალექსანდრე და რომანი.

რომან ივანეს ძე ბაგრატიონი სამხედრო პირი იყო, მონაწილეობდა მრავალ კავკასიულ ომში და ევროპულ ლაშქრობებშიც.

ხანში შესული გენერლის სახლობა შესდგებოდა ცოლის, ცოლის დისა, ორი ვაჟისა (პეტრე, ივანე) და ასულისაგან.

რადგან მასპინძელნი მეტად სტუმართმოყვარენი აღმოჩნდნენ, რომელთანაც მუდმივად უზომო ხალხი იყრიდა თავს მიხეილ ღამაზოვმა გადასწყვიტა ეს სახლი აერჩია შინაური წარმოდგენების ადგილად.

მის წინადადებას სიამოვნებით შეხვდნენ და მალე შესდგა სცენისმოყვარეთა წრე, რომელშიაც რუსების გარდა ქართველებიც დადიოდნენ.

რეჟისორად ლავროვსკი აირჩიეს, მუსიკოსად — ვიოლინოზე

დამკვერელი სტეფანე სტეფანეს ძე აპრაქსინი და მალე დაიწყეს შინაური სპექტაკლები.

ჯერ კარატიგინის „უცნობი ნაცნობი“ დადგეს, მერე ხმელნიკის და იმავე კარატიგინის სხვა პიესები.

ჩახან საქმე წარმატებით მიდიოდა გრიბოდოვის „ვაი ჭკუისაგანი“-ს დადგმაც განიზრახეს.

კომედიის მთლიანად დადგმა ოჯახური სცენის პირობებში შესაფერისად არ ზერხდებოდა და იგი შეკვეცეს. დაიწყეს პირველი მოქმედების მეშვიდე გამოსვლიდან — ჩაცკის გამოჩენით და დაასრულეს რეპეტილოვის გამგზავრებით.

1832 წლის 21 იანვარს მრავალრიცხოვანი მაყურებლის თანდასწრებით რუსულ ენაზე პირველად თბილისში გათამაშებულ იქნა ა. ს. გრიბოდოვის „ვაი ჭკუისაგანი“.

წარმატებამ ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა.

მიხეილ ლამაზოვი ფამუსოვს თამაშობდა და როგორც რეცენზიიდან ჩანს, მას მართლაც ჩინებულად შეუსრულებია იგი. რეპეტილოვის როლი მოხდენილად უთამაშნია კონსტანტინე ივანეს ძე სავოსტიანოვს.

მაინცა და მაინც კარგი არ ყოფილა დიმიტრი ელისეის ძე ზუბარევი — პიესის ცენტრალური როლის — ჩაცკის შემსრულებელი. ასევე მდარე ყოფილა სოფიოს როლში სახლის პატრონის ცოლის და.

რომან ბაგრატიონის ერთ-ერთ ვაჟს კარგად შეუსრულებია ლიზას როლი. სოფიო ივანეს ასულ ორბელიანს ნატალია დიმიტრიევნას განმსახიერებელს საერთო აღტაცება გამოუწვევია. ასევე კარგი ყოფილა რეჟისორი ლავროვსკი — პლატონ მიხაილიჩის როლში. მალჩალინის როლის შემსრულებელ ოლშევსკისაც წარმატებით შეუსრულებია თავისი მოვალეობა.

ყველაზე დიდი მოწონება ჰქონია სკალოზუბის როლის შემსრულებელს რომან ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონს. ზაგორეცკი უთამაშნია თბილისის, გუბერნატორ ზავილეისკის ნათესავსა და თანამოგვარეს. კარგი ყოფილა მარიამ ივანეს ასული ორბელიანიც — ხლესტოვას როლში.¹⁴¹

წარმოდგენის შემდეგ გაიმართა ბალი და მერე კი ბანკეტი.

ა. ს. გრიბოდოვის ქვრივი ნინო ალექსანდრეს ასული ჰავცჰა-ვაძე წინანდალში ყოფნის გამო ვერ დასწრებია მეუღლის კომედიის ინსცენირებას. როგორც კი ის დაბრუნებულა თბილისში სპექტაკ-

ლი გაუმეორებიათ, მაგრამ ავადმყოფობას არ მიუცია მისთვის სა-
შუალება ენახა ეს ღაღამა.

15. პირველი ქართული შინაური წარმოდგენები გიორგი ერისთავის თაოსნობით

ქართული თეატრის წინაშე გიორგი ერისთავის (1811—1864) დამსახურებათა აღნუსხვას ჩვეულებრივ იწყებენ 1850 წლის 2 იანვრიდან — თბილისის გიმნაზიის სააქტო დარბაზში გიორგი ერისთავის თაოსნობით დადგმული მისი პიესის „გაყრას“ პირველი წარმოდგენიდან.

უცნობი და ყურადღება მიუქცეველი მასალები საშუალებას გვაძლევენ ეს თარიღი ორი ათეული წლით ადრე გადაიწიოს.

ცნობილია, რომ გ. ერისთავმა ადრე დაიწყო მწერლობა. ი. მეუ-
ნარგია გადმოგვცემს რომ „თორმეტი წლისა იგი უკვე წერდა ლექ-
სებს და უკითხავდა თავის ამხანაგებს“.¹⁴²

ადრევე გამოვიდა იგი სამსახურებრივ სარბიელზედაც. 1827 წელს გიორგი ერისთავი შევიდა სამსახურში სამხედრო გუბერნა-
ტორ სიპიაგინთან საგანგებო დავალებათა მოხელეთ.

გიორგი ერისთავს ამ პერიოდში პირადი ნაცნობობა ჰქონია თბილისში მყოფ „ვაი ჭკუისაგან“-ის ავტორთან, რომლისთვისაც თავისი ორიგინალური პიესები უჩვენებია. იონა მეუნარგია წერს: „იმ დროს, როდესაც გრიბოედოვი ქალაქში იყო, გ. ერისთავი წა-
რუდგინეს იმას, როგორც კომედიის მწერალი, და შესანიშნავმა კაცმა განზრახვა უქო ჩვენს პოეტს“.¹⁴³

ა. ს. გრიბოედოვმა უკანასკნელად თბილისი დასტოვა 1828 წლის 9 სექტემბერს და ირანში გაემგზავრა, სადაც 1829 წლის 30 იანვარს ვერაგულად იქნა მოკლული. მაშასადამე, 1828 წლის 9 სექტემბრამდე გ. ერისთავს უკვე დაწერილი ჰქონია ქართული პიესები.

რუსულ ენაზე თბილისში გამართულ სპექტაკლების წარმატებამ გადაწყვეტიდა გიორგი ერისთავს ქართველი ახალგაზრდობისაგან სცენისმოყვარეთა წრე ჩამოეყალიბებინა და განეხორციელებინა ჯერ რუსული და შემდეგ ქართული სპექტაკლები.

სცენისმოყვარეთა წრეში შედიოდნენ: გიორგი ერისთავი, ვახ-
ტანგ ორბელიანი, ალექსანდრე ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი,
მიხეილ ღამაშოვი, ზაალ ავთანდილაშვილი, სოლომონ რაზმაძე,

ელიზბარ ერისთავი, დავით ყორღანაშვილი, ივანე ბაგრატიონი— მუხრანელი, ილია ორბელიანი და სხვანი. შეკრებები ეწყობოდა ვახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანების სახლში, რომლებიც ანჩის-სატის უბანში ცხოვრობდნენ.

6. ბარათაშვილის ბიძა და თანაცლასელი გიმნაზიაში ილია ორბელიანი 1831 წლის 5 ნოემბერს თბილისიდან წერდა თავის უფროს ძმას გრიგოლს: „თქვენი კარგი მეგობარი დავით ყორღანო-ვი ჩემი კარგი მეგობარიცაა და ხშირად მიყვება კამედიანზე“. ¹⁴⁴

სამი თვის შემდეგ იგივე ილია ორბელიანი თავის ძმას გრიგოლს ატყობინებს, რომ ზემოთ აღნიშნულმა წრემ განახორციელა რამდენიმე რუსული სპექტაკლი, ხოლო ქართულად უკვე თარგმნილია რუსული პიესები და ისინიც დაიდგმებათ 1832 წლის 4 თებერვლის თარიღით თბილისიდან გაგზავნილ ჯერ გამოუქვეყნებელ წერილში ვკითხულობთ:

„Тут часто бивает театры Георгий Еристов, Вахтанг Орбелианов и многие другие в том числе и я скоро будут представлять Грузинский театр, они перевели из русско-го на Грузинскую.“ ¹⁴⁵

ბუნებრივად ისმება კითხვა რა პიესები იქმნა თარგმნილი ქართულად და რომელი მათგანი წარმოადგინეს?

ეკვმიუტანლად ირკვევა რომ ერთ-ერთი პირველი პიესა რომელიც ქართულად უთარგმნიათ და ქართულადვე წარმოუდგენიათ ყოფილა ა. ს. გრიბოედოვის გენიალური კომედია „ვაი ჭკუისაგან“. ალექსანდრე ერისთავი გვიამბობს „დაიწყეს ყმაწვილმა კაცებმა თარგმნა კამედიების და რაოდენიმე კიდეც წარმოადგინეს ალექსანდრე ორბელიანის სახლში, სხვათა შორის „გორე ოტ უმა“ გრიბოედოვისა“. ¹⁴⁶

დოც. დ. გამეზარდაშვილი აღნიშნავს, რომ „1830 წელს ქართულად უთარგმნიათ პიესა „რკინის მასკა“ და შესდგომიან მის წარმოსადგენად მზადებას“. ¹⁴⁷

დიმიტრი ყიფიანსა და გიორგი ერისთავს ქართულად უთარგმნიათ მიხეილ ლაშაშვიის ვოდეილი „Грузини 19-го века или удачное сватовство“, ვახტანგ ორბელიანს კი კარატიგინის— „Знакомые незнакомцы.“ დიმიტრი ყიფიანი გვიამბობს:

„1831 წლის ნოემბერში... მესანგრე ბათალიონის პრაპორიკმა გამაზოვმა მთხოვა გადამეთარგმნა ქართულ ენაზე მის მიერ შეთხ-

ზული ვოდველი: „Грузини 19-го века или удачное сватовство.“

ამ შემთხვევამ მე გამაცნო გიორგი ერისთავი, რომელიც სთარგმნიდა ლექსებს იმ კომედიიდან. ორი კვირის შემდეგ, ავთანდილოვმა წამიყვანა მე ალექსანდრე ორბელიანის სახლში და გამაცნო როგორც ის, ისე მისი ძმა ვახტანგიც.

ამ რიგათ ნოემბრის დამლევამდე მე გავეცანი დასახელებულ სამ პირს, რომელთაც განიზრახეს ყველიერში ეთამაშათ კომედია-ვოდველი: „ЗНАКОМЫЕ НЕЗНАКОМЦЫ“ ქართულ ენაზე გადმოთარგმნილი ვახტანგ ორბელიანის მიერ.¹⁴⁹

წრის განკარგულებაში რათქმა უნდა იყო სხვა თარგმნილი და ორიგინალური პიესებიც, მაგრამ ცნობებმა მათ შესახებ ჩვენამდე არ მოაღწია.

დასასრულ ერთი სადაო საკითხის შესახებ:

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებულია შეხედულება თითქოს „ვაი ჭკუისაგან“-ის პირველ რუსულ დადგმას თბილისში გამოეხმაურა სოლომონ დოდაშვილი.

ეს არასწორი მოსაზრება პირველად გამოთქვა მკვლევარმა ი. ბალახაშვილმა. მის წიგნში „ლიტერატურული წრეები და სალონები“ კეთხულობთ:

„ალექსანდრე სერგის ძე გრიბოედოვის უკვდავი კომედიის პირველი წარმოდგენა თბილისში სოლომონ დოდაშვილის „ტფილისის უწყებანი“-ს იანვრის ნომერმა ასე თბილად შეაფასა: „ჩვენს ქალაქში, — წერდა გაზეთი, — წარსულ კვირას იყო თეატრი ერთ-სა ჩინებულსა სახლსა შინა, საკურველად წარმოადგინეს, უკეთესად არ შეიძლებოდა.“¹⁵⁰

ამასვე იმეორებენ დოც. დ. გამეზარდაშვილი,¹⁵⁰ მკვლევარი ს. გერსამია,¹⁵¹ დოც. ა. გაჩეჩილაძე,¹⁵² დოც. მ. გოცაძე¹⁵³ და სხვები.

სინამდვილეში კი, ს. დოდაშვილი ეხმაურება ქართულ ენაზე წარმოდგენილ რომელიღაც სპექტაკლს და აი. რატომ:

როგორც აღენიშნეთ გრიბოედოვის „ვაი ჭკუისაგან“ თბილისში დაიდგა 1832 წლის 21 იანვარს. 1832 წლის ეურნალ „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანის“ მეორე ნომერი, რომელშიაც ს. დოდაშვილის გამოხმაურებაა დაბეჭდილი ცენზურის მიერ „ნებართულარს დაბეჭდუად: ტფილისი, იანვრის 20-სა 1832“

წელსა“. ცხადია საცენზურო ვიზის შემდეგ უკვე დასაბეჭდად წასულ ჟურნალს ახალი მასალა (რომელსაც რამდენიმე გვერდი უკაცია) აღარ დაემატებოდა.

ს. დოდაშვილის ეს „გამოხმაურება“ მოთავსებულია იმ ბარათში, რომლითაც ის პასუხობს ჟურნალის იმავე ნომერში დაბეჭდილ თავის ძმის — სტეფანე დოდაშვილის წერილს — „მოწერილი ს. პეტერბურლიდამ ტფილისის ძმასთან“.

სოლომონ დოდაშვილი თავის „პასუხში ტფილისიდან“ ლაპარაკობს ქართული სპექტაკლის ზრდაზე და სხვათაშორის ძმას აცნობებს ახლად დადგმული სპექტაკლის შესახებაც. გავეცნოთ ამ ცნობას სათანადო კონტექსტში და მკითხველი თავად დარწმუნდება ჩვენი დებულების სისწორეში.

ს. დოდაშვილის „პასუხი ტფილისიდან“ მოგვყავს მხოლოდ კუბიურებით:

„... მე აწინდელისა მდგომარეობისათვის მამულისა ჩტპნისა ესრეთ მოხარული ვარ, რომელ მომეტებული შეუძლებელ არს, გული ჩემი მარად დღე ტრფიალებს: ვინაჲთაჲ მრავალთა ახალგაზრდათა კაცთა იწყეს თხზუა მშვენიერთა სტიხთა და აღწერათა პროზად სხუა და სხუათა, საგანთა რომელთაცა იხილავ ქართულსა გაზეთსა შინა (ხაზი აქ და შემდეგ ჩემია—რ. ს.)...“

ყოველმან მემამულემან ჩტპნმან ჰსცნა, რომელ განათლება არს უუმტკიცესი და უუსაიმედოესი საფუძველი კეთილმდგომარეობისა ყოველმან კაცმან მიაქცია ყურადღება განათლებასა ზედა, მაშასადამე ყოველი წოდება, ყოველი მდგომარეობა, უნდა მოელოდეს, რომელ მათ ეყოლებათ კაცთმოყვარენი, სარწმუნენი და ერთგულნი თანამშრომელნი, შემწენი და მფარველნი...

გარდა ამისა შენ იცი, რომელ ქართველთა აქვთ თვისებითად მხიარულება... აწ ზედმიწევნით ჰსცნეს მემამულეთა ჩტპნთა, რომელ უკეთუ განათლებულ იყვნენ, მიაწევნენ უმაღლეს ხარისხამდე ბედნიერებისა გამო მიიქცნენ მის საშუალოსადმი, რომელიცა აწარმოებს აღყვავებასა სამშობლომასა ჩტპნისასა.

დასასრულ გაცნობებ, რომელ ჩტპნს ქალაქში წარსულ კვირას იყო თეატრი ერთსა ჩინებულსა სახლსა შინა, საკურვლად წარმოადგინეს, მერწმუნე უკეთესად არღა შეიძლებოდა, გარნა რა წარმოადგინეს და ვითარ, ამას ყოველსავე საკუთრად მოგწერ.

მომიკითხე ყოველნი მემამულენი ჩემნი მანდ მოსწავლენი და ამხნევე იგინი სწავლათა შინა, რომელთაგანცა მამული ჩტპნი მო-

ელის ბედნიერებასა და მაცნობე ყოველი ვითარება შენი მემამულეთა“... 134

ძალზე შემცირებული სახით მოყვანილ „პასუხში“ ნათლად ჩანს, რომ პოლომონ დოდაშვილი აქ ლაპარაკობს ქართველ „ახალგაზრდა კაცთა“ ლიტერატურისა და სახვითი ხელოვნების ასპარეზზე გამოსვლის შესახებ.

ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანების ბინაზე არსებული თეატრალური წრის წევრები, წარმოადგენდნენ აქტივს სოლომონ დოდაშვილის მიერ დაარსებული პირველი ქართული ლიტერატურული ორგანოსი და მისი გამომხატურება პიესაზე, სწორედ ამ წრის ერთ-ერთ ქართულად ინსცენირებულ სპექტაკლს მიეკუთვნება.

აღსანიშნავია ისიც, რომ მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში, ქართული თეატრის განახლების შესახებ პირველი პრაქტიკული ნაბიჯები გადადგმულ იქნა ერეკლე მეორის ასულის, პოეტი ქალის თეკლა ბატონიშვილის (1776—1846) ოჯახში — მისი მწერალი ვაჟების ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანების თანამონაწილეობით.

პირველ თავში ჩვენ უკვე მოვიყვანეთ ცნობა იმის შესახებ, რომ თეკლა თავის ვაჟს — ალექსანდრე ორბელიანს გადასცემდა ცნობებს ერეკლე მეორის დროის ქართულ თეატრზე.

ვინ იცის იქნებ მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში, მის სახლში ქართული სპექტაკლების მოწყობის პირველი ბიძგის მიმცემი იყო სწორედ ის, რომელიც ყმაწვილქალობაში დახელოვნებული იყო სხვადასხვა სახის „ასპარეზობას“, უყვარდა თეატრი და „სახიობა“, ვაჟურად ეცვა, რისთვისაც მოსიყვარულე „პატარა კახი“ თავის ასულს „თეკლა ბიქს“ ეძახდა...

სამწუხაროთ თეატრალურ წრეს ორბელიანების ბინაზე ფრთების გაშლა არ დასცალდა. 1832 წლის დასაწყისში თბილისში „ფარული საზოგადოების“ გამომქლავებამ ორი ათეული წლით შეაფერხა ქართული პროფესიული თეატრის განახლების საქმე.

თავი მესამე

მუსიკალური შეკრებიანი და შინაური წარმოდგენები მეცხრამეტე საუკუნის ოსმალეთის წლებში

1. კონსერტები „ღია ცის ქვეშ“

სალამოს, როცა მზე მთაწმინდის უკან დაიმალებოდა და წყნარი ნიავი მოეფინებოდა თბილისის ქუჩებს აივნები და ბანები ხალხით ივსებოდა.

შვეიგერ ლერხენფელდი ალტაცებით გვიამბობს: „სალამოს ჟამს, როცა ფრთამალი სიო ეალერსებოდა მტკვრის ზვირთებს და მათა სილუეტები ცისფერ ჩრდილებს აფენენ, თბილისელი ლამაზი ქალები დახშული ოთახებიდან გამოიშლებიან ზოლმე გარეთ. სახლების ტერასები და აივნები ივსება მოჩურჩულე, ან მოკისკისე ქალთა გუნდებით“.¹⁵⁵

მათ შესახებ აი, რა თქვა პოეტმა ბოდენშტეტმა:

Иль балкон, иль галерея
Каждый домик окружает...
Придет вечер, и балконы
Рой красавиц наполняет.

Месяц блеском серебрится
Ослепляет их так мило.
Видны маленькие пожары
Сквозь узорные перила.

Опершись на балюстраду
Смотрят девушки с улыбкой
На их лица покрывала,
Вьют легкой, белой дымкой.

Но сквозь дымку покрывала,
Душезарицей звезд сред ночи,
Ослепительней алмазов
Блещут чудные их очи.¹⁵⁶

ისმონდა მშობლიურ საკრავთა ხმები, მღეროდნენ და ცეკვავდნენ.
თბილისის გაზეთის „ტიფლისკიე ვედომოსტის“ რედაქტორი
პ. სანკოვსკი თავის ლექსში „Послание К. С. Н. Е...ву“ ასე
იგონებდა ღია ცის ქვეშ მოწყობილ კონცერტებს:

Раскошная луна востока
Свой плавный совершала ход,
И бурная струя потока,
Росою падала с высот.

Нас вековия осеняли
Чинаров в гордые верхи
Вокруг, сквозь виноград, мелькали
Грузия веселые огни.

И суется перед огнями.
Грузиннок резвала толпа.
Блистала ярким цветамп.
Как леба пышная дуга.

Вдруг звучно в бубны ударила
Подруга быстрою рукой,
И дева робко выступала
Как пава мерною стопой.

Как пар зефиром вознесенный
Вьется дымка над главой
Как клад под шелком сокровенный
Груд снежной зыблется волной.

А ручки!... Где же выраженью
В словах холодных представлять
Как живо, ловко их движенье.
Как сладострастные маят.

А ножки!.. Как воображенье
За ними в лед волнует дух!
А гибкий стан! Телодвижение!
Рукоплескание подруг.

Как нас все это восхищало!
Рассыпавшиеся как стрелки,
Из за густых ветвей бывало
Мы ловим жадно их черты.¹²⁷

გერმანელი მოგზაური კ. კოხი მოხიბლული „ღია კონცერტების“
სანახაობით წერდა თავის მოგონებებში: „სალამო ჟამს ქალაქში გა-
მოცოცხლება იწყება, ქალები იკრიბებიან სახლების ბანებზე და
მუხლმოკეცილები მღერიან ჩონგურზე სატრფიალო სიმღერებს და
ცეკვვენ“...¹⁵⁸

ს. ქიშიშვევი ერთ თავის წერილში ასე აღწერს მამაკაცების
მიერ მოწყობილ კონცერტებს ღია ცის ქვეშ:

„კონცერტები ღია ცის ქვეშ, რომლებიც მოწმობდნენ ადგილობ-
რივ მცხოვრებთა მუსიკალურ ნიჭზე ეწყობოდნენ უმთავრესად ხე-
ლოსნების მიერ, რომლებიც მუშაობის შემდეგ ბრუნდებოდნენ თა-
ვიანთ სახლებში. ეს სიმღერები ეკუთვნოდნენ უკვდავ ხალხურ მომ-
ღერლებს მაჩაბლოს, რომელიც დაიღუპა აღამაჰმად ხანის შემოსევი-
სას და საიათნოვას. ასეთივე კონცერტები ეწყობოდა მოედნებსა და
ხალხით გაქედილ ქუჩებში“.¹⁵⁹

ორთაჭალის ბაღებში ეს კონცერტები ლხინის დროს განსაკუთ-
რებულად თავისებურ იერს იღებდნენ. 1834 წლის 14 ნოემბერს
დავით ყორღანაშვილი თბილისიდან წერდა პოეტ გრიგოლ ორბე-
ლიანს გამოუქვეყნებელ ბარათში:

„... ეხლა გიამბო დღევანდელი ჩვენი კარგი ლხინი ბაღში, ჩემი
დაპატიებულნი იყვნენ და ვისხედით სუფრაზედ შემდგომნი: ია-
გორ სტეფ(ანისძე), იაგორ სტ(ეფანის)ძის დისწულნი. მაიკო და სო-
ფიკო, იაკობ, მელიქზად, ჩემი ძმა გიორგი, ივან დავიდიჩ არლუ-
თინოვსკი, მე, საზანდარნი: ჰაჯი მაჰმუდა, აბდულ ჰუსეინა, და სამ-
ნი მეზურნენი მოშორებით.“

წუხელის როგორც ზოზიანი წაველ ბაღში ბარგის ბარხანით,
ფანრებით, საზანდრებით და ყოველითვე. კუხნის კარავში ეკიდა,
ფანარი, ქვე ვისხედით ერთის კარგის საზანდრით ესე იგი ჰაჯი-
მაჰმადათი...

ღილაზედ მე ავდექ მეცხრეს საპათში, შუალამემდინ ბესედკაში
ყვავილებით სუფრას ვაკეთებდი, გავაწყე, ჩვენებურათ შუაშიაც
თარფი ყვავილებით დაჩირაღდნებული.

შუადღისას მოვიდნენ ყველანი, დავსეხდით, მოყყევით სადილს,
საუცხოვოთ ვილხინეთ. შემდეგ სალამოზედ იაგორ სტეფანიჩი, მე
და მელიქზად მეზურნეებით, სეგის დაკვრით წავედით სხვა ბაღებ-
ში ორთაჭალისა, კამპანიების გასასინჯავად.

პირველად დავგვხდნენ ბაყლებისა, ყელზედ ბაღდადის ხელსა-
ხოცებით, მაშინვე ჯამები საცხე მაჭრებით მოგვაგებნეს, მიგვიპა-

ტიყეს. მივედით, სუფრაში ერქო ყირაზედ ორი შამფური წვადით... სუფრაზედაც ფოთლებით ეწყოთ მოთალი და კარგი თართის ღოში, ცოტათ დავლიეთ და გავშორდით ამათ, თუმცა არ გვიშვებდნენ.

მივედით სხვა დიდ ეშხიან და კარგს მოქალაქეების კამპანიაში, იმათაც ჩვენებურ ჩვეულებით, ერთგულად მივგვიწვიეს, თითონაც ჰყავდათ მეზურნენი, ეს ორთ დასტათ მეზურნეთ დაიწყეს კვრა, შემდეგ მივაცოლეთ იაღლის თამაშობა.

მერე ეს კამპანია ერთიან წამოვიყვანეთ ზურნის კვრით ჩვენთან, გამოუარეთ იმ ბაყლებს, ისინიც წავიყვანეთ თავიანთის შამფურებით, მივედით ჩვენს სუფრაზედ ოცამდის ქალაქელნი მოლხინენი მოვაცოლეთ აქ ყველა საზანდრებს ერთათ კვრა, მღერა და ჩვენი ყოვინა ჩვენის ხმით, მრთელი ორთაქალა შეიძრა“.¹⁰⁰

ნიკოლოზ ბარათაშვილი თავის რეალისტურ ლექსში „ღამე ყაბახზედ“ აღწერს 1836 წლის ერთ-ერთ კონცერტს „ლია ცის ქვეშ“ მოწყობილს დამშვენებულს ცნობილ მომღერალ ყაფლან ორბელიანით:

სქა გუნდ-გუნდად დარაზმულნი აქა-იქ ქაღნი
პირად-პირადად სეირნობდნენ. კეკლუც-მოხილნი.
ქა მათ გარემო შეფრთხინვიდენ ყმაწვილნი კაცნი.
ზოგნი დამძილნი. ზოგნი ტრფილ და ზოგნი ანცნი...

„ბთქეი რამ“, ეტყვიან ყაფლანს ზოგნი-ერთი ქალები.
-თუნდ თაქსა უფლად!, ახლა პრანქვას ნუ კი მოჰყევი!“
ყაფლანც, სულღმელი ამოკობით. დაილილინებს
გულის საკვდავად და თან და თან ყელს მოიღერებს.¹⁰¹

„კონცერტებს ღია ცის ქვეშ“ ენაცვლებოდნენ ჯამბაზების თოჯზე ვარჯიშობანი და აბელას ოჩოფეხებზე სიარული. ს. ქაშიშვიცი წერს:

„ერევნის მოედანზე ღია ცის ქვეშ ეწყობოდნენ მოხეტიალე სპარსელ მსახიობთა თამაშობანი, რომლებიც გაჰმულ თოჯზე სხვა და სხვა იღეთებს აკეთებდნენ, დაბლა კი მათ იმეორებდნენ სასაცილო ტანისამოსში გამოწყობილი ტაკიმასხარები. თავიანთ ხელოვნებას აჩვენებდნენ მძლეოსნებიც. მათ შორის სახელი ჰქონდა გავარდნილი ვინმე აბელს. ხელობით ღურგალს, რომელიც სამ და მეტ არშინიან ოჩოფეხებზე შემდგარი გაოცებას იწვევდა მაყურებელში“.¹⁰²

¹ „ლექსი „თაქსა უფლად ნურეინ ჰგონებთა.“ ა. ჰავჭავაძისა. რ. ს.

1854 წლის გაზეთი „კავკასის“ ერთ-ერთ ფელეტონიდან ვგებულობთ, რომ აბელა გვარად რევაზიშვილი ყოფილა, და უკვე¹⁹¹ საქმაოდ მოხუცი, მაინც გამოდიოდა ხოლმე აუდიტორიის წინაშე.

მუსიკალური სადამოებო ელისაბედ როზენთან

ელისაბედ როზენის სახლი ერთ-ერთი ადგილთაგანი იყო იმდროინდელი თბილისისა, სადაც მუდმივად ეწყობოდა მუსიკალური სადამოები.

მუსიკალური სადამოების დღეთ დანიშნული იყო ხუთშაბათი, კვირას კი, ეწყობოდა დარბაზობა და ბალი. თედორე ტორნაუ წერს:

„კვირაში ორჯერ, ხუთშაბათსა და კვირა დღეებში, სადამოობით ელისაბედ დიმიტრის ასული როზენი ღებულობდა თბილისის მთელ საზოგადოებას.

სადამოებზე ჩვეულებრივ იკრიბებოდნენ რვა საათისათვის. სტუმრებს ელისაბედ დიმიტრის ასული იღებდა შადრევნით დამშვენებულ, ვარდებითა და ბუჩქებით მოკაზმულ ტერასზე. საიდანაც საუცხოოდ მოჩანდა ქალაქის დაბალი ნაწილი და შორეული მთები.

ძალიან კარგი სამყოფი იყო აქ. გრილოდა თავისუფლად შეიძლებოდა მისვლა და გამოლაპარაკება მასთან, ვინც უფრო დავგაინტერესებდა, ისე რომ სრულიადაც არ დაირღვეოდა იერარქიული წესი და საჭირო სიჩუმე.

ოთახში შესვლისას სცენა სრულიად იცვლებოდა. საპატიო ასაკის მოხუცი მამაკაცი და დედაკაცი სხდებოდნენ ბანქოს სათამაშო მაგიდებთან, წითელი ფერის ფრანგული შპალერით გაკრულ დიდ სალონში.

ამ ოთახშივე, მკიდრო წრედ ჯგუფდებოდნენ, ის ახალგაზრდა ყმაწვილნი, რომელთაც არ ჰყოფნიდათ გამბედაობა შესულიყვნენ მეორე საოცნებო სალონში, სადაც ელისაბედ დიმიტრის ასული ქალთა იმ მარაქასთან ერთად იჯდა, რომელნიც ბანქოს არ თამაშობდნენ.

ტერასის დატოვების შემდეგ, ორორ თავის უფროს ქალიშვილთან ერთად, თავსდებოდა სალონის სიღრმეში, მისგან კი კედლის გასწვრივ მარჯვნივ და მარცხნივ ეწყობოდნენ, ასაკისა და წარმოშობის მიხედვით, ქალები და ქალიშვილები.

ისინი იძულებულნი იყვნენ შესიტყვებოდნენ ერთმანეთს, რად-

გან ყმაწვილთა წრიდან მხოლოდ რამდენიმეს ჰყოფნიდა გამბედაობა შეტყობილყო მომჯადოებელ ქალთა წრეში და გამოეცადა თავისი ბედი მახვილ-გონიერებისა და სადარბაისლო სიმარდის თამაშში.

ვინ ჩამოთვლის ამ დროის ქართველ მანდილოსნებს! არ იცოდი, რომელ მათგანზე შეგეჩერებია თვალი, როდესაც ისინი დიასახლისის მისაღებ ოთახში წყობით ჩამწყრივდებოდნენ ხოლმე.

კარგი იყო ანა ოთარის ასული სიმონიჩისა და მასზე არანაკლებ თავადის ქალი მანანა. ვინ არ სტკებოდა ტანწერწეტა თავადის ასულ ელენეს მზერით და მის შავვრემან სახის მქონე დის მარია-მის ყურებით.

ვის არ ხიბლავდა გრაფინია სიმონიჩის ასული სოფიო, იდეალურად კარგი მაიყო ქაიხოსროს ასული და თავადი ამილახვრის ქალი, რომელსაც ძალზე სწორ სახის ნაკეთა და კენარტანობის გამო მინევრას უწოდებდნენ. ვის არ ახსოვს მარიამ ივანეს ასული, შავი, კკვიანური თვალების მქონე, საკმაოდ სრული, ძალზე ცოცხალი ქალიშვილი, წყნარად რომ იჯდა გულკეთილ დეიდა თინას გვერდით".¹⁸⁴

სალამოს მსვლელობას ტონს აძლევდა ელისაბედ დიმიტრის ასული.

დამსწრე გვიამბობს:

„ელისაბედ დიმიტრის ასული ცდილობდა საზოგადოების გამხიარულებას ყოველგვარი სახის გასართობების გამოგონებითა და მუსიკალური სეანსების მოწყობით, რომლებშიაც თვითონ იღებდა მონაწილეობას თავის ქალიშვილებთან ერთად.

სალამოს ნაირფეროვნებისათვის მასპინძელი იყენებდა სალონის დამსწრე უნარისმქონე ძალებსაც. ზოგს ფორტოპიანოზე დაკვრას ავალდებდა, ზოგს ვიოლინოზე და ვიოლენჩელზე აკომპანიერებას, ზოგს სიმღერას. ზოგს ხატვას, ზოგს კითხვას, ან დეკლამაციას".¹⁸⁵ როზენიანთ სახლში ეწყობოდა ბალებიც.

1832 წლის 6 დეკემბერს ელისაბედ როზენას მიერ გამართულ ბალზე დამსწრე თედორე ტორნაუ თავის მოგონებებში წერს:

„როზენიანთ ბინაზე გამართულ საღამოებს და ბალებს თავისი ბრწყინვალეობით თავისუფლად შეეძლო მეტოქეობა გაეწია სატახტო ქალაქების ბალებისათვის, ხოლო მოწყობილობით და სტუმართა ეროვნული ნაირფეროვნებით იგი გაცილებით მაღლა იდგა.

აქ შეგეძლოთ შეხვედროდით ყველა ევროპული და აზიური

ერის წარმომადგენლებს. ლამაზმანებს სათვალავი არ ჰქონდათ და მათ შორის, ისე როგორც ორი უპირველესი ვარსკვლავი, ანათებდნენ ნინო გრიბოედოვი და მისი დაი ეკატერინე. ვოლხოვსკიმ მათი მამის თავად ა. გ. ჭავჭავაძის ძველმა მეგობარმა, თვითონ მიმიყვანა მის მეუღლე კნეინა სალომესთან და მის ქალიშვილებთან და გამაცნო ისინი“.¹⁰⁰

კონცერტების საერთო ხელმძღვანელი იყო სახელოვანი სარდლის შთამომავალი, გვარდიის შტაბს-კაპიტანი, კონსტანტინე არკადოვიჩ სუვოროვ-რიმნიკსკი, თავადი იტალიანსკი (1809—1878). კ. კოხი გვიამბობს:

„როზენის სახლში იმართებოდა ხშირად ბალები და უფრო მეტად კონცერტები. ბარონესა თითონ ძალიან კარგი მცოდნე და მოყვარული იყო მუსიკისა და თავის ქალიშვილებსაც ასწავლიდა სიმღერასა და დაცვას.

თავადი კონსტანტინე სუვოროვი ხელმძღვანელობდა ამ მუსიკალურ სადამოებს, თითონ კომპოზიტორი იყო და სულ ახალ და ახალ მელოდებს ჰქმნიდა. აქ მღეროდა ხოლმე პოლკოვნიკის ცოლი მადამ შჩიპინა, რომელსაც კარგი ხმა ჰქონდა.

1837 წლის 26 თებერვალს როზენიანთ სახლში ჩატარდა კ. სუვოროვის ხელმძღვანელობით კონცერტი, რომელსაც ესწრებოდა თბილისის მაღალი საზოგადოება. ოთხ როიალზე რვა ხელით შესრულებულმა მუსიკალურმა ნომერმა, რომელიც ამ სადამოს გვირგვინი იყო საერთო აღტაცება გამოიწვია“.¹⁰¹

გერმანელი მოგზაურის კ. კოხისა და ფრანგი მოგზაურის დიბუა და მონპერეს სიტყვით 1837 წლის 2 მარტს როზენიანთ სახლში გამართულ ბალზე ყველაზე მეტი განცვიფრება გამოუწვევია ჩერქეზ თავადის ნაციონალურ ცეკვას, რომელსაც მხარს უმშვენივლად სილამაზით განთქმული მარიამ ლუარსაბის ასული ორბელიანი-ფალავანდიშვილისა.¹⁰²

ასე იყო მუდამ როზენიანთ სახლში ვიდრე ისინი არ წავიდნენ საქართველოდან.

3. „გაროზგვით“ დამთავრებული კონცერტი

თბილისის პირველ გიმნაზიაში მოსწავლე ნიკოლოზ ბარათაშვილი წევრი იყო მოწაფეთა ლიტერატურული წრისა, რომელიც რუსეთის პროგრესულ ლიტერატურულ გაერთიანებათა მსგავსად, ოპოზიციულ დაჯგუფებას წარმოადგენდა.

წრეს თავისი ხელნაწერი ლიტერატურული ორგანო ჰქონდა, რომლის ერთერთი ნომერი ამჟამად ინახება აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში N ფონდის № 2684.

მაგრამ ეს იყო მაინც წრის ერთგვარი ლეგალური მოღვაწეობა. ჩვენამდე მოსული ცნობების მიხედვით საშუალება გვეძლევა დაახლოებით წარმოდგენა ვიქონიოთ იმ ბრძოლის შესახებ. რომელსაც ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თავის წრის წევრებთან ერთად, ეწეოდა ცარიზმისა და მისი სისტემის წინააღმდეგ არალეგალურად.

ბრძოლა წარმოებდა კალმით ხელში. ნ. ბარათაშვილის სკოლის ამხანაგი პ. რ. ბაგრატიონი გადმოგვცემს:

„ნ. ბარათაშვილი ლექსებს წერდა, ლ. მელიქიშვილი გადამწერი იყო და მე კი კონვერტებს ვამზადებდი. ამნაირად შემზადებულ ლექსებს ვგზავნიდით მთავარმართებლის, დიდკაცობის და ზოგიერთ ვაჟკრების სახელზე. ჩუმად ვხვდებოდით ფოჩტალიონის ბოლჩაში, როცა მოდიოდა ჩვენთან.

მერმედ განვიზრახეთ კონვერტებში ლექსებთან ერთად პატარა ქვების ჩაწყობა და ესროლილობით იმის ეზოში ქუჩებიდან, ვის სახელზედაც კონვერტი იყო, მაგრამ ესეც საძნელოდ დაგვრჩა და ვამჯობინეთ დაბეჭდილი კონვერტები ფოჩტაში მიგვეტანა, საიდანაც მისდიოდათ ვისაც ეგზავნებოდა.“¹⁰⁰

წრე ხშირად აწყობდა ცეკვის საღამოებს. იონა მეუნარგია წერდა: „სასწავლებელს ჰყავდა „ტანცების“ მასწავლებელი და ჰქონდა საკუთარი ტანც-კლასი. ყოველ შაბათობით მოდიოდა სასწავლებელში ოსტატი აღდადანოვი, რომელიც სხვათაშორის ლეკურსაც ასწავლიდა. ბარათაშვილი პირველი მოცეკვავე იყო და უპირველესი მოლექურე.“¹⁰¹

შენახულია ცნობა გიმნაზიაში მოწყობილი ერთ-ერთი კონცერტის შესახებ.

იონა მეუნარგია გადმოგვცემს:

„ერთხელ სასწავლებელში ქართველმა შეგირდობამ კონცერტი გამართა სასწავლებლის დარბაზში. კარგი იყო თუ ცუდი ეს კონცერტი, არავინ იცის, მხოლოდ ეს კია, რომ სომხებმა სასაცილოდ აიგდეს წარმოდგენის მონაწილენი.

ეს რომ ბარათაშვილმა შეიტყო, ჯავრის ამოსაყრელად სატირა დასწერა, რომელშიაც ზოგიერთი ქართველიც შეამკო, ეს ლექსი ასე თურმე იწყებოდა:

„კონცერტებში დაგვპატიჟეს, დაგვათვლევინეს ფულები“... ბარათაშვილის ამხანაგებმა ჩასდეს კონცერტში და ფანჯრიდან ქუჩაში გადააგდეს. ერთხელ უცადეს ეფექტს, მაგრამ რომ არ გამოვიდა რა, ხელახლა გადასწერეს ლექსი—ლევან მელიქიშვილმა გადასწერა—და როცა სასწავლებელში მოვიდა ფოსტის დამტარებელი, ლექსი „კნილაში“ ჩაუდეს დაბეჭდილი პაკეტით. პეტრე ბაგრატიონმა ჩაწერა ამ „კნილაში“, რომ პაკეტი მირთმეოდა თავდაზნაურობის წინამძღოლს თ. ფალავანდიშვილს.

ალბად დიდი რამ საწინააღმდეგო უნდა წერებულებო ამ ლექსში, რომ მთავრობამ ასე დიდი ყურადღება მიაქცია იმას, რომ ვერ გაეგოთ, ვისგან იყო გაგზავნილი ლექსი, ბეჭედზე დაწერილი გვარო დაემახსოვრებინათ — ეს ბეჭედი ბარათაშვილის ამხანაგის მონასტირსკისა იყო-და ერთხელ, როდესაც სასწავლებლის მებუფეტეს წიგნი მიეწერა ვილასთეისაც და წიგნი მონასტირსკის ბეჭედით დაებეჭდა, ფოსტამ—რომელიც გაფრთხილებული იყო ბეჭედი იცნო, მებუფეტე დაიჭირა და მთავრობას წარუდგინა.

იმავე საღამოს სასწავლებელში მოვიდნენ უეცრივ: ჟანდარმის ოფიცერი, პროკურორი, პოლიციის უფროსი, შეიხმეს ოთახში მონასტირსკი და დაუწყეს კითხვა. ამხანაგებმა კაცი აფრინეს ტატოსთან.¹ (ტატო თუმცა პანსიონში იყო, ღამ-ღამე შინ მიდიოდა). მაგრამ მთავრობამ სულ ყველაფერი შეიტყო“.¹⁷¹

კონცერტის მონაწილეთა დასაცავად დაწერილ სატირისათვის ნიკოლოზ ბარათაშვილი გაუროვნებიათ.

4. მუსიკალური შეპყრობა და შინაური წარმოდგენები ჰავაჰავაძეებთან

ალექსანდრე ჰავაჰაძე თითონ ხელმძღვანელობდა მუსიკალურ შეკრებებს თავის ბინაზე. გრიგოლ დადიანი გადმოგვცემს:

„ალექსანდრე მშვენივრად უკრავდა ჩანგურზე, თითონ ჩანგურს უკრავდა და ქალებს გარშემოსხამდა, ელენე ერისთავს, მარიამს, (ლიზას დედას), სალომეს (მის ცოლს), ეკატერინეს (მის ქალს) და თავის ლექსებს ამღერებდა“.¹⁷²

ალექსანდრე ჰავაჰაძეს თავიდანვე ედგა ერთი პირველ ფორტოპიანოთაგანი თბილისში, რომელსაც ბიძამ, სახელოვანმა მწერალმა გიორგი ავალიშვილმა ასეთი პანეგირიკი უძღვნა:

¹ ტატო—ნ. ბარათაშვილის შინაური სახელი არის. რ. ს. .

ბი, სასურველ ფორტოფიანო,
პაპრთა ღა უფროს ნაზთა სქესისა.
უშენოდ ხშირად ღრმით ზიანო
ოდეს შენი ზმა არ ტყბილ კენესისა.
ყოვლით საყვარლო, ფრიად კრძალულო
ღიღთა და მდიდართა პალატთა შინა.

ხპით აღარმონებრით, არ ნაკლულ სრულო
პეცნიერთ სატრფოვ, უმეცართ გინა
გარე მოგოცვენ, მოგვისხდებთან
აღრუცენ თავსა, გასხმენ ფურცელთა,
სიხარულითა ხლდინ, ჰკრთებიან,
შენთა კბილებთა არბუნენ ხელთა,
ვითარცა ყრნანთ სირთა ტრფლიანნი.
უაღერებენ ჩვილ თითებიოთა.

173

გიორგი ავალიშვილის ამ პანეგირიკმა გამოიწვია ივანე მურადა-
შვილის პასუხი:

გიორგი ავალიშვილის

პაპრთა რომ კარგად გიქიათ საკრავი ფორტეპიანო.
როგორც ითქმის ქართულად, მაღალ და მდებარე
ხმანთა,
პრძულის მაღალის სიტყვებით ასო არ ქარაგმინა,
ჯარჯასა კონა შეგიკრავს, გარს შემოგისხამს იანი...¹⁷⁴

ალექსანდრეს ქალიშვილები ნინო და ეკატერინე საუცხოოდ
უკრავდნენ და მღეროდნენ ფორტეპიანოზე.

ნინომ არაერთი სიმღერა თავის ქმრისაგან, ალექსანდრე გრი-
ბოედოვისაგან ისწავლა. კ. ბოროზდინი წერდა:

„ა. ს. გრიბოედოვს უყვარდა თავის მეუღლესთან მუსიკაში მე-
ცადინეობა, ის მეცერი მასწავლებელი იყო და ცდილობდა ნინოს
გემოვნება კლასიკური სკოლის ყაიდაზე განეეითარებინა.

ნინა ალექსანდრეს ასულმა ბევრი სიმღერა იცოდა თავის ქმრის
საკუთარი კომპოზიციისა, რომელნიც განსაკუთრებულად გამო-
ირჩეოდნენ ოსტატური დამუშავებითა და მელოდიების ორიგინა-
ლობით.

იგი სიამოვნებით უკრავდა ხოლმე მუსიკის მოყვარულთა შო-
რის, განსაკუთრებით კარგი იყო ერთი სონატა შესრულებული
გულწრფელი მშვენიერებით.

მან იცოდა, რომ ეს სონატა იყო ჩემი საყვარელი და ფორტო-

პიანოსთან დაჯდომისას არასდროს არ მეუბნებოდა უარს დამტკბარიყავი მისი მოსმენით. სამწუხაროა, რომ ეს სიმღერები დარჩნენ ჩაუწერავნი. ნინო ალექსანდრეს ასულმა ჩაიტანა ისინი სამარეში".¹⁷⁸

ეკატერინე ქავჭავაძის ჯგაღოსნურ ხელოვნებას ფორტოპიანოზე დაკვრისას და უზადო ხმას ნიკოლოზ ბარათაშვილმა ასეთი სტრიქონები უძღვნა:

(ეკატერი)ნა ფორტოპიანოზე მომღერალი.

ხმა საკრავისა,
ნელს ნარნარისა,
სულს განახარებს;
და შშენიერი
ენა ამიშლის
გულისა კირებს!
გვჭრეტდი ლამაზსა.
სევდითა ნაზა,
და შეფეტფოდი;
ყოველთ გრძობათა,
ყოველთ გონებათა
მას შიჯაყრობდი.
ლაწვნი ნაცრეპლნი,
ტრფიალთ დამწეპლნი,
უფროს შენოდენ;
თმანი ჩაშალნი,
მცერდზედ დაყრილნი,
უმუქშეებოდენ:
ეუყუნა თვალნი,
გულთა მოჰვლეღნი.
მოცინარობენ;
პაწაწა ტუჩნი,
ვარდებრ ნაფურცლნი,
ლხენას მოპბერვენ.¹⁷⁶

ნიკოლოზ ბარათაშვილი თავის მეორე „ლექსში ასე აქებს ეკატერინე ქავჭავაძის ხმას:

თვადის ჰ(ავჭავა)ძის ასულს, ეკ(ატერი)ნას.

ხმით შშენიერით,
ტბილის სიმღერით
პაეროვანო, სულს ეღბინები;
თვალთ არონინებ.

გულს დააწყლულე
 და ღიმილითა ესაღმუნებო!
 აადუ ხარ, იმ არეს
 მოძუნე სიამეს, —
 უშენოდ მოჰყდეს მზარელები!
 შენის ენითა.
 საესე ლხენითა,
 ენ არა ზგონს გულყეთილობა!
 მახსოვს ღიაპით,
 ოდეს ტკიპილს ხმით
 ვარდა და ბუღბუღს მოეზინარე, —
 პირმცენარითა
 სიარანარითა
 მკლანის ყარბს გულს ესხემუნარე!¹⁷⁷

ლექსის შენიშვნაში ნ. ბარათაშვილი აღნიშნავს, რომ „ვარდი და ბუღბუღი ლექსია სამღერალო. რუსულიდან ნათარგმნი თ-ის ჭავჭავაძისაგან“.¹⁷⁸

აქ იგულისხმება საქართველოში გადმოსახლებული დეკაბრისტ პოეტის ალექსანდრე ოდოევსკის ლექსი „ვარდი და ბუღბუღი“ („Поэма и Повесть“) რომელიც ქართულად თარგმნა ალექსანდრე ჭავჭავაძემ.

პოეტ ი. გრიშაშვილის სიტყვით „ოდოევსკი, როგორც გრიბოედოვის ნათესავი, კარგად მიიღეს გულუხვ ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახშიც... ამ ლექსის თარგმნა და გაფენობა სწორედ ამ დროიდან იწყება“.¹⁷⁹

მოგვყავს ალექსანდრე ჭავჭავაძის თარგმანი:

ვარდი და ბუღბუღი.

— ვარდო, რად ხარ თავდაბალი?
 რად მარიდებ პირსა მწვეწასა,
 არ მომხედავ შეწა მღვრავს.
 მარად შენთვის აღნავზუნა?

— რა მოგხედო მაღლად მომტკმელს,
 მე ცლავ თავსა ჩემსა ვბრალობ,
 უკეთ არც ნამდვილად მეტრფი.
 არც საკუთრად ჩემთვის გალობ!

— მაშ მავ შენს საამო სუნსა,
 რად აუნახებ ყოველს სულსა?
 დაუთარგმნებ ეგ ბუღბუღს.
 და მაშინ ნახავ ჩემს უსულს. —

როგორ დაბლას ხიით დაგვეფდე,
რომ შენს მტრს არვის ვაძენდე.
ხარკიც აწოლად შენ გაძლო,
სულიც შენს ბუჩქზედ დავლიო!¹⁸⁰

იონა მეუნარგიას მიერ ეკატერინე ჭავჭავაძისაგან მიღებული ცნობიდან სჩანს, რომ ა. ჭავჭავაძის მიერ ქართულად თარგმნილი ა. ოდოევსკის ლექსი „ვარდი და ბულბული“ მაზურკათ გადაკეთებული იყო და მაზურკის ხმით მღეროდნენ“.¹⁸¹

ჭავჭავაძიანთ სალონში ეწყობოდა, როგორც ქართული, ისე რუსული და ევროპული ცეკვის საღამოები.

ელიზბარ ერისთავი ასე აგვიწერს 1832 წლის ნოემბრის უკანასკნელ რიცხვებში ჭავჭავაძებთან მოწყობილ საცეკვაო საღამოს: „ა. ჭავჭავაძესთან ერთ საღამოს შევიარეთ მე და პორუჩიკ გიორგი ერისთავმა, ზალაში მისი მოცეკვავე ქალიშვილები დაგვხვდნენ, რამოდენიმე წუთის შემდეგ სასტუმრო ოთახში გამოვიდა ჭავჭავაძე და მე მას შევეყე, გიორგი კი ზალაში დარჩა“.¹⁸²

ამ ცეკვის საღამოებზე ლეკურის შესრულებით გამოირჩეოდა ეკატერინე ჭავჭავაძე. 1835 წლის 23 მარტს გრიგოლ ორბელიანი რიგის მახლობელ ადგილიდან წერდა ეკატერინეს დედას—სალომე ჭავჭავაძეს: „ყოველთვის ახალს სიამოვნებით ვიგონებ დღესა მას. როდესაც ეკატერინა ქულჩაყეცილი ლეკურს თამაშობდა და იმღეროდა: „ბროლის ფიცარი, აფიცარი, გულს დაგეკონოს“.¹⁸³

ჭავჭავაძებთან ცეკვის საღამოებზე ლეკურის ერთერთი ცნობილი მოცეკვავე მართა ივანეს ასული სოლოლაშვილი იყო. ა. ფადეევი შენიშნავდა: „ალექსანდრე ივანეს-ძე ჩერნიშევი ჭავჭავაძებთან საღამოებზე ახალგაზრდული გატაცებით ცეკვავდა ლეკურს სილამაზითა და გრძელი თმებით ცნობილ მართა სოლოლაშვილთან“.¹⁸⁴

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შედეგად თბილისში შემოვიდნენ რუსული და ევროპული ცეკვებიც. პირველი ქართული სახლი თბილისში, სადაც რუსულმა და ევროპულმა ცეკვებმა იწყეს გავრცელება, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ბინა იყო.

მისი პსულები — ნინო და ეკატერინე, ჩინებულად ცეკვავდნენ ქართულ ცეკვებთან ერთად, რუსულ და ევროპულ საცეკვაოებსაც: მაზურკას, ვალსს, პოლონეზს, კადრილსა და სხვ.

მოგზაური რ. ვილბრენხაში ასე აღწერს ქავეკავადის სახლში 1837 წელს მოწყობილ ერთ-ერთ ცეკვის საღამოს:

„საღამოს სუვოროვმა მომიხმო და ორივენი გავემგზავრეთ ჩემი ლამაზი დამის თავად ქავეკავადის სახლში.

მშვენიერი კატინკა დღეს უფრო ლამაზი ჩანდა, ვიდრე ოდესმე.

მას ეცვა მოკლე ჟოლოს ფერი ქვემოთ ბეწვმოყვოლებული გოლი, რომელიც მხოლოდ მუხლებამდის სწვდებოდა. უბრალოდ გადაშლილი თმები ძლიერ უხდებოდნენ, სუვოროვი უკრავდა ფორტეპიანოზე, და მღეროდა. ოთახის საცეკვაოდ მოწყობის შემდეგ ჩვენ დავიწყეთ ვალსი“. ¹⁸³

ორმოციან წლებში ალექსანდრე ქავეკავადესთან იმართებოდა შინაური სპექტაკლებიც.

„შემდგარა პატარა სცენის მოყვარულთა წრე, სადაც სულ წარჩინებულთა ქალვაეები ყოფილან მსახიობებად, ხელმძღვანელობდა თვით ალექსანდრე ქავეკავაძე. ა. ქავეკავაძეს სწორედ ამ ხანებში უთარგმნია კორნელის ტრალედია „სინნა“. განუზრახავთ ამ პიესის წარმოდგენა“. ¹⁸⁴

„სინნას“ როლები ასე ყოფილა განაწილებული: ავგუსტო — ალექსანდრე ქავეკავაძე, სინნა — გრიგოლ დადიანი, მაქსიმე — დიმიტრი ყიფიანი, ერთერთ როლში დაკავებული ყოფილა ნიკოლოზ ბარათაშვილი. ¹⁸⁵

1844 წელს ა. ქავეკავადის მიერ თარგმნილი „სინნა“, როგორც ჩანს სცენის მოყვარეებს წარმოუდგენიათ. გრიგოლ დადიანი აკი ამბობს „ალექსანდრე (ქავეკავაძე რ. ს.) თამაშობდა ავგუსტოს“ ¹⁸⁶ და რახან „თამაშობდა“ მაშასადამე სპექტაკლი განხორციელებულა.

შინაური წარმოდგენები ქავეკავაძეებთან შემდეგშიაც იმართებოდა.

1850 წლის 9 იანვარს, ქავეკავაძიანთ სახლში, ნ. ვ. გოგოლის სიცოცხლეშივე, (გარდაცვალების ორი წლით ადრე), წარმოუდგენიათ გენიალური რუსი კომედიოგრაფის ორი ნაწარმოები და ქართული პიესა.

საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში დაცულ ალექსანდრე პავლეს ძე ნიკოლაის დღიურში ვკითხულობთ: „1850 წელი. 9 იანვარი. სადილი ქავეკავაძეებთან ექვს საათზე. სადილის შემდეგ ქართული ენის გაკვეთილი. საღამოს სადღესასწაულო წარ-

მოდგენა „Утро делового человека“, „Тризна“¹⁸⁸ გოგოლისა და ქართული პიესა. წარმოდგენა დასრულდა ღამის 11 საათზე.“

არაფერი ვიცით ამის შესახებ, თუ რომელი ქართული პიესა გაითამაშეს ხსენებულ საღამოს.

5. გადმოსახლებული დეკაბრისტების საოპერო სპექტაკლები

მკვლევარი შალვა კაშმაძე თავის წიგნში „თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრი“ წერს რომ „1825 წლის 14 დეკემბერს პეტერბურგში მომხდარი ამბოხების შემდეგ.... დეკაბრისტები უზარმაზარი იმპერიის სხვადასხვა კუნძულში მიმოფანტეს. საქართველოშიაც საკმაოდ დიდი ჯგუფი მოგროვდა... დეკაბრისტებმა ახალი ნიავე შემოიტანეს, სალიტერატურო-სამუსიკო შეკრებანი და მხატვრული საღამოები გააჩაღეს“.¹⁸⁹

როგორც დღემდე შეუმჩნეველი ერთი ცნობიდან ჩანს საქართველოში გადმოსახლებული დეკაბრისტები შინაურ საოპერო სპექტაკლებსაც აწყობდნენ თურმე. ეს მით უფრო საყურადღებოა რადგან ამის შემდეგ საქართველოში პირველად წარმოდგენილი საოპერო სპექტაკლის თარიღი ამ დადგმიდან უნდა დაიწყოს.

ცნობილია, რომ საქართველოში გამოგზავნილი დეკაბრისტები უმთავრეს შემთხვევაში ინიშნებოდნენ ნიქეგოროდის დრაგუნთა პოლკში, რომელიც კახეთში, ყარაღაჯში იღვა და ეგერის პოლკში, რომელიც თეთრიწყაროში იყო დაბანაკებული.

1837 წლის გაზაფხულზე საქართველოში გადმოიყვანეს კიდევ ექვსი დეკაბრისტი პოეტი ა. ოდოევსკი, ა. როზენი, მ. ნარიშკინი, ვ. ლიხარევი, ნ. ლორერი და მ. ნაზიმოვი.

დეკაბრისტი ანდრეი როზენი თეთრწყაროში მღვარ ეგერის პოლკში იქნა გაგზავნილი. ეგერის პოლკში ბევრი იყვნენ 14 დეკემბრის მონაწილენი და სხვა პოლიტიკური დამნაშავენი.

რუსეთიდან დიდი მანძილით დაცილებულ საქართველოში ნაკლები იყო ცარიზმის მეთვალყურეობა და გადმოსახლებულები თავს შედარებით უფრო თავისუფლად გრძნობდნენ. ისინი აწყობდნენ მუსიკალურ საღამოებს, შინაურ წარმოდგენებს; საოპერო სპექტაკლებს.

დეკაბრისტი ანდრეი როზენი წერს, რომ 1837 წლის დეკემბერში თეთრწყაროში: „На праздниках приходили к нам наря-
6. რ. საყვარელიძე

женные солдаты и кантонисты, представляли оперу „Мельник“ свои водовильники со своими прибаутками и остро-тами.“¹⁸¹

ოპერა „მელნიკი“, რომელიც ყოფილა საქართველოში პირვე-ლი საოპერო სპექტაკლი ეკუთვნის ალექსანდრე აბლექსიმოვს (1740—1782) მისი სრული სათაურია „Мельник, Колдун, и сват.“

ვ. საზოგადო საკრებულო თბილისში

ცნობილი ქართველი მოღვაწე იონა მეუნარგია წერდა გიორგი ერისთავის ბიოგრაფიაში:

ის რამდენიმე წარმოდგენები, რომელიც გაუმართნიათ ქა-ლაქში წინათ. როგორც მაგალითად გრიბოედოვის კამედიის წარ-მოდგენა ბაგრატიონთან და ალექსანდრე ქავკაძესთან, ან კიდევ მუხრანთან ქუჩაზე, დიდ დარბაზში, აფიცრებისა და ჩინოვნიკებ-თაგან გამართული სპექტაკლები — ხალხისათვის არ იყო. ერთად ერთი ადგილი საცა ხალხს შეეძლო თავის მოყრა და დროს გატარე-ბა, იყო ქალაქის კლუბი, რომელიც დაარსდა 1839 წელში.¹⁸²

თბილისის საკრებულოსთან ყოველდღიურად მუშაობდა სამზა-რეულო, წლის განმავლობაში ეწყობოდა რამდენიმე ბალი. კლუბს გამოწერილი ჰქონდა თითქმის ყველა რუსული გაზეთი და ჟურნა-ლი უცხოურ პერიოდიკიდან მოდიოდა: „ალგემინე ცაიტუნგი“, „რევიუ დე პარი“, „ჟურნალ დე ფრანკფურტი“ და „რევიუ ე ტრან-ჟერი“.¹⁸³

1843 წლის გაზაფხულზე თბილისში მყოფი რუსი მოგზაური ზენიშნავდა: „თბილისის საკრებულოს სასადილოს პატრონი თვეში ერთხელ მეტად ხელმისაწვდომ ფასში აწყობდა „საერთო სა-დილს“, რომელზედაც იწვევდა კლუბის ყველა წევრს. ასეთ დღე-ებში, დიდ დარბაზში გაწყობილი მაგიდა თითქმის მთლიანად და-კავებული იყო. ისმოდა ხმამაღალი საუბარი, ვალსები ლანერის, შტრაუსისა და ნაწყვეტები ცნობილი ოპერებიდან, რომელსაც საკმაოდ დამაკმაყოფილებლად ასრულებდა პოლკის ორკესტრი“.¹⁸⁴

კლუბში ეწყობოდა ცოცხალი სურათები და შინაური წარმოდ-გენები. ხალხი დიდი ხალისით დადიოდა ამ საკრებულოში.

7. ოპროპირ წერეთლის კომედიის შინაური წარმოდგენა

აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცულია ოპროპირ წერეთლის კომედია „ქორწილი იმერეთის თავადისა“ (VI ფონდის № 232).

ოპროპირ წერეთლის პიესის თავფურცელზე წარწერილი გვამცნობს: „ქორწილი იმერეთის თავადისა, კომედია, კმნილი აზნაურის ოპროპირ წერეთლისაგან და წარმოდგენილი თავის საკუთარს სოფელში 1-ს აპრილსა 1845-სა წელსა“.

დასახელებულ კომედიაში აღწერილია დეგრადაციის გზაზე დამდგარ დასავლეთ საქართველოს თავად-აზნაურობის ყოფაცხოვრება.

პიესის ქარგად აღებულია იმერეთის თავადისშვილის—ბერუკის ქორწინება ქართლის თავადის ქალზე — მელანიაზე.

აღნიშნულ კომედიაში ხაზგასმულია იმერეთის თავად-აზნაურობის სიღატაკე, ფლიდობა, პირფერობა, ყოყლოჩინობა და უაზრო პატივმოყვარეობა, რასაც პიესის ავტორი დაუნდობელი კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებს.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ოპროპირ წერეთელმა თავის პიესაში გამოიყვანა დაბალი წრის წარმომადგენელი — ქართლელი თავადის მსახური — სიმონა, რომელიც სასტიკად დასცინის იმერეთის პრივილეგიებული წოდების დაქნინებას.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ იმერეთის აზნაურობის წრიდან გამოსული ოპროპირ წერეთელი კომედიის დასასრულს, უკეთებს რა რეზიუმეს პიესას, შემდეგი სიტყვებით მიმართავს აუდიტორიას:

„თუ იმერთ მკვლარნიც ყოფილან
ცულ გუჯარდ შექანიშნაენი,
მამ იქნებიან ცოცხალნი,
უმეტეს გაუძლუბაენი.“

ამ თვალმკვეთ პაციურთ. კრიტიკით,
ვის სურს ცხოვრება ნებისა,
ჯიკნებ მოგწყინდით წაბრძანდით,
თავს გიკრავთ ღამე წებისა.“

აღნიშნულ პიესას თავდაპირველად ყურადღება მიაქცია მკვლევარმა დიმიტრი ჯანელიძემ. 1935 წელს დასტამბულ სტატიაში ამ კომედიის გამო იგი წერდა:

„ოქროპირ წერეთლის პიესა, როგორც მე-19 საუკ. პირველი ნახევრის ორიგინალური დრამატურგიის ნიმუში და მაჩვენებელი სოფლად თავისებური თეატრის არსებობისა — ღირსია ყურადღების და შესწავლის...“

ოქროპირ წერეთელი გ. ერისთავზე... უფრო რადიკალია და უფრო გამბედავი... ოქროპირი მოთმინება დაკარგული „იარაღში ჩამსხდარი და ფეხშიშველი აზნაურის“ სიცილით იცინის, მისი სიცილი არ გავს გ. ერისთავის მოიარებით მორიდებულ გაღიმებას.

გ. ერისთავის სიცილი „მოყვარეს პირში უძრახავს“, ოქროპირი კი არავის არ ერიდება, უწყალოდ ამათრახებს საკუთარ თავს—საკუთარ წოდებას. ოქროპირის სიცილი დავით კლდიაშვილის სიცილს ჩამოგავს...

კლასიკური კომედიისა და ბერიკაობის საიმპროვიზაციო „დრამატურგიის“ ტრადიციები აქ ურთიერთს შეთავსებია და ჩვენ „თავადის ქორწილის“ სახით ხელთა გვაქვს მეტად საინტერესო ორიგინალური ქანრის კომედია“.¹⁰⁶

ოქროპირ წერეთლის ეს კომედია გამოქვეყნებული არ არის და არც სრული ბიოგრაფიული ხასიათის წერილია დაბეჭდილი პიესის ავტორის შესახებ.

რადგან კომედიის თავფურცელზე აღნიშნულია, რომ ოქროპირ წერეთლის ეს კომედია წარმოდგენილი იყო 1845 წლის, 1 აპრილს, „საკუთარ სოფელში“, საჭიროა სხვა ბიოგრაფიულ დეტალებთან ერთად გაირკვეს, თუ რომელია ოქროპირის „საკუთარი სოფელი“?

საქართველოს შსს ცენტრალურ არქივში დაცულ ერთი საბუთის მიხედვით ღვინდება ოქროპირის „საკუთარი სოფელი“ და ირკვევა დრამატურგის რამდენიმე ბიოგრაფიული დეტალიც. აი, ეს საბუთი:

გამოწერილება შავთა აღსარებითის სიათაგან დაცულთა

გორისას წმინდის გიორგის ეკლესიასა...

1. ბლალოჩინი ოქროპირ მღვდელი წერეთელი

წელნი შობითგან!—ნა (51)

2. მეუღლე ანისი პელაგია იესეს ასული—მთ. (49).

3. შვილნი ამათი სვიმონ „ „ ე (5)
 4. „ „ იოსებ „ „ ით (19)
 5. ძმა ოქროპირისა ტიტულარნი სოვეტნიკ
ეფთიმე—წელნი შობითგან—ლთ (39)
 6. მეუღლე ამისი ბარბარე პავლეს ასული ლა (31)
 7. შვილნი ამათი ანდომანტ „ „ თ (9)
 8. „ „ გიორგი „ „ ზ (7)
 9. „ „ დიმიტრი „ „ ა (1)
- სწორეა, გამოწერილარს, ბლალოჩინი ოქროპირ
მღვდელი წერეთელი.¹⁰⁸

დოკუმენტს თარიღი არ უზის, მაგრამ ძნელი არ არის მისი დათარიღება.

როგორც ვნახეთ საბუთში, „პირველი ნაბიჯის“ მომავალი ავტორი გიორგი წერეთელი, — შვიდი წლისად არის გამოცხადებული. გ. წერეთლის მეტრიკიდან ჩანს, რომ იგი დაბადებულია 1842 წლის 14 მაისს და მონათლული იმავე წლის 27 ივლისს, მაშასადამე საბუთი 1849 წელსაა შედგენილი.¹⁰⁷

რადგან დოკუმენტი ზუსტად დავათარიღეთ, გავაკეთოთ სათანადო დასკვნები.

მოყვანილ საბუთიდან ჩანს, რომ ოქროპირ წერეთლის „საკუთარი სოფელი“ იყო გორისა. მწერალი გიორგი წერეთელი კი, მკვიდრი ძმისშვილია ოქროპირ წერეთლისა.

ოქროპირ წერეთელი დაბადებულია 1798 წელს. რადგან 1849 წლის საბუთში ის 51 წლისად მოიხსენიება. ოქროპირის მეუღლე პელაგია იესეს ასული დაბადებულია 1800 წელს. 1849 წლის საბუთი მიუთითებს, რომ მათ ჰყავთ ორი ვაჟი: სვიმონი 5 წლისა და იოსები 19 წლისა.

ირკვევა გიორგი წერეთლის მამის, — ივანე კერესელიძისეულ ჟურნალ „ცისკრის“ თანამშრომლის, — ექვთიმე გიორგის ძე წერეთლის დაბადების, მისი მეორე მეუღლისა და შვილთა დაბადების თარიღები. ექვთიმე წერეთელი დაბადებულია 1817 წელს, რადგან 1849 წელს იგი 31 წლისად არის დასახელებული.

ოქროპირ და ექვთიმე წერეთლების ჯგახი სოფელ გორისაში თავიდანვე ლიტერატურითა და თეატრით ყოფილა დაინტერესებული. 1845 წლის პირველ აპრილს, შინაური ძალებით „საკუთარ სოფელ“ გორისაში წარმოუდგენიათ ოქროპირის ორიგინალური კომედია „ქორწილი იმერეთის თავადისა“.

მკვლევარი სერგო გერსამია 1949 წელს გამოქვეყნებულ თა-

ვის წიგნში „აკაკი წერეთელი და ქართული თეატრი“ კითხვას სვამს, ხომ არ იცნობდა პატარა აკაკი ოქროპირ წერეთლის პიესას, როცა თავისი პირველი დრამატიული ნაწარმოები დაწერაო? ¹⁹⁸

ჩვენ მიერ მიკვლეული მასალები თითქმის დადებითად სწუვებენ ამ საკითხს.

ირკვევა, რომ ოქროპირ წერეთელს, უახლოესი კავშირი ჰქონია აკაკი წერეთლის ოჯახთან და თვითონ აკაკისთანაც.

1847 წელს ოქროპირ წერეთელი წერდა აკაკის დას ანა როსტომის ასულს: „შემაწუხა რომ დედაშენი ავად ყოფილა“. ¹⁹⁹ მეორე ბარათში, რომელიც აკაკის მამის, — როსტომ წერეთლისადმი მიმართული, ოქროპირი კოცნას უგზავნის მომავალ დიდ მწერალს — აკაკის, „ენეინა ეკატერინას (აკაკის დედას — რ. ს.), — წერს ოქროპირი, — მდებლად თავს უკრავ, ხოლო ილიკოს (აკაკის ძმას იასონს, შინაურობაში ეძახდნენ ილიკოს, დაიბადა 1837 წ. რ. ს.) და აკაკის აკოცე“. ²⁰⁰

მართალია, აღნიშნული პიესის წარმოდგენისას აკაკი ხუთი წლისა იყო, მაგრამ მას შეეძლო შემდეგში გასცნობოდა ამ კომედიას. ამის შესაძლებლობა პოეტს უთუოდ ქონდა, რადგან როგორც ზემოდ დავინახეთ იგი პირადად დაახლოებული ყოფილა როგორც კომედიის ავტორ ოქროპირ წერეთელთან აგრეთვე მის ოჯახთანაც.

გ. დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილის კომედიის „გამოუცდებლობა“-ს წარმოდგენები გორში

1839 წლის 23 დეკემბერს გრიგოლ ორბელიანი გორიდან წერდა თავის ძმას ილიას, რომ აქ არის „უწინდელსავეთ ბალები, ვეჩერები, კომედიანტები და სხვანი ამ გვარნი“. ²⁰¹

საგასტროლოდ ჩამოსულ „კომედიანტებს“ თანდათან შეენაცვლენ ადგილობრივი სცენის მოყვარენი.

შენახულია ცნობა დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილის (1815 — 1878) პიესის „გამოუცდებლობა ანუ დროებითი განშორება საყვარელთა“-ს წარმოდგენების შესახებ გორში.

პოეტი და დრამატურგი დ. მელვინეთხუცესიშვილი საკმაოდ ცნობილი პიროვნებაა. ის ლექსებს ბეჭდავდა ივანე კერესელიძის „ცისკარში“, ცალკე გამოცემული აქვს პიესები: „კატა აწონა“ და „ექიმები“. დ. მელვინეთხუცესიშვილი იყო რუსეთის სამეცნიერო აკადემიის კორესპოდენტი.

დ. მეღვინეთხუცესიშვილის პიესა „გამოუცდებლობა ანუ დროებითი განშორება საყვარელთა“ წარმოდგენიანთ გორში 1845 წლის 1 და 8 მაისს, 11 ივლისსა და 7 აგვისტოს ავტორის სიტყვით „მოქმედება იყო უეზდის ქალაქსა გორსა შინა“. ²⁰²

პიესა ერთმოქმედებიანია, ოთხი გამოსვლით. „იგი განკუთვნილი ყოფილა, შინაური წარმოდგენებისათვის, როგორც ტექსტშია აღნიშნული, მწერლის როლიც ავტორს თვით შეუსრულებია. თხზულებისათვის მასალა აღებულია გორის მაზრის მაშინდელი მარშლის—ალექსანდრე შანშეს ძე ერისთავის ოჯახის ცხოვრებიდან მოქმედი პირები არიან თვით მარშალი, მისი ოჯახის წევრები და მახლობლები. ეს მახლობლები ყოფილან სცენის მონაწილენი — ივანე სოლოლაშვილის ასული მართა, დიმიტრი ერისთავის ასული დარიკო, ოთარ ქობულაშვილის ცოლი ბარბარე, თვით ავტორი და სხვანი“. ²⁰³

პიესის თემად აღებულია ერთი ეპიზოდი ალექსანდრე ერისთავის ცხოვრებიდან.

აი, ამ პიესის ქარგა:

„ვორონცოვის განკარგულებით ერისთავი კრებს ჯარს შამილის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ახლად შერთულ ცოლს უნდა მასთან ერთად ბრძოლაში წასვლა. ქმარი გაემგზავრება, ცოლი ძლიერ სწუხს დაშორებას. ფრონტიდან სამწუხარო ამბები მოდის, ცოლი მეტად აღელვებულია ამით. ამასობაში იგი მოიმშობიარებს, შეეძინება ასული. მამა ვაჟის დაბადებას ელოდა თურმე — გიორგი უნდოდა დაერქმია. დაჯილდოებული ალექსანდრე ბრუნდება ჯარიდან, შინაურები გახარებულნი არიან მისი დაბრუნებით და აღტაცებულნი მისი სამხედრო წარმატებებითა და ჯილდოებით“. ²⁰⁴

ასეთია ჩონჩხი დ. მეღვინეთხუცესიშვილის პიესისა, რომელიც 1845 წელს რამდენჯერმე დაუდგამთ გორში.

დიმიტრის უახლოესი პირადი ურთიერთობა ჰქონდა 1845 წლის გაზაფხულზე საქართველოში ჩამოსულ რუს პოეტ, პროზაიკოს და დრამატურგ იაკობ პეტრეს-ძე პოლონსკისთან (1819—1898), რომელმაც თითქმის ხუთი წელი დაჰყო ჩვენს მხარეში. დ. მეღვინეთხუცესიშვილთან ერთად ი. პოლონსკი მოგზაურობდა საქართველოს სხვადასხვა მხარეში.

ასეთივე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა დიმიტრის მეორე რუს მწერალ ვ. ა. სოლოგუბთან (1814—1882). აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია სოლრ-

გუბის რუსული ლექსი მიძღვნილი ზემოდ ნახსენებ მართა ივანეს ასულ სოლოლაშვილ-ერისთავისადმი და ამ მუნასიბის გიორგი ერისთავიანული და დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილიანული თარგმანი.

მოგვყავს ვ. ა. სოლოგუბის ლექსი და მისი გ. ერისთავიანული და დ. მელვინეთხუცესიშვილიანული თარგმანები:

Княжне Марфе Эристовой

Не бонтесь, братцы, горцев смелых,
Вершин скалистых страшных круг!..
Бог милостлив, оставит целых.
В вас бодрость есть. ваш дух могуч.
Но только боже вас избави
От длинных кос и таваскрани.

Григ Сологун

**გ. ერისთავისასა გრაფის სოლოგუბისაგან
თქმული და ქართულად გადმოღებული გიორგი ერისთავის მიერ**

ნუ გეშინიანთ ყმაწვილნო, კავკასის მთისა მალღისა.
ნუ გეშინიანთ ნურც ლეკთა, ნურცა ჩაჩანთა ხმაღისა,
თქვენცა გაქეთ პასუხსაგებლად ვაჟყაცობა და მხნეობა,
ვერ შეგაშინებთ თქვენ კლდენი, ვერცა ტყე, ვერცა ხეობა.
მხოლოდ ეცადეთ რომ ქართლში მყალად დაიცვათ თქვენ გული,
რომ არ შეიქმნათ მონებად, რომ ნახოთ მართა მორთული.

მეორე პერიოდი, გადმოღებული დ. მელვინეთხუცესისაგან

ნუ გეშინისთ ძმანო, მთიურთ მამაცთა,
ნურც მწირთ სრაზნილთა, კლდეთა მაღალთა,
ღმერთი მოწყალე დაგიცვამს მრთელად
რადგან თქვენში—არს, სიმზნე მძლეველად.

მაგრამ ერიდეთ ვის თაყსაყრაჲი
შეენიან ტურულად გრძელიც ნაწნავი.
მოსკან დაკოდილს ვერ ვინ მოარჩენს
თუ თვითვე ტრფობას არ გამოაჩენს.²⁰⁵

დ. მელვინეთხუცესიშვილის საკმარა დამსახურება მიუძღვის გიორგი ერისთავის თეატრის საქმიანობაში.

1854 წლის 20 მარტს დიმიტრი თბილისიდან აკად. ბროსესადმი გაგზავნილ ბარათში წერდა:

„სამშაბათს დღეს თეატრის თანამდებობის აღმასრულებელმან

უფალმან შჩერბინინმა და თავადმა გიორგი ერისთავმან წარმადგინეს მე კნიაზ ნამესტნიკთან (მ. ს. ვორონცოვთან რ. ს.) კარგის რეკომენდაციით და მოახსენეს მის ბრწყინვალეობას, რო... მე ვშველი და ვცდილობ ქართულის ტიატრის განწყობას.

კნიაზ ნამესტნიკმა მიმიღო ალერსით და მიბრძანა... „ახლა შენ უნდა დარჩე ტფილისში დროებით და უშველო გიორგი ერისთავს ქართული ტიატრის გამართვა. მე მალე გადმოგიყვან ჩემთან, ჩემს კანცელარიაში“. და ამაზე მაშინვე უბრძანა მისმა ბრწყინვალეობამ სჩერბინინს მოახდინოს განკარგულება, დამნიშნოს მე მის კანცელარიაში.

ჩემზედ ნამესტნიკს სხვათაც მოახსენეს კარგად და სთხოვეს ჩემი ქალაქში გადმოყვანა. ბრძანებისამებრ ნამესტნიკისა ახლა მე ვწერ ქართულს პიესებს და ვასწავლი წარმოდგენას ჩვენს აქტიორებს და აქტრისებს.

ჩემს დაწერილს პიესებს სწავლობენ და წარმოდგენენ ქართულს ენაზედ მომავალს დღესასწაულებში. ამისთვის დავრჩები ტფილისში მაისის გასვლამდე. შემდგომ ვაპირებ წასვლას ახალციხისაკენ, აქარას. და სხვაგან შემოდგომამდე, როგორათაც შესაკრებლად ძველთა წერილთა და ცნობათა, აგრეთვე სხვა და სხვა ხალხის ჩვეულების საცნობლად. ესე უკანასკნელი საკუთრით ჩემის ქართული პიესების საჭიროებისათვის“. ²⁰⁶

დ. მელვინეთხუცესიშვილის გადმოყვანა თბილისში ვერ მოეწყო და ამის გამო იგი გ. ერისთავის თეატრის მუშაობას მალე ჩამოსცილდა.

ჟ. ს. ს. თეატრის დაარსებისათვის მანანა ორბელიანთან

ქართული თეატრისა და პერიოდული ორგანოს დაარსების საქმეში უდიდესი როლი ითამაშა მანანა ორბელიანის (1807—1870) სალონმა. ლუკა ისარლიშვილი გადმოგვცემს: „მანანა ორბელიანის სალონი იყო, საცა „ცისკრის“ გამოცემასა და ქართულ თეატრს მიეცა დასაწყისი. აქ იკრიბებოდნენ და კითხულობდნენ ლექსებს: ტატო (ნიკო ბარათაშვილს ასე ეძახდნენ), გიორგი ერისთავი, ბირთველიჩი (მიხეილ თუმანიშვილი), მაღალაშვილი, ყიფიანი და სხვა“. ²⁰⁷

წრემ მალე სალონის დიასახლისს საგანგებოდ შედგენილი ალმანახი მიუძღვნა. დ. ყიფიანი წერს: „მათი ნაწარმოებები მათ ჩას-

წერეს და აჩუქეს, როგორც კრებული, მანანა ორბელიანს, რომელიც მათ გულისათ იღებდა და, როგორც პატივცემული დედაკაცი, ახალისებდა მათ ამგვარი შრომისათვის“. ²⁰⁸

სალონის მუშაობამ თავისი შედეგი დრამატურგიაშიც გამოიღო.

1840 წლის დასასრულს, თუ შემდეგი წლის დასაწყისში, ნიკოლოზ ბარათაშვილმა რუსულიდან თარგმნა გერმანელი მწერლის იოჰან ლაიზევიცის ტრალედია „იულიუს ტარენტელი“, რომლის რუსული თარგმანი დაიბეჭდა 1840 წლის „ბიბლიოთეკა დღია ჩტენიას“ მე-43-ე ტომში. იმავე ხანებში დიმიტრი ყიფიანმა თარგმნა რუსულიდანვე შექსპირის „რომეო და ჯულიეტა“.

1841 წლის 21 მაისს ნ. ბარათაშვილი თბილისიდან წერდა თავის ბიძას გრიგოლ ორბელიანს: „ჩვენმა ლიტერატურამ ორი კარგი თარგმანი იშოვა: ყიფიანმა გადმოთარგმნა „Ромео и Джульета“, შექსპირის ტრალედია და მე ვთარგმნე „Юлии Тарентский“ ტრალედია ლეიზევიცისა, თუ წაგიკითხავს „ბიბლიოთეკაში“ იყო დაბეჭდილი, მე ძალიან მომეწონა და ჩვენმა განათლებულმა ქალებმა, ასე გასინჯე იტირეს.“ ²⁰⁹

როგორც ირკვევა, დიმიტრი ყიფიანს შექსპირის ტრალედია, „რომეო და ჯულიეტა“ მანანა ორბელიანის შეკვეთით უთარგმნია. პიესის თარგმანის თავფურცელზე წარწერილი გვამცნობს: „კნეინა მანანა ორბელიანისთვის ქართულსა ენაზედ გადმოღებული ყიფიანის მიერ“. ²¹⁰

ასევე მანანა ორბელიანის შეკვეთით, ხომ არ სთარგმნა ნიკოლოზ ბარათაშვილმა ლაიზევიცის „იულიუს ტარენტელი“?

როცა პრაქტიკულად დაისვა საკითხი ქართული თეატრის განახლებისა, მანანამ ყოველგვარი ღონე იხმარა წარმატებით და გვირგვინებულიყო, ეს საქველო და სამამულიშვილო საქმე.

თავი მეოთხე

ზრუნვა პროფესიული თეატრის აღდგენისათვის მეცხრამეტე საუკუნის ოკმოცდაათიან წლებში

1. გიორგი ერისთავის აღზრდელი ღვაწაბული თხზულებანი

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ 1828 წლისათვის გიორგი ერისთავს (1811—1864) დაწერილი ჰქონია კომედია, რომელსაც ა. ს. გრიბოედოვის ქება დაუმსახურებია.²⁴¹

პოლონეთში ყოფნისას 1836 წელს, მას რუსულად დაუწერია სატირა ბალზე. 1837 წლის 29 იანვარს გ. ერისთავი ამის გამო წერდა გრიგოლ ორბელიანს: „რუსულათ დაეწერე სატირა ყიამათათ აქაურს ბალზედ რომელიც ჰქონდა ზასედატელებს „К дню рождения исправника, პოლკოვნიკთან წავიკითხე და პოლკოვნიკმა მითხრა მე მეგონა შენ რუსული წერა სულ არ იციო.“²⁴²

1832 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის პოლონეთში გადასახლებული გ. ერისთავი 1838 წლის აგვისტოში ერთწლიანი შვებულებით საქართველოში ჩამოვიდა.

1838 წლის 18 აგვისტოს კავკასიის სამხედრო შტაბის უფროსი გიორგი ერისთავის შესახებ თბილისის სამხედრო გუბერნატორს საიდუმლოდ ატყობინებდა:

„... სამხედრო მინისტრმა მაცნობა... იმპერატორის ბრძანება, რომ ნოვ-ინგერმანლანდსკის ფეხოსანთა ნაწილის პოდპორუჩიკს თავად ერისთავს მიეცეს ერთი წლით შვებულება, თბილისში ნათესავებთან ქონების გაყოფისა და შინაურული საქმეების მოსაგვარებლად.

იმის გამო, რომ პოდპარუჩიკი, თავადი ერისთავი მონაწილე იყო საქართველოში 1832 წლის შეთქმულებისა, გადმოყვანილ იქნა ზემოაღნიშნულ პირველ ფეხოსანთა კორპუსში. ამიტომ წინადადებას გაძლევთ, მისი თბილისში ჩამოსვლისთანავე დაამყაროთ მასზე

მეთვალყურეობა და მისი მიუღებელი მოქმედებებისა და საზოგადოებასთან დამოკიდებულების შესახებ დაუყოვნებლივ მაცნობოთ“. ²¹³

1838 წელს საქართველოში შვებულებით ჩამოსულ გიორგი ერისთავს დაუწერია დრამატული პოემა „შეშლილი“. ალექსანდრე ერისთავი გვიაზიშობს: „როდესაც გიორგი ერისთავი დაბრუნდა პოლშიდან, მაშინ დასწერა პოემა „შეშლილი“. ²¹⁴

„შეშლილის“ დღემდე არსებულ ხელნაწერების შესწავლა საშუალებას გვაძლევს გამოვარკვიოთ, რომ ამ დრამატული პოემის ორი ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებული რედაქციებია მოღწეული. პირვანდელი რედაქცია 1838 წელსაა შექმნილი, მეორე კი სამოციან წლებში.

მიუხედავად იმისა, რომ „შეშლილი“ საკმაოდ დიდხანს დაუბეჭდავი იყო, ის ხელნაწერის სახით ვრცელდებოდა თურმე. პეტრე უმიკაშვილი (1838—1904) გვიაზიშობს: „გიორგი ერისთავის სახელაწინათ (1850 წლამდე რ. ს.) მქონდა გაგონილი, ხელნაწერი მისი „შეშლილი“ აქა-იქ იპოვებოდა და გადაწერილი მქონდა დეიდა ჩემსაც. ჩემს ნათესავებში თითქმის ზეპირად იტყოდნენ ხოლმე ზოგ ადგილებს“. ²¹⁵

1839 წლის სექტემბერში გ. ერისთავი შვებულების დამთავრებისთანავე კვლავ თავის სამხედრო ნაწილში გაემგზავრა.

1840 წელს პოლონეთში მყოფ გ. ერისთავს დაუწერია თავისი ერთ-ერთი ენობილი კომედიისათაგანი „დავა“.

ორიოდე სიტყვა ამ კომედიის ტექსტის შესახებ:

1867 წლის გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებული „კერძოობითი განცხადება“ იუწყებოდა:

„გიორგი ერისთავის თხზულების გამომცემელს ალექსანდრე ერისთავს ჰსურს დაბეჭდოს, რაც ამ მწერალს დაუწერია, მაგრამ ჯერ ყველა იმის თხზულება ვერ შეუგროვებია. ამისთვის ის ითხოვს საზოგადოების შემწეობას ამ თხზულებების ხელნაწერების მეგროვებაში.

გამომცემელს ჯერ კიდევ ვერ უშოვნია გ. ერისთავის კომედია „დავა“ დ ძალიან საჭირო კი არის, რომ ეს კომედია დაიბეჭდოს. ვინც „დავას“ მოუტანს გამომცემელს ის ჯილდოთ მიიღებს ერთ თუმანს და ათს ეკზემპლიარს ერისთავის თხზულებისა.

ამასთანავე, თუ პატრონი ისურვებს, დედანს (ორიგინალს) უკანვე დაუბრუნებენ, როცა კომედია დაიბეჭდება. ვისაც ერისთა-

ვის თხზულება აქვს და იმის თხოვნას ინებებს, იმას ვსთხოვთ ის გამოგზავნოს ტფილისს ალექსანდრე ერისთავის სახელობაზედ, „დროების“ რედაქციაში გალაგნის პროსპექტზედ, რეიტის სახლში“. ²¹⁶

რადგან კომედია „დავის“ ხელნაწერი არავე არა წარუდგინა გამომცემელს, ეს პიესა არ არის შესული გ. ერისთავის თხზულებათა 1867 წლის ორ ნაწილიან გამოცემაში.

1871 წლის ჟურნალ „ქრებულის“ მეხუთე და მეექვსე წიგნში გამოქვეყნებულ გ. ერისთავის კომედია „დავა“-ს ასეთი შენიშვნა აქვს წამძღვარებული:

„ეს კომედია გ. ერისთავის თხზულებებში არ იყო დაბეჭდილი, სხვა და სხვა მიზეზისა გამო და, აქ პირველად იბეჭდება. საუბედუროდ, ჩვენ ვერ ჩავიგდეთ ხელში თვითონ დედანი ამ კომედიისა, თვითონ ერისთავის ხელნაწერი რეეულები და ამიტომ, ვინ იცის, იქნება ჩვენ რეეულში შეცდომებიც იყოს, მაგრამ თუ რაიმე შეცდომა ამოჩნდა, ვეცდებით ცალკე გამოცემის დროს შევასწოროთ.

რაიცა შეეხება ამ კომედიის ღირსებას, თვითონ ავტორს უთქვამს ყველა ჩემ კომედიებს „დავა“ მირჩევნიაო. მართლაც „დავა“ თუ გ. ერისთავის ყველა კომედიებს არ სჯობია, არც ერთ მის საუკეთესო დრამულ თხზულებას არ ჩამოუვარდება. მკითხველი მიხვდება, რომ ეს კომედია წარსულ დროებას ეკუთვნის“. ²¹⁷

1871 წელსვე ჟურნალ „ქრებულში“ გამოქვეყნებული გ. ერისთავის „დავას“ ტექსტი, ცალკე წიგნად იქმნა გამოცემული.

თუ საიდან მომდინარეობს ჟურნალ „ქრებულის“ ტექსტი ამის შესახებ ჩვენ ვგებულობთ გ. ერისთავის თხზულებათა 1884 წლის გამოცემაში მოთავსებული შენიშვნიდან.

აღნიშნულ 1884 წლის გამოცემაში „დავას“ ასეთი შენიშვნა აქვს წამძღვარებული:

„ეს კომედია პირველად „ქრებულში“ დაიბეჭდა და პირველ გამოცემაში არ იყო მოქცეული. გ. ერისთავის ქალაქებში „დავის“ დედანი მთლად არ აღმოჩნდა. ზოგიერთი შუა სცენები, ზოგი იმ პირთა სიტყვით შევადგინეთ, რომელთაც პირველად ეთამაშნათ ამ კომედიაში და ზოგიერთი რუსულის, ლიბრეტოდგან, რომელიც მშვენივრათ არის შედგენილი დ. ი. ყიფიანისაგან. მაგალითებზე მეტიდე გამოსვლა მეოთხე მოქმედების ზეპირათ არის დაწერილი.

იმ პირის სიტყვებით ვისაც პირველად „დავაში“ იმერლის როლი უთამაშნია. მეხუთე მოქმედება, მეცხრე გამოსვლიდან მეთექვს-

მეტემდის, არის შედგენილი რუსულის ლიბრეტოდგან... ვინ იცის, იქნება შუა სცენებიც შესცვალა შემდეგში ავტორმა, რადგანაც ის დედანი. რომლისგანაც ეს კომედია გადმოვიღეთ, შავად იყო დაწერილი“. ²¹⁸

კომედია „დავის“ ხელნაწერს მიაკვლია მკვლევარმა ი. ბალახა-შვილმა. 1950 წელს გამოქვეყნებულ თავის წერილში „გაყრისა“ და „დავის“ დაწერის თარიღები იგი წერს:

„რამდენიმე წლის წინათ საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში ყოფილ საისტორიო საეთნოგრაფიო საზოგადოების ხელნაწერთა კატალოგს ვათვალიერებდი. ჩემი ყურადღება მიიპყრო ანოტაცია № 2534-მა, რომელიც კატალოგში ასეა ჩაწერილი: „გაყრა“ კომედია გ. ერისთავისა მხედრული ნუსხით (XIX საუკ.) ექვთიმე თაყაიშვილის საქმეებში ნაპოვნი“.

ვიცოდი პიესა „გაყრის“ ხელნაწერიც რომ არ იყო ცნობილი და ეთხოვე გამოეტანათ იგი სეიფიდან. ხელნაწერი მომიტანეს. დავხედე თუ არა, გავოცდი: იგი „გაყრა“ კი არ აღმოჩნდა, როგორც ეს კატალოგშია ჩაწერილი, არამედ კომედია „დავის“ ხელნაწერი ყოფილა. ხელნაწერი 31 ფურცელს შეიცავს, გარეკანზე აწერია: „დავა“, კომედია ხუთს მოქმედებაში თავადის გიორგი ერისთავისა ჩემ (1840) წელსა“.

იმავე ფურცლის მეორე გვერდზე ვკითხულობთ: „დავა ანუ ტოჩკა და ზაპეტაია“, მერე კი მოქმედი პირებია ჩამოთვლილი.

„დავას“ მოქმედ პირთა სახელებთან წარმოებული აღნიშვნები მოთამაშეთა გვარებისა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ხელნაწერი № 2534 ჰქონიანთ გასასცენიურებლად მე-19 საუკუნის 50-იანი წლების მსახიობთ. ჩანს კომედია „დავის“ ჩემს მიერ ნაპოვნი ტექსტი საბოლოო ვარიანტად ჰქონია მიჩნეული ავტორს, რომელიც ამ პიესის დადგმის ხელმძღვანელი და რეჟისორი იყო“. ²¹⁹

თუმცა ეს ნუსხა გ. ერისთავის ხელით არ არის დაწერილი, მაგრამ იგი ავტოგრაფის შემცვლელია. პიესა როგორც სჩანს გასასცენიურებლად ჰქონიანთ ავტორის ხელმძღვანელობით მოთამაშე აქტიორებს. სამწუხაროა რომ ხელნაწერი ბოლო ნაკლულია, წყდება მეცამეტე გამოსვლით.

ასეთია კომედია „დავა“-ს ტექსტუალური თავგადასავალი.

„დავის“ დაწერის შემდეგ გ. ერისთავი კიდევ წელიწად ნახევარს იყო გადასახლებაში და 1842 წელს დაბრუნდა საქართველოში.

გიორგი ერისთავის კომედია „გაყრას“ საკმაოდ გრძელი შემოქმედებითი გზა აქვს გავლილი.

იყო ისეთი დრო, როცა ამ პიესის დაწერას ა. პისემსკის იმავე სახელწოდების კომედიას უკავშირებდნენ.

აკაკი წერეთელი ერთ თავის წერილში ამის გამო შენიშნავდა:

„ერთხელ გიორგი ერისთავი მივიდა დიმიტრი ყიფიანთან და ნახა, რომ დივანზე გადმოწოლილი მასპინძელი წიგნს, კითხულობდა და გულით იცინოდა. „რა ამბავია, ბ. დიმიტრი, რომ მაგრე ხარხარებ? „უკაცრავად ბ. გიორგი, რომ ამ წიგნმა გამიტაცა და გვიან შეგნიშნეთ, რუსის მწერალს პისემსკის დაუწერია კომედია და „გაყრა“ დაურქმევია. საუცხოვოდ არის შიგ ჩასახული ხასიათი, ზნე და ჩვეულება, რუსეთის მებატონეების. მონაწილეები, რომ ერთმანეთს მეტნაკლებობა არ დაუთმონ, შალს... წამოსასხამ შალს შუა სკრიან. საზოგადოდ ძალიან ხელოვნურად. მოსწრებულად და სასაცილოდ არის შეთხზული ჩემო მგოსანო! შენც დაგვიმტკიცე, რომ ტყვილად არ ყოფილხარ ვარშავაში გაგზავნილი, შენც ამგვარი რამ დაგვიწერე, თუ შეგიძლია ჩვენი ცხოვრებიდან. სტუმარმა მოუსმინა. ჩამოართვა წიგნი და გაუდგა გზას სოფლისაკენ. არ გაუვლია დიდხანს, რომ ისევ ქალაქში დაბრუნებულმა მგოსანმა ჩაუტანა და აჩვენა დიმიტრის ქართულად შეთხზული კომედია „გაყრა“.“²⁰

ამ წერილს მაშინვე გამოეხმაურა გ. ერისთავის პირადი მეგობრის მიხეილ თუმანიშვილის ვაჟი, პუბლიცისტი გიორგი თუმანიშვილი. რომლის პასუხში ვკითხულობთ:

„უნებლიეთ გამოვძებნე პისემსკის პიესა „Пиррета“ და გადავიკითხე. მაშინ დავრწმუნდი, რომ მოთხრობაში გ. ერისთავის მიერ „გაყრის“ დაწერის შესახებ ჩვენი ისტორიკოსი ცდება. ჯერ ერთი ეს, რომ გ. ერისთავის პიესა პირველად წარმოდგენილი იყო 1950 წელს, სჩანს დაწერილია, ან ამ წელს, ან უფრო ადრე. პისემსკის კომედია „Пиррета“ კი, დაბეჭდილია „სოვრემენიკში“ 1853 წელს ე. ი. სამი წლის შემდეგ. მაშასადამე, შეუძლებელია, რომ დ. ყიფიანს და ერისთავს წაეკითხათ ჟურნალი 1849 ან 1850 წელს. ამის გარდა სიუჟეტი პისემსკის პიესისა ძლიერ ცოტად მოგვაგონებს გ. ერისთავის „გაყრას“. მართალია ორივე პიესაში მებატონე-

ების გაყრა სასაცილოდ არის გამოყვანილი, მაგრამ სარჩული სხე—
დასხვა არის“. ²²¹

აღსანიშნავია, რომ პისემსკის „რაზდელას“ გამოქვეყნებამდღა
სამი წლით ადრე, რუსულ ენაზე გამოცემულა გიორგი ერისთავი■
კომედია „გაყრა“.

სხენებული პიესის რუსული თარგმანის ერთ-ერთი უნიკალური
ცალი, დაცულია ამჟამად, სტალინის სახელობის თბილისის სახელ-
მწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში. წიგნის გარეკანზე კვი-
თხულობთ: „Раздел“ комедия в трех актах, сочинения князя
Георгия Еристова, Тифлис, 1850 г.“

ერთი დღემდე გამოუყენებელი ცნობით ირკვევა, რომ აღნიშნუ-
ლი თარგმანი შეუსრულებია ცნობილ მწერალსა და საზოგადო მო-
ღვაწეს დიმიტრი ყიფიანს. დ. ყიფიანის ვაჟი—გამოჩენილი ქართვე-
ლი მსახიობი კოტე ყიფიანი წერს: „საქართველოს მთავარმართე-
ბელს თავადს ვარანცოვს მოხსენდა, რომ გორში მცხოვრებმა თა-
ვადმა გიორგი ერისთავმა დასწერა ქართულს ენაზედ სხვადასხვა კო-
მედიებიო: და იმისი უკეთესი კომედია არის „გაყრა“... ვორონცოვმა
ისურვა რომ რუსულს ენაზედ გადმოეთარგმნა ვისმე „გაყრა“, ამ
თხზულების გასაცნობად მაშინ რუსულს ენაზედ „გაყრა“ გადმოიღო
დიმიტრი ყიფიანმა და თვითონ მთარგმნელმა წაუკითხა ვორონცოვს.
ეს ამბავი მაცნობა მე მამაჩემმა, დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანმა“. ²²²

უნებურად ისმება კითხვა, იქნებ რუს მწერლის ა. პისემსკის
„რაზდელის“ შექმნაზე გ. ერისთავის რუსულად დაბეჭდილმა „რაზ-
დელმა“ მოახდინა გავლენა?

გ. ერისთავის თხზულებათა 1936 წლის გამოცემის შენიშვნების
ავტორის ი. ბალახაშვილის მიერ გამოთქმული ეს მოსაზრება, ერთ-
გვარ დასაყრდნობს ლებულობს დოც. ა. გაჩეჩილაძის მიერ ჩატარე-
ბულ ძიებისა და ყურადღება მიქცეული დოკუმენტების მეშვეობით.
დოც. გაჩეჩილაძე წერს:

კომედია „გაყრა“ დაწერილია არა უგვიანეს 1849 წლისა. ჩვენ
დაგვებადა ეჭვი, იქნებ პისემსკის კომედია „Раздел“ დაბეჭდვამ-
დე, როგორც ხშირად ხდება, ხელნაწერის სახით ვრცელდებოდა ან
ადრე იღვმებოდა რუსეთში რომელიმე თეატრში, ძიებამ მიგვიყვანა
იმ დასკვნამდე, რომ „რაზდელ“ დასაწერად პისემსკის მოფიქრებუ-
ლი ჰქონია და დაიწერა მხოლოდ 1852 წელს. ამავე წელს დაიბეჭდა
კრდეც „სოვრემენიკში“. ²²³

დოც. ა. გაჩეჩილაძე ვარაუდობს, რომ პისემსკი გ. ერისთავის

რუსულად თარგმნილ „გაყრას“ გაეცნო და მის მიხედვით დასწერა თავისი „Ревизор“-ი ამის გამო იგი წერს:

„უნდა ვიფიქროთ, რომ ა. პისემსკი „გაყრას“ რუსულ თარგმანს გაეცნო და მისი ზეგავლენით დაწერა თავისი კომედია „Ревизор“ ი. სილიან და როგორ გაეცნო, ჩვენ ამის უშუალო დოკუმენტები არა გვაქვს.

საფიქრებელია, რომ პისემსკი იცნობდა ქართველი ინტელიგენციის ზოგიერთ მაშინდელ წარმომადგენელს.

ამის საბუთად შეიძლება გამოდგეს ა. პისემსკის „ლიტერატურულ არქივში“ გამოქვეყნებული ერთი დოკუმენტი. 1860 წელს რუსეთში პისემსკისა და პ. ვეინბერგის ინიციატივით გამართულა საქველმოქმედო საღამო, სადაც წარმოდგენიათ გოგოლის „რევიზორი“. ეს საღამო გამართული ყოფილა ქართველი კაცის რუაძის სახლის დიდ დარბაზში.

„24 апреля 1860 г. в большом зале дома М. Рухадзе состоялся первый спектакль (комедия Н. В. Гоголя „Ревизор“) в пользу общества при участии Писемского (горничный), П. И. Винберга (Хлестаков), Ф. М. Достоевского (Шлякин).“

ეს ამონაწერი საგულისხმოა, როგორც ჩანს, ქართველი კაცის მ. რუაძის სახლში იმართებოდა წარმოდგენები, რომლებშიც მონაწილეობას იღებდნენ რუსეთის გამოჩენილი მოღვაწეები ა. პისემსკი, თ. დოსტოვესკი და სხვ. ვინ იყო მ. რუაძე, ჩვენთვის ცნობილი არ არის. იქნებ ამ ქართველმა კაცმა რუაძემ გადასცა ან მის სახლში ნახა ა. პისემსკიმ „გაყრას“ რუსული თარგმანი? ²²⁴

ახლა ორიოდ სიტყვით გ. ერისთავის კომედია „გაყრას“ ტექსტუალური ისტორიის გამო.

კომედია „გაყრას“, ვიდრე იგი 1850 წელს ცალკე წიგნად არ დაიბეჭდა ტექსტუალური ევოლუცია განუცდია.

აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ინახება ხელნაწერი Н ფონდის № 2659, რომელსაც ჰქვია „გაყრა თავადთა“ და რომელიც გ. ერისთავის „გაყრას“ ერთ-ერთ პირვანდელი ნუსხას უნდა წარმოადგენდეს.

ხელნაწერის თავფურცელზე ვკითხულობთ:

„გაყრა თა(ვა)დთა. მოქმედნი პირნი: იოსებ, რამაზ ძმისწული

იოსებისა, ეგნატე—ძმა იოსებისა, ევგენია—ცოლი იოსებისა, ევ-
ლექსია, სიღონია, ნატალია, სოფიო და სალომე; ქალები იოსებისა,
მიხაილ, ვახტანგ ძენი იოსებისანი; ანტონ—მედიკატორე, ზაალ—ძმა
ანტონის, ილია, არჩილ—ნათესავნი.

მოქმედება სწარმოებს ქა(ლაქ) გორს, თხზულება თა(ვა)დის
მიერ. NN. კომედია ხუთთა მოქმედებათა შორის“.

იწყება:

„გაყრა თა(ვა)დთა, მოქმედება პირველი; გამოსვლა პირველი,
ქალები სხედან დივანზედ და თავისთვის ლაპარაკობენ. (შემოვა
ვახტანგ და იტყვის) ქალებო, ერთს სასიამოვნოს ამბავს გიამბობთ,
ევნატეს, რამაზს და მიხაილს უთხოვნიათ ანტონისათვის, რომ მოვი-
დეს აქ და ჩვენში მშური სიყვარული დანერგოს და კეთილის სინდი-
სით გაგვიყოს ერთმანეთში დარჩენილი სადაო მამულები. (ამ ამბის
გაგონებით ქალები ფრიად ისიამოვნებენ და მოყვებიან სიმღერას).

ქალა ჯინა ეიფიქრებდით და ან მოვიგონებდით,
ამ საჰო შენობევეს კიდე გავფიქრებდით,
ოჰ! რა რიგად მზავლდება ჩვენში ეს სიხარული,
მოუთმენლად ველით, რომ აქა ენახოთ მოსული,
ჩვენი სახლის გვირგვინი, ყოელის კეთილით სრული,
აჰლა უნდა ევლოდეთ. დამზვიდდეს ჩვენი გული.

(ამ დროს კიდეც გააღებს კარებს და შემოვა ანტონ, ქალები
სიამოვნებით მიეგებებიან).

წყდება: „... ანტონ,
თქვენ შაგვარ სიტყვებს როგორღა ამბობთ,
ამათ მამულებს მეორეთ იყოფთ,
მე ანაზედ ვარ გაკვირებული,
ვინც გაუფიქრებია არს დაკლებული,
არა მსწულს, არის გაჩუმებული.
ოღონდ თქვენ იყავით მონათესავენი“.

კატალოგში ამ ხელნაწერს სათაურის გასწვრივ სერგი გორგაძის
ხელით მიწერილი აქვს: „შესაძლოა გიორგი ერისთავის „გაყრის“
გარიანტად ჩაითვალოს?“.

დოც. ს. ხუციშვილმა, რომელმაც ეს ტექსტი შეუჯერა გ. ერის-
თავის „გაყრას“ ცნობილ ნუსხას წერს ამის გამო:

„გაყრა თავადთა“-ს მთავარი თემა არის მამულების გაყოფა თა-
ვადთა შორის. გაყრის მოწადინე ერთ-ერთი ძმა-ევნატე, თავის სურ-
ვილს ასეთი სიმღერით გამოხატავს:

ნეტავი იმ დღეს მოვესწრებოდე,
რომ ჩემს უფროს ძმას გავეყრებოდე,
რვა ზოდუბანი მე ნეტავს წილში,
ნეტამც ამიტომ ის ენახო ძილში.
როდის იქნება დანაჩეს ესენი,
უკიამოვნო, ვაჟენო ქაენი,
სულ დამეკარგოს, რაცა მკირს სენი". და ა. შ.

პიესის მიხედვით იყრებიან იოსებ, რამაზ და ეგნატე. იოსებ და ეგნატე ძმები არიან, რამაზი მათი ძმისწულია, ახალგაზრდა, რუსეთში ნამყოფი. იგი ახალი დაბრუნებულია პეტერბურგიდან, და ამიტომ სულ იქაურ ამბებზე ლაპარაკობს: „წადით, წადით რუსეთში ისწავლეთ რამე, თუ ღმერთი გწამთ. აბა, უნდა იცოდეთ იქაურა ამბავი, რა მშვენიერებაა!“

ძმებს შორის უფროს იოსებს აქვს საბუთი, რომ გაყრა მომხდარა 1825 წელს, მაგრამ ძმა და ძმიშვილი მას კვლავ ედავებიან. მედიატორის განაჩენით მეტად უემაყოფილოდ რჩება „რუსეთუმე“ რამაზი:

ბატონო ანტონ, ეს როგორ ჰქენით,
ამგვარი საქმე არ ითქმის უნით,
ადრე რაც მერგო მაშული წილში,
ახლა აპირებთ იმის გაყოფას,
აბა რას ნაძღვეთ მე ამის საფასს.
გორში სახლები მაინც მომეცით,
ამით ნუგეში ჩემს გულს მიეცით“.

„გაყრა თავადთა“ სათაუროთა და თემით ჰგავს გიორგი ერისთავის „გაყრას“. ამ ორ პიესაში ბევრი რამ არის საერთო. თხზულებაში გამოყვანილია რუსეთიდან დაბრუნებული ახალგაზრდა თავადი, რომელსაც აღარ მოსწონს ადგილობრივი ცხოვრების წესები. ასეთია რამაზი, რომელიც მოგვგვარონებს გიორგი ერისთავის „გაყრას“ პერსონაჟს-ივანეს. „გაყრა თავადთაში“ გამოყვანილ პერსონაჟთა სახელები მეორდება გიორგი ერისთავის თხზულებებში²²⁵

დოც. ს. ხუციშვილი შემდეგ განაგრძობს:

„გაყრა თავადთა“ მოქმედება სწარმოებს გორში, პიესაში ნახსენებია სოფელი ქვეში. გორთან დაკავშირებული იყო გიორგი ერისთავი, იგი იქ დიდხანს ცხოვრობდა... სოფელი ქვეში საერისთავოშია, იკოსთასთან ახლოს, სადაც დასაფლავებულია თვით გიორგი ერისთავი...

ყოველივე ამის გამო ს. გორგაძის მიერ გამოთქმული მოსაზრება შეიძლება საფუძვლიანად ჩაითვალოს. გარდა ამისა, ყურადღება

უნდა მიექცეს შემდეგ ფაქტს: 1857 წელს „ცისკრის“ აპრილის ნომერში დაბეჭდილი გიორგი ერისთავის ლექსი: „თეოდოსია მირეცის“ — მითხარ ტურფავ რას უჩივი“... რომელსაც აწერია № ამ ინიციალს არის ამოფარებული „გაყრა თავადთა“ ავტორიც. გიორგი ერისთავი განახლებულ „ცისკარში“ ამ ფსევდონიმებით ბეჭდავს ზოგიერთ თხზულებას... ესეც ზედმეტი დამადასტურებელია იმისა, რომ „გაყრა თავადთა“ ჩაითვალოს „გაყრას“ ვარიანტად.²²⁶

რათქმა უნდა რომ „გაყრა თავადთა“-ს და „გაყრას“ საბოლოოდ ტექსტს შორის გ. ერისთავს სხვა ვარიანტებიც ექნებოდა, მაგრამ მათ ჩვენამდე არ მოუღწევიათ.

ეხლა გ. ერისთავის კომედია „გაყრას“ დაწერის თარიღის შესახებ.

აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში ინახება ალექსანდრე რევაზის-ძე თუმანიშვილის ბარათი, რომელიც წარმოადგენს პასუხს მიხეილ თუმანიშვილის წერილისას. 1849 წლის 30 მაისს ა. რ. თუმანიშვილი გორიდან საპასუხო ბარათში წერდა მ. თუმანიშვილს.

„გიორგი ერისთავს მოკთხევა გადავეცი და ლექსები ვთხოვე, მაგრამ მან მითხრა, ყველა ჩემმა ძმამ ოქრომ წაიღო, მათ რიცხვში „გაყრაცაო“, და როდესაც იგი დაუბრუნებს, მე მომცემს გადასაწერად შენთვის; გადაწერისთანავე გამოგზავნას არ დავაგვიანებ.“²²⁷

ბარათიდან მოტანილი ნაწყვეტი არკვევს, რომ 1849 წლის დასაწყისში გ. ერისთავის „გაყრა“ უკვე ხელიდან ხელში გადადის ასლების სახით, მაგრამ „გაყრა“ გაცილებით უფრო ადრე ყოფილა დაწერილი. პოეტი და პუბლიცისტი მიხეილ თუმანიშვილი, პირადი მეგობარი გიორგი ერისთავისა, დაბეჯითებით ირწმუნება რომ „გაყრა“ პირველ ქმნილი“ პიესაა ავტორისა.²²⁸ ჩვენ რახან უკვე ვიცით რომ „დავა“ 1840 წელსაა დაწერილი, მაშასადამე „გაყრა“ ამაზე ადრე შეუქმნია გიორგი ერისთავს.

ამასვე აცხადებს გ. ერისთავის ნათესავი ალექსანდრე ესტატეს-ძე ერისთავიც. იგი „გაყრას“ გ. ერისთავის პირველ პიესად თვლის.²²⁹

გ. ერისთავს „გაყრას“ ქარგა სინამდვილიდან აუღია და მასში გამოუყვანია თავისი თავი და ნათესავ — ნაცნობები.

ალექსანდრე ერისთავი გვიამბობს: „...ამ დროებაში საქართველოში იყო დიდი დავა და ჩხუბი გაყრაზე. მეტადრე აქედან შეადგინა გიორგიმ პირველი სასური კომედია „გაყრა“ და ხელნაწერი

იკითხებოდა ყოველს პატიოსანს სახლში. მოქმედნი პირნი იყვნენ ნამდვილი გადაღებული დღიურის ცხოვრებისაგან. ამისთვის უფრო ჰქონდა ფასი... უმეტეს კომედია ესე იყო სასიამოვნო ოდესცა თვით მთხველი წაიკითხავდა, ნამდვილის წარმოდგენით, მასში აღწერილ მოქმედ პირთა“.²³⁰

ამასვე გადმოგვცემს გიორგი თუმანიშვილიც 1912 წელს დაწერილ წერილში. „ძველ კაცებს კარგად ახსოვთ ჯერ კიდევ, რომ ერისთავის ტიპები აღებულია ადგილობრივ ცხოვრებიდან. „გაყრასი“ ავტორმა გამოიყვანა თავისთავი და თავისი ნათესაები და ნაცნობები. მათი გვარი ზოგიერთს კიდევ ახსოვს“.²³¹

ჩვენ ამეჟამად მოკლებული ვართ შესაძლებლობას ვთქვათ თუ ვისი პორტრეტებიდან შექმნა გ. ერისთავმა „გაყრას“ ტიპაჟი.

გ. ბ. ერისთავის კომედია „გაყრას“ პირველი საჰეობა

თბილისში 1845 წლიდან მუშაობდა რუსული დრამატული დასი, მაგრამ ამის გარდა „ვოლტიჟორები“ და „აკრობატები“ აჩვენებდნენ თავიანთ ნომრებს. არსებულა „ცირკის“ მაგვარი „მექანიკური“ თეატრი და ძაღლების კომედიაც.

1846 წლის 19 იანვარს ლევან მელიქიშვილი ამის გამო თბილისიდან წერდა გრიგოლ ორბელიანს: „აქ მალმალ ტანცაობა აქვთ, დაიარებიან ხან თეატრში, ხან ვოლტიჟორებთან და აკრობატების სანახავად, ხან მექანიკურ თეატრში, და ძაღლების კომედიაც არის. წარმოიდგინეთ სამსავე ამ გართობას კვირაში სამჯერ წარმოდგენა აქვს და ბუღამ ხალხით სავსეა“.²³²

ამავე ხანებში თბილისის გიმნაზიის სააქტო დარბაზში მხატვარმა გ. გაგარინმა ააშენა სცენა, სადაც რუსული და ფრანგული შინაური სპექტაკლები იმართებოდა. „აქტებში“ ვკითხულობთ:

„ნიჭიერმა მხატვარმა გაგარინმა სცენისმოყვარულთათვის ააშენა პატარა სცენა სათავადაზნაურო გიმნაზიაში და მორთო ის შესანიშნავი დეკორაციებით. ამ სცენაზე ყოველკვირეულად იმართებოდა წარმოდგენები, ღარიბთა სასარგებლოდ. თამაშობდნენ ამ წარმოდგენებზე მთავარმართებლის სახლთან დაახლოვებულნი პირნი“.²³³

თითონ გ. გაგარინი ცოცხალი სურათების დადგმას ხელმძღვანელობდა. პოეტი და პუბლიცისტი მიხეილ თუმანიშვილი ასე გადმოგვცემს „ცოცხალი სურათებისაგან“ მიღებულ შთაბეჭდილებას:

„ამ საღამოს ქეშმარიტი სიტყბოება განვიცადეთ აქაური თეატ-

რის სცენაზე „ცოცხალი სურათების“ ნახვით. როგორც დასდგა ხელოვნების გამოჩენილმა მცოდნემ გაგარინმა. ეს მოვლენა საერთოდ იშვიათია, თითქმის უნახავი თბილისში, მაგრამ მონაწილეობა მასში ისეთი პირისა, რომელიც ნამდვილი მხატვარია, ამ სიტუაციის სრული მნიშვნელობით, საკმარისი იყო რომ მიეზიდა აუარებელი საზოგადოება“. ²³⁴

რუსულ შინაურ წარმოდგენებსა და „ცოცხალ სურათებს“ ქართველებიც ესწრებოდნენ. თანდათან მომწიფდა აზრი ქართული საშინაო სპექტაკლების მოწყობისა. ამ საქმის ინიციატივა თავს იდევ გიორგი ერისთავმა. მას სხვებიც ამოუდგნენ გვერდში. პირველ დადგმისათვის არჩეულ იქნა გ. ერისთავის კომედია „გაყრა“.

ცნობილი ბიოგრაფი ი. მეუნარგია წერდა: „სცენისმოყვარეებთან გ. ერისთავს ბევრი ხეწნა არ დასჭირდა, ყველამ დიდის სიხარულით მიიღო მონაწილეობა კომედიაში. გიორგი, რომელიც თითონ მიკირტუმას როლს თამაშობდა, რეჟისორის მოვალეობას ასრულებდა და სწრთენიდა უჩვევთა მოთამაშეთა“. ²³⁵

მრავალი დაბრკოლების გადალახვა გახდა საჭირო და ეინ იცის საქმე როგორ წავიდოდა გიორგი ერისთავს. რომ არ დახმარებოდა გიორგი იესეს-ძე ერისთავის ასული-ქეთევან ორბელიანი. გ. წერეთელი გვიამბობს:

„რომელ ერთისთვის უნდა გაეძლო გ. ერისთავს. ბატონიშვილის მარიამის ტუქსისა. პლატონ იოსელიანის ხეპრობისა, რევაზ ერისთავის ხრიკებისა, თუ ჭილაშვილის ქართულ-რუსულის გამოთქმისათვის.

მართლაც, რომ გ. ერისთავი საქმეს თავს ვერ მოაბამდა, გონებაგანათლებული და კჳუადამჯდარი ქეთევან ორბელიანისა, დიდი გიორგი ერისთავის ასული, რომ არ გასჩენოდა მფარველად. ქეთევანმა მტკიცე ხასიათი გამოიჩინა. ის არ შეუშინდა არც რევაზ ერისთავის ხრიკებს, არც ბატონიშვილის მუქარას, თანაუგრძნობდა თავის ნათესავის ნიჭს. წინდაწინვე გულში იხატავდა, რა დიდ საქმედ იქნებოდა მომავალში ქართული თეატრის დაარსება. აი ამ ქალმა მიიმხრო სხვა წარჩინებული გვარის ქალებიც, როგორც მაგალითად ბაბაღუ ანდრეევსკისა, ან. ოგდობეიოსი, ან. გაგარინისა“. ²³⁶

რეპეტიციების ჩასატარებლად ქეთევან ორბელიანმა თავისი ბინა დაუთმო სცენისმოყვარეებს. გაზეთი „ივერია“ წერდა:

„რეპეტიციები იმართებოდა სენატორის გიორგი ერისთავის შვილის სახლში (უკუიის ხიდან „ლონდონის“ სასტუმროს პირ-

დაპირ). მისი რძალი ელენე მასპინძელი იყო თეატრის მოყვარულთა, მისი ქალი ქეთევან (მამუკა ორბელიანის მეუღლე) გაშვებული რიგის მიმცემი, ავანზავანი იყო მთელის ამ საქმისა.

რეპეტიციებს ძალიან დიდხანს თურმე არ მოუწოდებდნენ, როგორც მოყვარულთა წესია, რადგანაც ყველამ ზეპირად იცოდა პიესა, მხოლოდ ორი-სამი კვირა მოუწოდებდნენ. გიორგი ერისთავი (ავტორი) თითონ რეჟისორობდა და ერთ როლსაც თამაშობდა.

ვარანცოვმა წარმოდგენის წინათ მიანდო ცენზორობა ამ პიესისა ვასილ იოსების ძე ბებუთოვს, რომელსაც წაუკითხა თვით ავტორმა, წაკითხვის დროს ბებუთოვი სიცილით აღარ იყო თურმე. მოახსენა ვორონცოვს რომ არაფერი დამაბრკოლებელი მიზეზი არა აქვს პიესის წარმოდგენასაო. ამბობენ, უკანასკნელი გენერალური რეპეტიცია, თვით ვარანცოვთან თურმე იყო. წინათაც მთავარმართებელი დროგამოშვებით ესწრებოდა რეპეტიციებს და ახალისებდა მოთამაშეთა.²²⁷

ილია ორბელიანი 1849 წლის 24 დეკემბერს თბილისიდან ვრიგოლ ორბელიანისადმი გაგზავნილ ჯერ გამოუქვეყნებელ ბარათში ასე აღწერს კომედია „გაყრას“ დადგმის სამზადისს: „На днях будет представлена Грузинская пьеса „гаყრა“ князя Георгия Эристави (Глухарича) на грузинском языке, чрезвычайно много смешных сцен играют: Кетевана Мамука жена, Андреевская, Мария Эристова, Настинька Орбелинова, Георгий Эристов, Нико Эристов, я и Кипиани, Князь Михаил Семенович (ვორონცოვი რ. ს.) очень рад этому; приказал перевести на русский язык и удивительно удачно вышло, он много хохотал и много комплиментов сделал как автору, так и переводчику.“²²⁸

რამდენიმე დღის შემდეგ გამოკრულ იქნა აფიშა:

თბილისის გიმნაზიის ზალაში

ქალაქის ღარიბ ხალხთათვის

ორშაბათს 2-ს იანვარს 1850 წელსა წარმოდგენილი იქნება

I

მიხეილ და კრისტიანე

(ფრანციცულად)

ითამაშებენ: თ. ღონდუკოვი—კარსაკოვი, ბარონესა ზეინდორფ მინჩაქი და ბაშმაკოვი.

შემდეგ წარმოდგენილი იქნება პირველჯერ ქართულად:

კომედია სამ მოქმედებად, თხზ. თ. ერისთავისა
მოქმედნი პირნი:

თავადი ანდრეაფარ	. თ. ილ. ორბელიანი
პავლე ძმა შაისი	თ. ოქ. ერისთავი
ივანე	. დ. ი. ყიფიანი
ენეინა მაყრინე	ბ. გ. ანდრეევსკისა
კიიანა წინო	ნ. ა. ორბელიანისა
მიქარტუმ გასპარინი	. თ. გ. ერისთავი
თათელა, ცოლი შაისი	კნ. ქ. ორბელიანისა
ნუშანა, ქალი მათი	კნ. ან. ორბელიანისა
თავადი რამაზ, სეკრეტარი	გ. ო. შაწშივეი
თავადი ბარბაქ	თ. ა. ერისთავი
ბარამ, მოურავი	თ. ნ. ერისთავი
გაბრიელ	მ. გ. ჭილავეი
იშერელი	თ. გრ. ერისთავი
ყარაშეყარი	კნ. მ. ერისთავისა. 230

წარმოდგენას უამრავი ხალხი დასწრებაა. „გიმნაზიის პატარა ზალა ვერც კი იტევდა მაყურებლებს. ვორონცოვიც თავის სახლობით და ამალით თეატრში იყო და ყველაზე უფრო გაცხარებული ტაშს უკრავდა სცენის მოყვარეთა. ნამეტნავად კომედიის დამწერი მოიწონეს როგორც აქტიორი და ავტორი“.²⁴⁰

შთაბეჭდილება აუწერელი იყო. პეტრე უმიკაშვილი წერს: „ქართული თეატრის ამბავი გავიგონე პირველად „გაყრის“ წარმოდგენის შემდეგ ჩვენს ნათესავებში. ბევრს ეხსოვება ლეიპციგში ნასწავლი დოქტორი ზაქარია ზუბალაშვილი. აი ეს დოქტორი სხვა სტუმრებს შორის დასწრებოდა თავისი ცოლით პირველ ქართულ წარმოდგენას გიმნაზიის დარბაზში. ცოლი ლაპარაკობდა წარმოდგენის მეორე და მესამე დღეს, რა რიგად თამაშობდა გიორგი ერისთავი ეპკრის როლს და ხალხი რა რიგად იყო აღტაცებული“.²⁴¹

კომედია „გაყრას“ წარმოდგენის სამი დღის შემდეგ, 1850 წლის ხუთი იანვრის გაზეთ „ზაკავკაზსკი ვესტნიკში“ რუსმა პოეტმა იაკობ პოლონსკიმ მოათავსა პატარა, მაგრამ მეტად გულთბილი გამოხმაურება.

მომყავს იგი მთლიანად:

„1850 წ. 2 იანვარი საქართველოს განათლების ისტორიაში ჩაიწერება, როგორც შესანიშნავი დღე. შესაძლებელია, ამ დღეს დაიბადა ქეშმარიტად ქართული ლიტერატურა.“

გიმნაზიის დარბაზში პირველად უმაღლესი ქართველი საზოგადოების კეთილშობილი პირების მიერ, მეფისნაცვლის ნებართვით, გათამაშებული იქნა ქართულ ენაზე ნაციონალური ქართული კომედია „გაყრა“.

პიესა ისეთი კარგია, ისე განაცვიფრა ყველა თავისი სისადავით. ორიგინალობით და ღრმა იუმორით, რომ ვერ ვხედავთ უბრალოთ ვაქოთ ის, — ჩვენ ვალდებული ვართ მივცეთ ჩვენს მკითხველებს, რამდენადაც შესაძლებელია, ამ პოეტური ქმნილების დაწვრთვებითი გარჩევა, — ანდა ვაჩუქოთ თვით თარგმანიც მისი.

პიესის ავტორი თავადი გიორგი ერისთავი, როგორც პოეტი, დიდი ხანია ცნობილია საქართველოში, მაგრამ არც ერთს ჩვენს შორის რუსთაგანს ფიქრადაც არ მოსდიოდა, რომ იგი ასეთი მშვენიერი კომიკი იყო.

კომედიის შესრულება, რომელშიაც მონაწილეობდა თვით პოეტი, ხუმრობაგაშვებით, ყოველგვარ ქებას აღემატებოდა, როლების ჩინებულ ცოდნას, კოსტუმებს, თამაშს — ყველაფერს, ყველაფერს ალტაცებაში მოჰყავდა მრავალრიცხოვანი დამსწრენი. ერთი სიტყვით, შესრულება ისეთი იყო, რომ არ საჭიროებდა ქართულის ცოდნას, რათა გაგეგო და ალტაცებაში მოსულიყავი ქართველების თანახმად“. ²⁴²

1850 წლის 14 იანვარს პიესის მონაწილე ილია ორბელიანი ჯერ დაუბეჭდავ ბარათში თბილისიდან წერდა თემირხანშურაში თავის ძმას გრიგოლ ორბელიანს:

„ქართულ თეატრში ითამაშეს გიორგი ერისთავის შეთხზული „გაყრა“ ჩინებულათ, მართლად საუცხოოდ; ბილეთების შოვნაში თავის მტრევა იყო, მამუკას ცოლმა ასე ითამაშა, რომ უმაღლეს აქტრისას არ შეეძლო; იმის როლი იყო სომხის დედაკაცის, თათულასი. მეც ვითამაშე ჩემი როლი იყო უფროსის ძმის; მახლას დაიხოცნენ სიცილით ხალხი. კნიაზმა (მ. ს. ვორონცოვმა — რ. ს.) გადახატვინა ჩვენი სახეები ქალების და კაცებისაც“. ²⁴³

გრიგოლ ორბელიანი თემინხანშურიდან ასეთი სტრიქონებით გამოეხმაურა ამ სამამულიშვილო საქმეს. ძმისადმი 1850 წლის 25 იანვარის თარიღით გამოგზავნილ საპასუხო ბარათში ვკითხულობთ:

„ჩემო საყვარელო ძმავო ილიკო! შენი წერილი ამ მიანუტში მომიტანეს, რომელშიაც მწერ თეატრში თამაშობასა. სწორედ გითხრა, ძალიან ვნანობ რომ ეგ პირველი ქართული კამედია ვერა ვნახე. ჩემო ილიკო გთხოვ გამომიგზავნო ეგ კამედია, რომელიცა არ წა-

მიკითხავს. ქეთევანის ქება შევიტყვე და არ მიკვირს, ეგ ასეთი დედაკაცია, რომ რასაც მოინდომებს, შეუძლიან აღსრულებაცა, და ამასთანა ძნელიც არ იქნებოდა მაგისათვის ბებრის დედაკაცის წარმოდგენა. აფიშა ჩემთვის გამოეგზავნა მთავარმართებელსა, რომლისათვისაცა ამასთანავე ვწერ მადლობასა“.²⁴⁴

სამი დღის შემდეგ დაწერილ ბარათში გრიგოლ ორბელიანი მოაგონებდა თავის ძმას ილიას „ვინძლო ქართული კამედია გამომიგზავნო“.²⁴⁵

პიესა უმაღლეს ხალხში გადავიდა და ადგილებს ხან აქ, ხან იქ ამბობდნენ ზეპირად. გაზეთი „ზაკაეკაზსკი ვესტნიკი“ წერდა: „ბაზარზე იმეორებდნენ მთელ ფრაზებს, რომლებიც მთლიანად აღებული იყო კომედიიდან და მრავალ სახლში, სადაც შეიძლება, არავითარი წარმოდგენა არ აქვთ იმაზე. თუ რა არის თეატრი, — სახელი თავადი ერისთავისა გახდა ცნობილი და კომედია იქცა ვრცელ მსჯელობათა საგნად. რომელი მწერალი, რომელი კომიკი არ ისურვებდა ამას!“²⁴⁶

პიესა „გაყრა“ გამეორებულ იქნა თბილისის გიმნაზიის სააქტო დარბაზში იანვარშივე და მერე კი მანანა ორბელიანის სახლში. ნაკოზაგრატიონი გადმოგვცემს:

„პლატონ იოსელიანი სიხარულით ღებულობდა მონაწილეობას საქართველოს კულტურულ-ნაციონალური ცხოვრების ყოველ გამოვლინებაში, მაგალითად, როცა ერისთავის — „გაყრა“ ხელახლა კნეინა მანანა ორბელიანის სახლში დაიდგა პლატონი ერთ-ერთი მთავარი როლის შემსრულებელი იყო, რამაც დიდი სიამოვნება მიანიჭა საზოგადოებას“.²⁴⁷

გადიოდა დრო „გაყრას“ პირველი სპექტაკლის დღიდან, მაგრამ „თაბეჭდილება ოდნავადაც არ ქრებოდა. ქეთევან ორბელიანი ვეამბობს: „სწორედ გაუთავებელი ლხინი და ქორწინება იყო „გაყრის“ რეპეტიციები და თვით წარმოდგენა, კვირებმა და თითქმის თვეებმა გაიარა პირველ წარმოდგენის შემდეგ და ლხინი გაუთავებელი იყო“.²⁴⁸

რამდენიმე წლის წინად ლენინგრადში აღმოჩნდა კომედია „გაყრას“ ხელნაწერი, რომელშიაც მოთავსებულია ამ პიესის პირველი წარმოდგენის თერთმეტი მონაწილის ფერადი ილუსტრაცია. ნახატები აკვარელით შეუსრულებია იტალიელ მხატვარს ეორჯე კორადინის. ეს ილუსტრაციები სათანადო განმარტებებით გამოქვეყნებულია ჟურნალ „საბჭოთა ხელოვნებას“ 1954 წლის № 1-2-ში.

ეს სწორედ ის სურათებია, რომლის შესახებაც ლაპარაკობს ილია ორბელიანი ძმის-გრიგოლისადმი გაგზავნილ ზემოდ ციტირებულ ბარათში.

გ. ერისთავის კომედია „გაყრას“ პირველი წარმოდგენა, რომელიც შესდგა 1850 წლის ორ იანვარს, — ჩაიწერა ისტორიაში როგორც ქართული პროფესიული თეატრის აღდგენის თარიღი.

წყაროების ბაზენი

1. პროფ. მ. პოლიჟტოვი და პროფ. გ. ნათაძე, „ძველი თბილისი“, 1930 წ. გვ. 47.
2. იგივე წყარო.
3. А. Цагарели Грамоты. II. გვ. 480.
4. გ. ლეონიძე „ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1949 წ. გვ. 267.
5. პ. იოსელიანი „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, 1936 წ. გვ. 251.
6. ი. ბატონიშვილი „ცხოვრება-ანდერძი“ 1950 წ. გვ. 45.
7. გ. ლეონიძე „ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1949 წ. გვ. 267.
8. დ. გამეზარდაშვილი „გიორგი ერისთავი“, 1949 წ. გვ. 53.
9. გ. ლეონიძე „ბესიკი“, 1953 წ. გვ. 60.
10. იესე ბარათაშვილი „ცხოვრება-ანდერძი“, 1950 წ. გვ. 4.
11. ი. ბატონიშვილი „კალმასობა“, 1948 წ. ტ. II. გვ. 212.
12. „ლიტერატურული ძიებანი“, 1947 წ. წიგნი III. გვ. 229.
13. ი. ბატონიშვილი „კალმასობა“ 1948 წ. ტ. II. გვ. 198-199.
14. „ლიტერატურული ძიებანი“, 1947 წ. წიგნი III. გვ. 231.
15. იგივე წყარო
16. იგივე წყარო. გვ. 232.
17. გ. ლეონიძე „ბესიკი“, 1953 წ. გვ. 60.
18. ი. ბატონიშვილი „კალმასობა“, 1948 წ. ტ. II. გვ. 199.
19. ი. ბატონიშვილი „კალმასობა“, 1936 წ. ტ. I. გვ. 212-213.
20. პ. იოსელიანი „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, 1936 წ. გვ. 74.
21. იგივე წყარო.
22. ი. ბატონიშვილი „კალმასობა“, 1936 წ. ტ. I. გვ. 173.
23. ი. ბატონიშვილი „კალმასობა“, 1936 წ. ტ. I. გვ. 227.
24. ი. გრიშაშვილი „საბაონოვა“, 1918 წ. გვ. 119.
25. იგივე წყარო. გვ. 112.
26. გ. ლეონიძე „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1948 წ. გვ. 269.
27. იგივე წყარო.
28. ი. გრიშაშვილი „საბაონოვა“ 1918 წ. გვ. 51.
29. გ. ლეონიძე „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1949 წ. გვ. 271.
30. პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი „საბაონოვა“, 1930 წ. გვ. 61-62.
31. აკაკი. ს. ჯანაშია სახელმწიფო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდის ზღაპრული № 2412/ე.
32. ი. ბატონიშვილი „კალმასობა“, 1936 წ. ტ. I. გვ. 171.
33. იგივე წყარო. გვ. 172-173. !

34. იგივე წყარო.
35. აკ. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერი H ფონდის № 2130.
36. იგივე წყარო.
37. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერი A ფონდის № 1164.
38. იგივე წყარო.
39. ეურ. „ივერია“, 1878 წ. № 7-8. გვ. 100.
40. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის H ფონდის ხელნაწერი № 2130.
41. პროფ. კ. ცეკელიძე, პროფ. ა. ბარამიძე, „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, 1954 წ. ტ. I. გვ. 493.
42. ნ. აბრამიშვილი „ძველი ქართული თეატრი“, 1925 წ. გვ. 27.
43. იგივე წყარო. გვ. 31.
44. პროფ. კ. ცეკელიძე, „ქართული ლიტერატურის ისტორია“. 1941 წ. ტ. II. გვ. 633.
45. ეურ. „ივერია“, 1885 წ. № 4-5.
46. საქ. სახ. ლიტერატურული მუზეუმის ხელნაწერი, № 71.
47. გაზ. „დროება“, 1879 წ. № 237.
48. ვ. ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, 1941 წ. გვ. 76.
49. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდის ხელნაწერი № 2130.
50. С. Клиппингев „Походы Надир—шаха,“ გვ. 22.
51. ტრ. რუხაძე, „ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია“ 1949 წ. გვ. 111-112.
52. იგივე წყარო, გვ. 115.
53. ზ. კიკნაძე, „მოკლე ისტორია ქართული თეატრისა“, 1906 წ. გვ. 3-4.
54. ეურ. „დროება“, 1952 წ. № 25.
55. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის S ფონდის ხელნაწერი № 105.
56. ტრ. რუხაძე, „ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია“, 1949 წ. გვ. 109-110.
57. იგივე წყარო, გვ. 111.
58. ბესიკი „თხზულებათა კრებული“, 1932 წ. გვ. 78.
59. იგივე წყარო, გვ. 150-151.
60. ი. ბატონიშვილი, „კალმასობა“, 1948 წ. ტ. II. გვ. 207.
61. ტრ. რუხაძე, „ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია“, 1949 წ. გვ. 103.
62. ალ. ორბელიანი, „ნაწერი“, 1879 წ. გვ. 197-198.
63. გაზ. „Кавказ“, 1858 წ. № 86.
64. გაზ. „ივერია“ 1891 წ. № 153.
65. П. Носеллиани, „Путевые записки по Дагестану.“ გვ. 63.
66. ი. გრიშაშვილი, „ლიტერატურული ნარკვევები“, 1952 წ. გვ. 20.
67. ტრ. რუხაძე, „ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია“, 1949 წ. გვ. 111-112.
68. ი. ბატონიშვილი, „კალმასობა“, 1948 წ. ტ. II. გვ. 207.
69. პროფ. მ. პოლივექტოვი და პროფ. გ. ნათაძე, „ძველი თბილისი“, 1930 წ. გვ. 60.

70. გ. ყიქოძე. „ერეკლე მეორე“ 1941 წ. გვ. 141-142.
71. ი. ბალახაშვილი, „ცოცხალი პოეტი სტეფანე ფერმანგიშვილი“, 1942 წ. გვ. 50.
72. პროფ. ლ. მელექსეთ-ბეგი, „ძველი სომხური ლატერატურის ისტორია“, 1941 წ. გვ. 213.
73. ჟურ. „მნათობი“, 1954 წ. № 6.
74. ა. კავკაძე, „თხზულებანი“, 1940 წ. გვ. 243-245.
75. „АКТЫ“, ტ. I. გვ. 292.
76. ა. კავკაძე, „თხზულებანი“ 1940 წ. გვ. 78.
77. გრ. ორბელიანი, „წერილები“, 1936 წ. ტ. I. გვ. 219.
78. იგივე წყარო, გვ. 4.
79. იგივე წყარო, გვ. 219-220.
80. იგივე წყარო, გვ. 24.
81. ჟურ. „მნათობი“, 1938 წ. № 12.
82. პ. იოსელიანი, „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, 1936 წ. გვ. 200-201.
83. „საქართ. ცენტრარქივის ხელნაწერთა აღწერილობა“, 1949 წ. ტ. I გვ. 198.
84. „АКТЫ“, 1868 წ. ტ. II. გვ. 19.
85. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1954 წ. № 35.
86. იგივე წყარო.
87. პროფ. გ. თავიშვილი, „სახალხო მანათობისა და პედაგოგიური აზროვნების ისტორია საქართველოში“, 1948 წ. გვ. 156.
88. დ. ყიფიანი, „მეცხერები“, 1930 წ. გვ. 8-9.
89. И. Еншкелопов. „Грибоедов в Грузии“, 1954 წ. გვ. 94.
90. აკად. ლ. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის S ფონდის ხელნაწერი № 388.
91. „გურიის ამბები“, 1919 წ. გვ. 56.
92. თ. სახუკია, „მოგზაურობანი“, 1950 წ. გვ. 22.
93. „გურიის ამბები“, 1919 წ. გვ. 56.
94. იგივე წყარო.
95. გვამა, „მოგზაურობა“, 1826 წ. ტ. I. გვ. 122. პარიზი, (ფრანგულ ენაზე).
96. გ. აწინაძე „ქართული კლასიკოსები“, 1950 წ. გვ. 194-195.
97. გაბ. „Сивказ“, 1846 წ. № 2.
98. ე. კლაროტი, „მოგზაურობა მთის კავკასიასა და საქართველოში“, 1823 წ. ტ. I. პარიზი, (ფრანგულ ენაზე).
99. გაბ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1948 წ. № 26.
100. „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“, 1935 წ. ტ. I. გვ. 309.
101. ლ. ბარამია „დეკანოზისტები საქართველოში“, 1955 წ. გვ. 65-66.
102. ჟურ. „Русская старина“, 1874 წ. ტ. XI.
103. А. С. Грибоедов „Сочинения“, 1953 წ. გვ. 561.
104. ჟურ. „Северный Архив“, 1823 წ. № 8.
105. М. И. Глинка. „Записки“, 1887 წ. გვ. 48.
106. „რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ. ტ. I. გვ. 403.
107. იგივე წყარო, გვ. 91.
108. იგივე წყარო, გვ. 92.
109. „Звения“, 1932 წ. № 1.
110. „Литературное наследство“, 1946 წ. № 47-48. გვ. 254.

111. ი. ანდრონიკაშვილი, „საქართველო მ. ლერონტოვის შემოქმედებაში“ 1953 წ. გვ. 244.
112. იგივე წყარო, გვ. 245.
113. იგივე წყარო, გვ. 247.
114. ჟურ. „Русский Архив.“ 1889 წ. წიგნი V.
115. ჟურ. „Русский Архив.“ 1889 წ. წიგნი IX.
116. ი. ანდრონიკაშვილი, „საქართველო მ. ლერონტოვის შემოქმედებაში“, 1953 წ. გვ. 242.
117. გაზ. „Тифлисские Ведомости“, 1828 წ. № 11.
118. „Литературное наследство“, 1946 წ. № 47—48. გვ. 254
119. დ. ყოფიანი, „მეგობრები“, 1930 წ. გვ. 9.
120. გაზ. „Тифлиссские Ведомости“, 1829 წ. № 17.
121. იგივე წყარო.
122. გაზ. „Тифлиссские Ведомости“, 1829 № 13.
123. იგივე წყარო.
124. „Пушкин и его современники“, 1928 წ. ტ. XXXVII.
125. ა. ს. პუშკინი „რჩეული თხზულებანი“, 1951 წ. ტ. IV. გვ. 261.
126. „Временник Пушкинской комиссии.“ 1936 წ. ტ. II. გვ. 298—299.
127. საქ. ცენტრ. არქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი 171.
128. „Временник Пушкинской комиссии.“ 1936 წ. ტ. II. გვ. 298—299.
129. „Пушкин и его современники“, 1928 წ. ტ. XXXVII.
130. იგივე წყარო.
131. ა. ს. პუშკინი, „რჩეული თხზულებანი“, 1951 წ. ტ. IV. გვ. 261.
132. „Пушкин и его современники“, 1928 წ. ტ. XXXVII.
133. ს. დოდუშვილი, „წერილები“, 1945 წ. გვ. 103.
134. პროფ. გ. გოზალიშვილი, „1832 წლის შეთქმულება“, 1935 წ. ტ. I. გვ. 57—
135. იგივე წყარო.
136. „Литературное наследство“, 1946 წ. № 47—48. გვ. 299.
137. იგივე წყარო, ქვე.
138. Дризен. „Материалы по истории Русского театра.“ 1914 წ. გვ. 84—
139. ჟურ. „Вестник Европы.“ 1875 წ. წიგნი VII.
140. იგივე წყარო.
141. { გაზ. „Тифлиссские Ведомости“, 1832 წ. № 3.
 { ჟურ. „Вестник Европы“, 1875 წ. წიგნი 7.
142. ი. მელნარაგია, „ქართველი მწერლები“, 1954 წ. ტ. I. გვ. 244.
143. იგივე წყარო გვ. 289.
144. ჟურ. „მნათობი“, 1938 წ. № 12.
145. საქართველოს ცენტრალური საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 171.
146. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1948 წ. № 48.
147. დ. გამყარაძე-შვილი. „გიორგი ერისთავი“, 1949 წ. გვ. 72.
148. დ. ყოფიანი, „მეგობრები“, 1930 წ. გვ. 137-138.
149. ი. ბალახაშვილი, „ლიტერატურული წრეები და პალონები, 1940 წ. გვ. 95.
150. დ. გამყარაძე-შვილი „გიორგი ერისთავი“, 1949 წ. გვ. 71.

151. ს. გერსაძე, „გიორგი ერისთავის თეატრი“, 1950 წ. გვ. 22-23.
152. ა. გაჭილაძე, „ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1952 წ. გვ. 27.
153. მ. გოცაძე, „ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია“, 1954 წ. ტ. I. გვ. 194.
154. „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფალისის უწყებათანი“, 1832 წ. № 2.
155. გ. ნადარაძე, „ნ. ბარათაშვილი“, 1938 წ. გვ. 72-73.
156. იგივე წყარო. გვ. 73.
157. გაზ. Тифлиские ведомости. 1837 წ. № 37.
158. K. Koch „Reise durch Russland nach dem Kaukasischen jstmuß in den jahren, 1842. B II.
159. გაზ. „Кавказ.“ 1894 წ. № 52.
160. საქართ. ენტრარქიების საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
161. ნ. ბარათაშვილი, „თბზულებანი“, 1954 წ. გვ. 18.
162. გაზ. „Кавказ.“ 1894 წ. № 52.
163. გაზ. „Кавказ.“ 1894 წ. № 15.
164. ჟურ. „Русский Вестник“, 1869 წ. № 4.
165. იგივე წყარო.
166. იგივე წყარო.
167. K. Koch „Reise durch Russland nach dem Kaukasischen jstmuß in ben jahren. 1842, B II.
168. კ. კობის დასახელებული თბზულება.
169. ჟურ. „მწვეთსი“, 1893 წ. № 5-6.
170. ი. მენუაშვილი, „ქართული მწერლები“, 1954 წ. ტ. I. გვ. 195.
171. იგივე წყარო, გვ. 196-197.
172. „ლიტერატურის მატიაზე“, 1940 წ. № 1-2. გვ. 394.
173. აკად. ნ. ჯანაშიას შახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის II ფონდის ბელნაწერი № 1103.
174. ტ. რუხაძე, „ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან“ 1957 წ. გვ. 261.
175. „Грибоедов в воспоминаниях современников 1929 წ. გვ. 312.
176. ნ. ბარათაშვილი, „თბზულებანი“, 1945 წ. გვ. 27.
177. იგივე წყარო, გვ. 17.
178. იგივე წყარო.
179. ა. ქავკაძე „თბზულებანი“, 1940 წ. გვ. 326.
180. იგივე წყარო, გვ. 151.
181. ი. მენუაშვილი, „ალექსანდრე ქავკაძე“, 1937 წ. გვ. 65.
182. პროფ. გ. გ. გოზალიშვილი, „1832 წლის შეთქმულება“ 1935 წ. ტ. I. გვ. 456.
183. გრ. ორბელიანი, „მწერლები“, 1936 წ. ტ. I. გვ. 25.
184. А. Фадеев. „Воспоминание.“ 1897 წ. გვ. 117.
185. Wilbracham, „Trawels in the Transcaucasischen prowins of Russia in the... and Winter of 1837 Londres. 1839.
186. ა. ქავკაძე, „თბზულებანი“, 1940 წ. გვ. XVI.
187. იგივე წყარო, გვ. XVII.
188. „ლიტერატურის მატიაზე“, 1940 წ. № 1-2. გვ. 395.
189. ი. ბალახაშვილი, „ვკრიბოჯდოვი და ნინო ქავკაძე“, 1941 წ. გვ. 127.
190. შ. კანმაძე „თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრი“, 1949 წ. გვ. 16-17.

191. А. Розен, „Записки Декабриста.“ 1907 წ. გვ. 297.
192. ი. მეუნარგია, „ქართველი მწერლები“, 1954 წ. ტ. I. გვ.
193. ურ. „Отечественные записки“, 1845 წ. ტ. 41.
194. იგივე წყარო.
195. გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1935 წ. № 5.
196. „საისტორიო მოამბე“, 1952 წ. № 6.
197. იგივე წყარო.
198. ს. გერსამია „აკაკი წერეთელი და ქართული თეატრი“, 1949 წ. გვ. 14.
199. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის II ფონდის ხელნაწერი № 1496.
200. იგივე წყარო.
201. გრ. ორბელიანი, „წერილები“, 1936 წ. ტ. I. გვ. 50.
202. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1950 წ. № 21.
203. იგივე წყარო.
204. იგივე წყარო.
205. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახ. მუზეუმი II ფონდის ხელნაწერი № 2559.
206. „საისტორიო მოამბე“, 1952 წ. № 6.
207. „ლიტერატურის მატრიანე“ 1940 წ. № 1-2. გვ. 287.
208. იგივე წყარო, გვ. 411.
209. ნ. ბარათაშვილი, „თხზულებანი“, 1945 წ. გვ. 72.
210. ი. ბალობაშვილი, „მანანა ორბელიანი“, 1941 წ. გვ. 35.
211. ი. მეუნარგია „ქართული მწერლები“. 1954 წ. ტ. I. გვ. 289.
212. გ. ერისთავი, „თხზულებანი“, 1936 წ. გვ. 366.
213. ა. განაჩილაძე, „ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“ 1952 წ. გვ. 12.
214. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1948 წ. № 48.
215. გაზ. „ივერია“, 1899 წ. № 209.
216. გაზ. „დროება“, 1867 წ. № 22.
217. ურ. „კრებული“. 1881 წ. № 5.
218. გ. ერისთავი, „თხზულებანი“, 1884 წ. გვ. 256.
219. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1950 წ. № 1.
220. გაზ. „თეზი“, 1912 წ. № 55.
221. გაზ. „თეზი“, 1912 წ. № 58.
222. ურ. „ივერია“ 1885 წ. № 4-5.
223. ა. განაჩილაძე, „ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1952 წ. გვ. 125-127.
224. იგივე წყარო. გვ. 128.
225. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1950 წ. № 13.
226. იგივე წყარო.
227. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდის ხელნაწერი № 440.
228. „ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიიდან“, 1955 წ. ტ. I. გვ. 46.
229. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1948 წ. № 48.
230. იგივე წყარო.
231. გაზ. „თეზი“, 1912 წ. № 58.
232. ურ. „მნათობი“, 1938 წ. № 12.
233. „Театр в Тифлисе“, 1938 წ. გვ. 229.

234. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, მ. თუმანიშვილის პირადი არქივი № 8.
 235. ი. მელნარგია, „ქართული მწერლები“ 1954 წ. ტ. I. გვ. 256.
 236. ჟურ. „კვალი“, 1893 წ. № 2.
 237. გაზ. „ივერია“, 1893 წ. № 1.
 238. საქართველოს ცენტრ. არქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
 239. ი. მელნარგია, „ქართული მწერლები“, 1954 წ. ტ. I. გვ. 256.
 240. იგივე წყარო. გვ. 256.
 241. გაზ. „ივერია“, 1899 წ. № 209.
 242. გაზ. „Кавказский вестник.“ 1850 წ. № 1.
 243. საქართველოს ცენტრალური საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
 244. გრ. ორბელიანი „წერილები“, 1936 წ. ტ. I. გვ. 202.
 245. იგივე წყარო. გვ. 203.
 246. გაზ. „Кавказский вестник.“ 1850 წ. № 74.
 247. ნ. ბაგრატიონი, „ბურკბან“, 1951 წ. გვ. 35.
 248. გაზ. „ივერია“, 1893 წ. № 1.
-

ს ა რ ზ ე ვ ი

ვეტორისაგან

.83

3

თავი პირველი

ერველე მეორის ეპოქის თეატრი

4

1. ნალარაზნა 4
2. მგალობლები 6
3. მოცეკვენი 9
4. მასხარა ხუმარები და მათი რეპერტუარი 10
5. ერველე მეორის სამეფო კარის თეატრი და მისი მსახიობნი 17

თავი მეორე

მუსიკალური შეკრებანი და შინაური წარმოდგენები მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში

32

1. რუსული საოჯახო სპექტაკლები თბილისში მუსინ—პუშკინის თაოსნობით 35
2. თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის „საჯარო აქტები“ 36
3. მუსიკალური საღამოები მაჰია გურიელთან 38
4. შინაური წარმოდგენები ა. პ. ერმოლოვთან 40
5. ფრიდრიხ კრაუზეს სეანსები გორში 41
6. ფიგლიართა გამოსვლები თბილისის კლუბში 42
7. მუსიკალური საღამოები ა. ს. გრიბოედოვთან 43
8. მუსიკალური საღამოები პროსკოვია ახვერდოვასთან 45
9. ბალი თბილისში ა. ს. გრიბოედოვის ქორწილის გამო 48
10. აქტისნაირი წარმოდგენა მარიამ ორბელიანთან 49
11. პირველი ს. ჯარო კონცერტი 51
12. ნადიმი ორთაქალის ბალში ა. ს. პუშკინის პატივსაცემად 54
13. მუსიკალური საღამოები სოლომონ დოდაშვილთან 56
14. ა. ს. გრიბოედოვის „ვაი კეჟისაგანის“ პირველი წარმოდგენა თბილისში 58
15. პირველი ქართული შინაური წარმოდგენები გიორგი ერისთავის თაოსნობით 62

თავი მესამე

**მუსიკალური შეკრებანი და შინაური წარმოდგენები მეცხრამეტე საუკუნის
ორმოციან წლებში**

1. კონცერტები „ლია ცის ქვეშ“	67
2. მუსიკალური სადამოებო ელისაბედ როზენთან	71
3. „გაროზგით“ დამთავრებული კონცერტი	73
4. მუსიკალური შეკრებანი და შინაური წარმოდგენები კავკასიულებთან	75
5. გადმოსახლებული დეკაბრიისტების საოპერო საექტაკლები	81
6. საზოგადო საკრებულო თბილისში	82
7. ოქროპირ წერეთლის კომედიის შინაური წარმოდგენა	83
8. დიმიტრი მელვინეზოვის კომედიის „ამოუცდებლობა“-ს წარ- მოდგენები გორში	86
9. სჯა თეატრის დაარსებისათვის მანანა ორბელიანთან	89

თავი მეოთხე

**ზრუნვა პროფესიული თეატრის აღდგენისათვის მეცხრამეტე საუკუნის
ორმოცდაათიან წლებში**

1. გიორგი ერისთავის ადრინდელი დრამატული თხზულებანი	91
2. გიორგი ერისთავის კომედია „გაყრას“ შემოქმედებითი ისტორიისა- თვის	95
3. გ. ერისთავის კომედია „გაყრას“ პირველი სპექტაკლები	101
წყაროების მაჩვენებელი	108

რედაქტორი ლევან გოთუა
ტექნოდაქტორი თამარ მაჭუორია
კორექტორი ლ. ლომთათიძე
კონტრ. კორექტორი ნ. კიჩაძე

გადაეცა წარმოებას 21/III-ნაწ. წ., ხელმოწერილია დასაბეჭდად 11/VII-56 წ.
ნაბეჭდ ფორმათა რაოდენობა 7,25, სააღრიცხვო ფორმათა რაოდენობა 6.,
ანაწილების ზომა 6X9/11, ქაღალდის ზომა 60X84, შეკვ. № 366, ტირაჟი 3.000,
უფ 00295.

პოლიგრაფკომბინატი „კომუნისტი“, თბილისი, ლენინის ქ. № 14.
Полиграфкомбинат „Ксмунисти“, Тбилиси, ул. Ленина № 14.

მხატვარი ვ. კილაძე